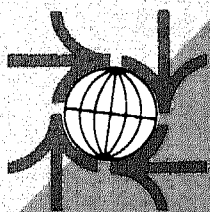


# Missiologie op de drempel

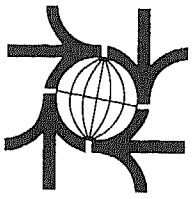


Wereld en Zending

1998.4

## MISSIOLOGIE OP DE DREMPEL

Ype Schaaf	Ten geleide	1
Rogier van Rossum	Missie en missiologietermen in de katholieke missionaire beweging	3
Jan Jongeneel	De terminologie van de protestantse zending en zendingswetenschap	15
Jaap van Slageren en Frans Wijsen	Missiologiebeoefening in Nederland en België. Een inventarisatie	25
Dossier: Ype Schaaf	Missionaire boekenreeksen in Nederland en België	35
Eric Manhaeghe	Missionarissen en missiologen. Een moeizaam maar vruchtbaar gesprek	40
Hans Schraivesande	Missiologie en missionair beleid. De plaats van het missionaire werk in de VPKN	49
Rob van der Zwan	Zorg om missie, een missie in zorg. Verzorgingsstaat als context van missionair handelen	58
Bert Hoedemaker	Westerse cultuur als missiologisch probleem, verslag van een studieproces	66
Wim Dekker	Christian Mission and Modern Culture. Evaluatie van een serie boekjes	75
Hans Schraivesande	Zending en/in eenheid. Een programma tegen de stroom in	80
Ype Schaaf	Missionaire praktijk en missionaire presentie	86
Marian Papavoine	Bibliografie van in 1997 in Nederland en Nederlandstalig België verschenen missiologische literatuur	91
	Kroniek	109
	Boekbesprekingen	115
	Inhoudsopgave jaargang 27, 1998	124
	English summaries	128



# Wereld en Zending

Oecumenisch tijdschrift voor missiologie  
en missionaire praktijk, voor Nederland en België

## redactie

uit Nederland en België

### kernredactie

Dr. Frans Damen  
Drs. Pieter Derde  
Dr. Karel Steenbrink  
Dr. Frans Wijsen, vz.  
Ype Schaaf, eindred.

### redactie

Dr. Dick Akerboom  
Drs. Bert Broeckaert  
Drs. Wiel Eggen  
Drs. Kathleen Ferrier  
Dr. Gerrie ter Haar  
Drs. Herman Heijn  
Drs. Mechteld Jansen  
Drs. Wout van Laar  
Dr. Heleen Murre- van den Berg  
Drs. Verry Patty  
Dr. Leen Schellevis  
Drs. Johan Temmerman  
Dr. Lieve Troch  
Dr. Rob van der Zwan

### adres redactie

Ds. Y. Schaaf  
Baantjebolwerk 1  
9101 NH Dokkum  
tel. (0519) 29 81 04  
fax (0519) 22 06 82  
Voor toezending artikelen (in  
tweevoud) en boeken ter  
recensie)

### directie

Armand Berghmans, voorz.  
Drs. Maria Simons, secr.  
Theo Stevens  
Nico Vriend

## Wereld en Zending verschijnt viermaal per jaar en wordt uit- gegeven door

Uitgeverij Kok Kampen  
Nederlandse Missieraad,  
's-Hertogenbosch  
Nederlandse Zendingraad,  
Amsterdam  
Comité van de Missionerende  
Instituten, Brussel  
Verenigde Protestantse Kerk in  
België, Brussel

### administratie

Voor opgave abonnement en be-  
stelling losse nummers: uitge-  
verij Kok, Postbus 130, 8260 AC  
Kampen, tel. (038) 339 25 85

### contactadres België:

C.M.I.  
Haachtsesteenweg 3  
1030 Brussel  
02-2192971/2192871

### abonnementsprijs

f 56,50 /Bfrs. 1030,- per jaar  
Buiten Benelux f 71,50  
Studentenabonnement f 46,50/  
Bfrs. 840,- per jaar  
Buiten Benelux f 61,50  
Losse nummers f 17,50/Bfrs. 320,-  
Losse nummers buiten Europa  
f 19,90 incl. portokosten

### copyright

Overname van artikelen alleen  
met toestemming van de redac-  
tie en met bronvermelding

ten geleide

## Missiologie op de drempel

In onze samenleving en zelfs zo hier en daar in de kerk, kan men de vraag horen of christenen en kerken wel het recht hebben hun boodschap uit te dragen in deze mondig geworden wereld. En de tijd dat grote aantallen zendingswerkers en missionarissen naar elders trokken lijkt ook voorbij, omdat ginds grote zelfstandige kerken zijn ontstaan, maar ook omdat het aantal roepingen hier sterk afgenomen is en zelfs onder evangelikalen terugloopt.

Bovendien heeft men theologisch ontdekt dat voorzover er van 'mission', van gezonden zijn, sprake is, dat zich moet afspelen op alle zes de continenten.

Wat is en wordt dan de plaats van de missionaire beweging en de missiologie op de drempel van een andere wereld?

Daarover gaat dit nummer van 'Wereld en Zending'.

Als plaatsbepaling worden eerst aan de hand van de door de eeuwen gebruikte terminologie de veranderingen uit de doeken gedaan binnen het

katholieke en protestantse missionaire denken door Rogier van Rossum, de net teruggetreden hoogleraar missiologie uit Nijmegen en door Jan Jongeneel uit Utrecht, van wie net de Engelse uitgave van zijn missiologisch handboek is verschenen.

Dan volgt een feitelijke stand van zaken van het onderwijs in de missiologie in Nederland en in Vlaanderen van de hand van Jaap van Slageren en Frans Wijsen, met ook hoogst interessante gegevens over de missionaire opleidingen bij de evangelischen. Tenslotte blijkt uit een door uw eindredacteur verzameld 'Dossier' dat er betrekkelijk veel meestal gesubsidieerde missionaire boekenreeksen worden uitgegeven in het Nederlandse taalgebied.

Na deze stand van zaken kapittelt de Belgische Scheutist Eric Manhaeghe de missiologen en de missionarissen in Vlaanderen. Ze luisteren te weinig naar elkaar en leren dus te weinig van elkaar.

Vervolgens doet Hans Schravessande de filosofie van de afdeling MDO van

de komende Verenigde Protestantse Kerk in Nederland uit de doeken, waarin diaconaat hier en ginds, zending hier en ginds en oecumene onderscheiden maar niet gescheiden onder één directie komen. Het blijkt dat anderen veel kunnen leren van deze hervormd/gereformeerd/lutherse uitdaging.

Rob van der Zwan komt dan met een model van missionaire inzet in het raam van onze niet gelukke verzorgingsstaat.

Bert Hoedemaker doet als een van de deelnemers verslag van een studieproject: 'Missiologie en westerse cultuur', waaraan een aantal Europese en Noord-Amerikaanse missiologen hebben deelgenomen van 1992 tot 1999, waarna Wim Dekker als missionair werker in de praktijk een serie van tien in het Engels verschenen boekjes over de thematiek van dat studieproject kritisch bespreekt.

Hans Schraevesande komt dan nog met een opmerkelijk verhaal over wildgroei in de moderne zending door activiteiten van met name Koreaanse reformatorische kerken, waarna uw eindredacteur de artikelenreeks afsluit met een vergelijking tussen een missionaire evaluatie van een katholieke parochie in Maastricht door Frans

Wijsen en hervormde en gereformeerde missionaire ervaringsverhalen onder redactie van Piet Schelling. Trefwoorden zijn hier: bescheidenheid en volksreligie.

Voor de eerste keer heeft Marian Papavoine van het IIMO de bibliografie van de in Nederland en Vlaanderen verschenen missiologische publicaties van 1997 samengesteld.

De Boekbesprekingen bieden elck wat wils en ook de Kroniek is zeer gevarieerd.

Dit nummer biedt stof voor colleges 'missiologie op de drempel'. Verder blijkt dat de kas opmaken van de missiologie en de missionaire beweging nooit een naar binnen gerichte bezigheid kan zijn, omdat missiologie en missionaire beweging alleen maar midden in de samenleving kunnen functioneren.

*Dit nummer is voorbereid door Heleen Murre, Frans Wijsen, Rob van der Zwan, Wout van Laar, Karel Steenbrink en Eric Manhaeghe.*

Ype Schaaf, eindredacteur

Rogier van Rossum ss.cc.

---

## Missie- en missiologietermen in de katholieke missionaire beweging

---

### I. 1544 - 1750: wereldverovering en contra-reformatie

Het woord *missie* zoals we het kennen in verband met het verspreiden van het geloof, de uitbreiding van het christendom en het planten van de kerk, vinden we voor het eerst gebruikt door Ignatius van Loyola, de stichter van de jezuïetenorde. Deze redigeerde in 1544/45 de *Constitutiones circa missiones*, die ervan uitgaan dat ieder lid van de nieuwe religieuze gemeenschap bereid is om te worden uitgezonden naar een bepaald terrein, dat 'división' of 'misión' werd genoemd. Missie kreeg dus niet alleen de betekenis van 'bestemming' voor een bepaald land, maar ook die van een gebied waar de door de oversten gegeven opdracht moest worden uitgevoerd.

In de Middeleeuwen kende men het woord missie ook, maar dan vooral in verband met de Triniteit: de zending van de Zoon door de Vader, de zending van de Heilige Geest. In de jaren vijftig van deze eeuw zal de band tussen deze zending, die van God, en de zending van de kerk weer nauw worden aangetrokken.

De Ignatiaanse context van het woord missie is die van de grote middeleeuwse volkspredikanten, die trekkend van stad tot stad met een menigte boetelingen achter zich aan het geloof van het volk trachtten te vernieuwen. In de zestiende eeuw zag een goed volksmissionaris zijn leven als een 'doorgaande missie'. Een volkspredikant moest een goed deel van zijn leven in gebed, overweging en studie doorbrengen om werkelijk als Mozes van de hoogte terug te keren in het dal. Ignatius' grootste vernieuwing was – en dat zie je in de bovengenoemde *Constitutiones* – een nauwkeurige methodiek en bepaling van de doelgroep (feitelijk de elite). Niets werd aan het toeval overgelaten terzake de catechisatie, de prediking en de bijbehorende caritas met daarbij het onderzoek van het geweten gevolgd door het ontvangen van het sacrament van de boete en de eucharistie.

Als kenmerkende activiteit van het moderneatholicisme was dus de missie-idee al volledig uitgedacht en in praktijk gebracht voor het concilie van Trente begon. Tot aan het Tweede Vaticaans Concilie werden ze (idee en praktijk) over de wereld

verspreid en aan de omstandigheden aangepast. Het latere onderscheid tussen 'volksmissies' en 'heidenmissies', c.q. 'heilige missies' en 'buitenlandse missies', moet hun gemeenschappelijke oorsprong niet doen vergeten: zelfheiliging om anderen te kunnen heiligen. Waar dit missiewerk (in zestiende-eeuwse terminologie ook aangeduid als '*propaganda*' werk) praktisch uitsluitend in handen was van religieuzen, die zowel in Europa als buiten Europa werkten, gaan de eerste theoretische werken over 'missie' voornamelijk over de methode, over hoe dit werk aan te pakken, en beschrijven zo feitelijk tegelijkertijd de levensinzet van een missionaris. Feitelijk vormde dit missiewerk, zeker in Europa, maar toch ook in Amerika, waar kolonisatie voor een deel ook bestond uit volksplantingen waarbij de kerk werd meegenomen, een aanvulling op, zo niet een verbetering van, het normale pastoraat in handen van de bisdompriesters. Van meet af aan bestonden er spanningen tussen missiewerk en pastoraat, ook en vooral in gebieden waar missionarissen werden ingezet om de Reformatie terug te dringen, desnoods gewapenderhand. Het zestiende- en zeventiende-eeuwse missiewerk ging ervan uit dat het geholpen werd door 'het burgerlijk gezag', hechtte aan uiterlijk vertoon en was sterk in het aanreiken van handzame geloofsformules, gebedsteksten, fundamentele boetespiegels.

In de zeventiende eeuw laten de (volks)missionarissen duidelijk weten zich niet geroepen te voelen vorsten te steunen in hun strijd tegen het protestantisme. Als Vincentius de Paul in 1625 in Parijs de 'congregatie van de Missie' (Lazaristen) sticht, weigert hij de controverserige en wordt een van de eersten die zijn mensen voorgaat in de zorg voor de armen (van het platteland). Beroemde geestelijke leidsmannen uit de zgn. 'Franse school' als Pierre de Bérulle en Jean Eudes, waren dezelfde mening toegedaan. Hen gaat het om het instrueren en het in praktijk brengen van het christendom.

In 1622 werd in Rome de Sacra Congregatio de *Propaganda Fide* (in het Nederlands Voortplanting van het Geloof) opgericht. Het werd haar taak al het missiewerk te coördineren. Feitelijk slaagt men daar pas in de negentiende eeuw in en wat de Portugese kolonies betreft pas na de onafhankelijkheid, d.w.z. in de jaren zeventig van onze eeuw. Wat moeten we verstaan onder 'al het missiewerk'? In de eerste plaats, al het werk in landen die geheel of gedeeltelijk naar de Reformatie waren overgegaan; in de tweede plaats, al het werk in die oosterse landen waarvan een deel van de orthodoxe kerken zich met Rome verenigd had (het uniatisme), en in de derde plaats al het werk in de heidense landen. De kerken in genoemde gebieden vielen rechtstreeks onder Rome. De bisschoppen ervan werden *apostolisch vicarissen* genoemd, een soort afgevaardigden van de paus zelf (*de eerste missionaris in de ideologie van de Propaganda Fide*). Missiehistorisch gesproken was deze organisatie uiterst modern ingericht met eigen, in Europa onovertroffen drukkerijen in tal van talen, eigen priester- = missionarissenopleidingen, eigen politiek beleid. Eind 19e eeuw werd er een eigen congregatie voor oosterse kerken ingericht.

Het woord propaganda bleef naast missie lang in het katholieke geheugen hangen omdat de eerste steunverenigingen voor missie zowel als het eerste missietijdschrift

Association de la Propagation de la Foi en Annales de la Propagation de la Foi heetten. Deze Franse initiatieven hebben in de meeste landen navolging gekregen. Elke Nederlandse parochie had een vereniging tot voortplanting van het geloof. Haar 'zelateurs' of 'zelatrices' haalden maandelijks een klein vastgesteld bedrag op. Ik hoor me nog als kind naar boven schreeuwen: 'Moeder, hier is de juffrouw van de voortplanting.' Pas laat in de jaren zestig werden deze parochiële missiecomités omgezet in 'werkgroepen missie, vredes- en ontwikkelingswerk'. Aan de Annales ging vooraf het eerste tijdschrift de *Lettres édifiantes et curieuses*, een jaarlijkse bundeling van brieven en verslagen van jezuïetenmissionarissen. Met de daarbij behorende boeken illustreerden zij de grote bijdrage van de missie aan de ontwikkeling van volkenkunde, taalkunde, godsdienstwetenschappen, enz. Ze laten ook zien hoe onder invloed van jansenisme en Verlichting een vrij open benadering van het *natuurlijke aspect van godsdiensten en culturen* na de Franse Revolutie en in directe confrontatie met de reformatorische zending wijkt voor denken in termen van beschaving en ontwikkeling.

Christus is noodzakelijk 'de weg, de waarheid, het leven' die leidt tot het heil. Zijn dood heeft de mensheid gered, maar de genade van de verlossing zou vergeefs zijn, zonder gevolgen voor de mens, als deze laatste de geboden en wetten van Christus niet nakomt. Om de mensen te laten profiteren van het heil en om zeker tot God te komen liet Jezus zijn kerk achter, die de weg toont, de waarheid onderwijst en het leven geeft (via de sacramenten). Missie bestond uit het brengen van dit heil en van meet af aan zat ze met de vraag omtrent het lot van de 'ongelovigen'. Vanaf welk moment geldt voor hen de verplichting om de prediking te aanvaarden? Is dat moment er al als de wet wordt afgekondigd? Al vrij vroeg na de zestiende-eeuwse ontdekkingen maakte men onderscheid tussen verspreiding van het geloof en het van kracht worden van de wet. Ongelovigen die buiten het bereik van de evangelisatie vielen, waren niet automatisch verdoemd. Ze kenden de verplichting van wat heette 'een impliciet geloof' in afwachting van het expliciete geloof dat ze via de missie ontvingen en dat veel meer heilsmogelijkheid bood. In de negentiende eeuw gaat de negatieve idee omtrent de heidense ander overheersen en hecht men veel belang aan het risico dat heidenen liepen verdoemd te worden. En in de praktijk van de negentiende eeuwse missie gaat de letterlijke interpretatie van de *heilsnoodzakelijkheid van de kerk* de boventoon voeren en daarmee behoort de *doopstatistiek* tot het hart van de missie-aanpak.

Tot einde achttiende eeuw kende missie nauwelijks contact met de reformatorische wereld waar het de niet-westerse wereld betreft. Wel werd missie apologetisch gebruikt. In de controverserige werd de aanwezigheid van missie in heel de wereld, de bereidheid van duizenden missionarissen om zich aan missie te geven *teken* van de katholiciteit van de kerk. Het hebben van wereldwijde missie werd zo een bewijstemeer van de waarheid van de kerk. De eerste *missiegeschiedenissen* zijn dan ook eerder als apologieën dan als geschiedenissen te duiden.

## II. 1750 - 1962: de westerse wereldmissie

De zestiende-eeuwse missionering kende een aantal blokkades met verregaande gevolgen voor de inhoudelijke bepaling van missie. In de katholieke traditie van een *foutloze kerk* worden die blokkades als zodanig niet onderkend, maar langzamerhand vermolmd. Missionair lijkt de vermolming een feit tijdens het Tweede Vaticaans Concilie. Om welke blokkades gaat het dan? In 1570 maakt de komst van de inquisitie een eind aan de 'kerk van de Indianen' in Mexico, een verregaand huwelijk tussen de Indiaanse en Spaanschristelijke religiositeit van de bedelorden. De missionaire werkelijkheid van *syncretisme* (ik kan het nieuwe geloof alleen beleven vanuit mijn oude geloof) leidt tot programma's van systematische 'uitroeiing van idolatrie'. In 1645 worden door Rome de aanpassingen aan de Chinese voorvaderlijke gebruiken voor het eerst verboden, in 1704 volgde het verbod op de aanpassingspogingen in India. Tot aan de Tweede Wereldoorlog, en dan nog afgedwongen door de keizer van Japan, moest elke katholieke missionaris onder ede verklaren zich aan deze verboden te houden. De openheid vanuit de geloofs-idee van de natuurlijke godsdienst werd zo tot geborneerdheid omgesmeed. Geloof als zaak van pure genade en niet van menselijke inzet van generaties. In 1757 worden de jezuiteten verdreven uit Paraguay en later wordt de orde door de paus opgeheven. Daarmee werd de meest verregaande poging, om buiten koloniaal machtsbereik om, onder de Indianen van Paraguay via reducties een kerk te planten, daarmee werd 'een heilig experiment' in zijn bloei gebroken.

Al deze zaken werken door als de katholieke missionering vanaf 1830 zich opricht en zich voortaan vergezeld weet van een protestantse concurrent die kan steunen op de politieke overmacht van West-Europa en Noord-Amerika.

De herbepaling van missie geschiedt vanwege de reformatorische concurrentie. Daarbinnen krijgt kennisoverdracht (catechese) een grotere plaats dan in de klassieke missiebenadering, die de socialisatie van de pasgedoopten nastreefde via allerlei vrome gebruiken beschermd door het publiek gezag. Missie wordt dus meer *evangelisatie* = kennis overdragen van het geloof met nadruk op het eigene, het onderscheidende, het aparte van de katholieke godsdienst. Hiertoe gaan overigens West-Europese missionarissen hulp bieden aan eerder op andere wijze (door Spanje en Portugal) gekerstende landen in Zuid- en Midden-Amerika.

Bij dat missioneren als kennisoverdracht voegen zich nu de gevolgen van de revolutie die West-Europa vanaf het midden van de achttiende eeuw doormaakte. Anders dan in de zestiende eeuw komt de Europese samenleving op het gebied van technologie en toepassing van technologie in onderwijs, ziekenzorg, organisatie van het samenleven, mijlen voorop te liggen. Er valt dus heel wat uit te delen, heel wat te *beschaven*. *Kennisoverdracht en beschavingswerk* gaan de negentiende-eeuwse missie kenmerken. En dat mede omdat binnen de nieuwe Europese parlementen politieke fracties zich met de kolonies gaan bezighouden. *Humanitaire bewegingen* werpen zich op (bijv. de anti-slavernijbeweging, bewegingen om bepaalde toestanden in de kolonies als weduwe-verbranding uit te bannen) en gaan vaak hand in hand met de missionaire bewegingen. Missie (zoals de kerken in het vaderland)

vormt deel van een veel breder moraliteitsoffensief. Terzake reiken *inwendige zending* en *buitenlandse missie* elkaar opnieuw de hand.

Het beschavingswerk (later ontwikkelingswerk) mag uiteindelijk het eigenlijke missiewerk (de verkondiging van het evangelie) niet in de weg staan en om dat gevaar voor ogen te houden ontstaat binnen de katholieke missionering het onderscheid tussen *directe (evangelisatie)* en *indirecte (onderwijs, ziekenzorg) missiemiddelen*. Samen maken ze het missiewerk uit, dat een beroep doet op *missie-actie* = alwat in het uitzendende vaderland gebeurt om het missiewerk te ondersteunen. Vandaar missiebusjes, missiekalenders, missiebladen, missiedagen, en dat alles voor 'onze missies' = gebieden door de congregatie van de Propaganda Fide toevertrouwd aan een bepaalde missionerende orde of congregatie. In de missie-actie werd het werk overzee, het missiewerk vertaald naar de geld en gebed spenderende achterban van doorgaans 'kleine luiden'. Die vertalingsslag liet van Afrikanen en Aziaten, van hun culturen en godsdiensten niet veel heel. Dat er iets van overbleef had te maken met het geloofsgegeven dat alle mensen naar Gods beeld geschapen waren en in staat waren Christus heilsaanbod te aanvaarden.

In de negentiende eeuw ontstaan tal van nieuwe *missiecongregaties* (religieuzen met missie als doel), vooral in Frankrijk. Eigen opleidingen zorgen voor hun specifieke rekrutering. Nog steeds vallen de talrijke *vrouwelijke* missiecongregaties weg achter hun mannelijke equivalenten, terwijl toch een stichteres van de zusters van Cluny als Anne Marie Javouhey, zeker zo gezichtsbepalend voor de katholieke negentiende-eeuwse missionering is als de erkende missiemannen Lavigerie en Libermann. 'Onze missies' waren in handen van mannelijke religieuzen. Vrouwelijke religieuzen hadden vaak hun eigen 'werken', maar vielen bestuurlijk en qua begeleiding wel onder mannelijke religieuzen waaruit de bisschoppen werden gerekruteerd. Restricties van Rome terzake medische beroepsuitoefening door vrouwen hebben de *katholieke medische missieactie* decennia achterop gezet in vergelijking met het protestantse medische werk. Toch hadden net als de autochtone 'catechisten', de vrouwelijke religieuzen door hun werk een veel directer contact met de lokale bevolking dan de mannelijke priesters. *Catechisten* (autochtone mannen) waren overigens de sleutelfiguren in het bekeringsproces: zij zorgden voor de eerste contacten, voor de opname in het meest tweejarige catechumenaat, en hadden de leiding van de dorpskerkjes en schooltjes. Een aanzienlijk deel van de katholieke christenheid in de niet-westerse wereld leerde en vierde zijn geloof in priesterloze gebedsdiensten. Tot op de dag van vandaag kan men aan deze christenheid merken of ze via de school of via de directe catechese gewonnen is.

Tot en met het Eerste Vaticaans Concilie (1869-1870) blijft missie een marginaal kerkelijk aandachtsveld, min of meer uit de wind gehouden door de congregatie van de Propaganda Fide. Paus Leo XIII, die aantreedt in 1878, maakt van de katholieke missie een van de vier centrale speerpunten van een offensief katholicisme dat de fundamenteel negatieve benadering van het wereldgebeuren door zijn voorgangers achter zich laat. Leo XIII afficheert de kerk als 'voedster, meesteres en moeder van de beschaving'. In het missiewerk mogen godsdienst en educatie niet

van elkaar gescheiden worden. De universele beschavingsmissie ontleent zijn grond en zijn werkdadigheid aan de meer fundamentele godsdienstige missie. De onderwijzende dienst van de kerk toont de continuïteit van de evangelische boodschap. Leo XIII kapitaliseert het missiewerk als legitimatie voor zijn optreden als scheidsrechter in 'wereldse zaken', waar hij bemiddelt in twisten tussen westerse koloniale mogendheden, zich rechtstreeks richt tot de keizers van Japan en China, inhaakt op de anti-slavernijbeweging. Ze tonen de missie van de paus zich te presenteren als opperherder en waarborg voor de vrede tussen de volkeren, die tot stand zal komen als de *internationale orde* wordt gebouwd op katholieke beginselen. Deze uitgesproken wil om heel de samenleving en alle samenlevingen te *integreren in Christus* had zijn missionaire prijs. Ze verhinderde dat het *kolonialisme* als zodanig werd aangepakt. Missie als uitbouw van de kerk stond zo centraal dat Rome nooit de indruk kon wegnemen dat het liever te doen had met de koloniserende machten dan met de nog onafhankelijke of semi-onafhankelijke overheden.

Missie als eenrichtingsverkeer, als onderricht van de geopenbaarde waarheid aan onwetende massa's in een beweging die vertrekt vanuit het centrum als koninkrijk en bron van licht naar de periferie die baadt in duisternis.

Dit schept een serie metaforen die de heidense situatie plaatsen tegen de christelijke en die tot vergelijkingen leidt van dood tegenover leven, van immoraliteit tegenover deugd, van onwetendheid tegenover weten, van barbaarsheid tegenover beschaving. Maar... in die poel van immoraliteit en onwetendheid zijn de arme 'ongelovigen' toch geschapen naar Gods beeld en vrijgekocht door Jezus' bloed. Daartoe brengt de kerk 'de godsdienst' waarop zich een 'authentiek menselijke beschaving' zal grondvesten.

Het begin van de twintigste eeuw zag een kerk die zich uitbreidde een werkelijk mondiale kerk met een apostolaat-naar-buiten dat alle vroegere 'werken' minstens kwantitatief overtrof. In het rijpingsproces van de jaren twintig ging de *ecclesiologie* een steeds belangrijker plaats innemen. Naast het thema van de betekenis van Christus als fundament van het kerkbewustzijn en het thema van de kerk als bidende gemeenschap vormde de rol van de *leken* een belangrijk aandachtspunt. Hun opwaardering ontstond allereerst binnen de schoot van de *Katholieke Actie* met als grote stimulator Pius XI. Deze beweging doorbrak de identificatie van kerk en clerus (priesters) en diende binnen de toenmalige Italiaanse context als verlengstuk van de kerk (de hiërarchie) in niet-religieuze bereiken. Via experimenten in het ontkerstende Frankrijk en Wallonië ontwikkelden zich een serie lekenbewegingen zoals JOC, JAC, JEC (respectievelijk voor arbeidersjeugd, plattelandsjeugd, middelbare schooljeugd, enz.) die leken maakten tot 'de echte apostelen' van hun 'milieu'. Binnen de schoot van de JOC ontwikkelde Cardijn de beroemdste missiemethodiek van de twintigste eeuw: zien – oordelen – handelen: en dat op basis van een continue 'revision de vie'. Binnen deze bewegingen ontwikkelde zich ook de idee van de participatie als voorwaarde voor welke missionaire onderneming ook.

In de jaren vijftig gaf de K.A. in zijn Franse variant de stoot tot hervorming van de Latijns-Amerikaanse kerken en werd vast bestanddeel van kerkopbouw in de francofone niet-westerse wereld. In Nederland is de K.A. nooit zo aangeslagen. Ze moest haar plaats vinden in de al volle etalage van het zgn. *Binnenlands Apostolaat*.

In ons min of meer chronologisch overzicht van termen die met 'missie' verband houden is tot nu toe nog geen sprake geweest van *missiologie*. Dat is normaal want pas sedert 1910 begint de katholieke kerkhistoricus J. Schmidlin aan de universaliteit van Münster met de behandeling van missiewetenschappelijk onderwijs en onderzoek. In meerdere opzichten was hij daarbij afhankelijk van eerdere protestantse initiatieven en met name van Gustav Warneck, die vanaf 1897 in Halle doceerde. Beiden werkten aan een setting waarin echt recht gedaan kon worden aan de verwerking van missionaire ervaringen in contact met andere volken, culturen, talen en godsdiensten en dus aan geïnstitutionaliseerde contacten met volkenkunde, culturele antropologie, linguïstiek, godsdienstwetenschappen. Beiden schreven Inleidingen in het vak missiologie waarbij Schmidlin sterk afhankelijk bleek van zijn protestantse voorganger. Daarom zet hij ook in op een ampele studie van oorsprong en doel van missie, zaken die tot dan toe in de katholieke missionering nauwelijks doordacht werden. Schmidlin fundeert missie op de universaliteit van het heil en benadrukt de bekering van de ongelovigen. Zijn tweede hoofdbestanddeel vormt de toeleiding tot de kerk. Basis van de missie-opdracht is de zending van God zelf, zijn Zoon, de Heilige Geest en daarom wordt de missie-opdracht uitgedrukt in het missiebevel van de Heer dat aan de kerk gegeven is. De kerk geeft dat door aan de missionarissen, die wezenlijk boden, gezanten van de kerk naar de niet-christelijke wereld zijn. Bij de verdere doelstelling van missie onderscheidt Schmidlin een individueel en een sociaal missiedoel.

Opvallend afwezig is bij Schmidlin enig doorzicht in bredere religieuze en politieke samenhangen. Hij deelt het inzicht van rond de eeuwwende dat de niet-christelijke godsdiensten niet bestand zijn tegen de aanstormende mondiale verandingsprocessen en ziet hen dezelfde ondergang tegemoet gaan als de antieke godsdiensten uit de Grieks-Romeinse wereld. Even naïef denkt hij over het kolonialisme. In de westerse koloniale mogendheden ziet hij in de eerste plaats cultuurdragers die een grote opdracht hebben bij de primitieve volken.

De zich ontwikkelende katholieke missiologie gaat zich vooral rond de heilsvraag onderscheiden. De Leuvense school van Pierre Charles revalueert een traditioneel katholiek item: missiewerk is niet noodzakelijk om het heil van niet-christenen te waarborgen; heil kan ook buiten de kerk bereikt worden. Missie moet je niet enkel en alleen baseren op het bekeren van niet-christenen. Missie moet je gronden op de aard van de kerk. *Missie is planting van de kerk*. Tot Vaticanum II blijft dit de katholieke missie-idee (en -praktijk). Missiologie zelf hield zich grotendeels bezig met het vraagstuk van de *aanpassing, adaptatie, accommodatie*. Het christendom kende een onveranderlijke kern en veranderlijke vormen. Deze laatste konden wor-



den verwisseld met vormen ontleend aan de plaatselijke, niet door het christendom gevormde culturen.

Vanaf haar begin heeft de congregatie van de Propaganda Fide één centrale regel vastgehouden: je bouwt geen autochtone kerk op zonder autochtone priesters. Wel werd vanaf het einde van de negentiende eeuw dat autochtone van de kerk steeds meer een kopie van de Europese kerk of liever nog van de Romeinse kerk. Die kopie kwam tijdens en na de politieke dekolonialisatie in handen van autochtone bisschoppen. Technisch veranderde 'onze missie' in een 'jonge kerk', d.w.z. de hiërarchie werd ingesteld en men moest alle zaken hebben van een normaal bisdom. De institutionele opbouw van zo'n kerk (eigen priesteropleidingen, eigen bestuursapparaat, de geijkte katholieke zaken van kloosters voor contemplatieven tot bewegingen voor leken) vroeg om allerlei deskundigheid die 'onze missies' niet in huis hadden. Naast meer gespecialiseerde congregaties, bijv. op het gebied van buitengewone vormen van onderwijs of op het gebied van gemeenschapsonwikkeling, naast reeds vermelde lekenbewegingen, kwam de *Fidei Donum-priester* in het veld. Pius XII vroeg in zijn missie-encycliek *Fidei Donum* aan de bisdommen seculiere priesters met een bepaald specialisme vrij te maken voor een tijdelijke aanstelling vooral in Afrika. Mooie filosofieën hierover als 'interkerkelijke assistentie' verhulden de toenemende afhankelijkheid van de zgn. jonge kerken nauwelijks. Bovendien moesten de jonge kerken een nieuwe plaats vinden in hun 'jonge landen'. Vaak werden in de eerste fase van de onafhankelijkheid scholen en ziekenhuizen onderworpen aan nieuwe regelgeving, of, in landen die zich een communistische uitrusting toematen, genationaliseerd. De 'werken' (indirecte missiemiddelen) geraakten zo in het wereldwijde pokerspel van 'vrije wereld' versus communistische wereld en genoten toenemend respect als ontwikkelingshulp avant la lettre. Eind jaren vijftig ontwikkelden zich in alle Europese kerken *Vastenacties*. Het initiatief daartoe lag niet bij allerlei particuliere organisaties van religieuzen of leken die tot dan toe voor 100% het missiewerk droegen, maar bij de bisschoppen van de lokale kerken (het Duits, Nederlands, Belgisch episcopaat). Daarmee verschillen ze dus van katholieke organisaties als MIVA (missieverkeersmiddelen actie), MEMISA (medische-missieactie), Mensen in Nood (internationaal Caritasverband), enz. *Vastenacties* zijn bisschoppelijke initiatieven, hebben daarom direct en verplicht toegang tot de parochies, willen uitdrukking zijn van wereldwijde solidariteit. Ze positioneerden zich ook niet 'missionair' (geassocieerd met kerkbelang en zieltjes winnen), maar 'sociaal', als katholieke bijdrage aan de ontwikkeling. De grootste van hen, de Duitse Misereor, zette in toenemende mate de toon. Omdat Latijns-Amerika aparte aandacht verdiende (zou het communistisch worden gezien de sociale nood?) kreeg Misereor de *Adveniat* (Adventsactie voor Latijns-Amerika) naast zich. Andere landen namen dat initiatief over. In ons land werd de oorspronkelijke Adventsactie in oecumenisch verband *Solidaridad*. Deze organisaties kennen onderling een behoorlijke samenwerking op Europees en mondiaal katholiek vlak en maakten voor bisschoppen uit de niet-westerse wereld van de Keizer

Karel stad, Aken, een verplicht bezoekepunt, belangrijker nog dan Rome. In Aken huizen immers de hoofdkwartieren zowel van Misereor als van *Missio* (net zoals later in Nederland) het koepelverband van de zgn. *Pauselijke Missiewerken* (respectievelijk van de Voortplanting des Geloofs, van de Kindsheid, voor de opleiding van autochtone clerus), oorspronkelijk Franse initiatieven die door de enige Nederlandse voorzitter van de Propaganda Fide, kardinaal Van Rossum, in de twintiger jaren naar Rome werden gebracht.

### III. 1962 - heden: de spanningsvolle wereldkerk

Johannes XXIII riep het Tweede Vaticaans Concilie bijeen dat gehouden werd van 1962 tot 1965. Het voor missiedenken en aan missie doen meest relevante paper van het concilie vinden we niet in het missiedecreet *Ad Gentes*, maar in de dogmatische Constitutie over de kerk *Lumen gentium*. Daarin wordt het mysterie van de kerk geduid, de kerk bepaald als volk van God, een kerk die pelgrimerend als ze is, een eschatologisch karakter heeft.

De conciliaire herontdekking van het begrip 'volk Gods' werpt een nieuw licht op de kerk en haar zending. Ze onderstreept zowel het nieuwe van het christendom als ook zijn verbinding met Israël, het oude Godsvolk. Ze staat dus zowel voor continuïteit als historiciteit.

Het Tweede Vaticaans concilie maakt op papier een einde aan de negentiende-eeuwse missie-idee die een specifiek 'pauselijke' was en situeert de missie-opdracht in de 'lokale kerk'. Het reeds genoemde specifieke paper over missie, *Ad Gentes*, is belangrijk – en vernieuwend – waar het in zijn inleidend hoofdstuk missie verankert in de *Missio Dei*.

De congregatie van de Propaganda Fide verandert van naam en wordt congregatie van de *Evangelisatie van de volkeren*. Van ingrijpendere betekenis – ook voor het missionair profiel van deze congregatie – werd de inrichting van een aantal secretariaten, zoals die van de eenheid van de christenen, van de verhouding met de andere godsdiensten en van de verhouding met de niet-gelovigen. In de centrale van de katholieke kerk worden initiatieven tot *dialog* met de andere godsdiensten niet meer uitsluitend bepaald door de congregatie van de Evangelisatie. In de praktijk is dit vooral vruchtbaar gebleken in goede relatielegging met de islam. Overigens is het conciliëpaper over de niet-christelijke godsdiensten, *Nostra Aetate*, voor de toenmalige stand van de theologie van de godsdiensten een mijlpaal.

De weg naar het onderkennen van andere godsdiensten is een zeer lange geweest. Paus Benedictus XV (1914 - 1922) sprak over degenen voor wie het evangelie bestemd was altijd als heidenen en ongelovigen, 'mensen die leven in de schaduw van duisternis en dood'. Hij kende als het ware het verschil niet tussen islamieten en boeddhisten. Allen vielen onder het begrip heidenen. Ook zijn opvolger Pius XI (1922 - 1939) schetste een zwart beeld van de 'heidene'. Individueel mochten ze heilskansen hebben, hun godsdiensten speelden daarbij geen rol. Heidenen beza-



ten trouwens een lage moraliteit. Pius XII (1939 - 1958) ziet echter het grootste gevaar in materialisme en godloos communisme, niet in de heidense godsdiensten. Toch vermijdt hij nog het woord 'godsdiensten', waar hij wel de betekenis van culturen, tradities en filosofieën onderkent. Weer typerend voor Johannes XXIII is de omslag. Deze richt zijn rondschrijvens niet meer op heidenen en ongelovigen, maar op 'volkeren die door het licht van het evangelie nog niet tot in hun diepste innerlijk zijn verlicht'. Pas bij Paulus VI zien we hoe hij in Ecclesiam Suam samenwerking bepleit met de niet-christelijke religies. Wie nu Johannes Paulus II in Assisi ziet bidden met vertegenwoordigers van andere godsdiensten, realiseert zich nauwelijks deze ontwikkeling. Theologen duiden het officiële kerkelijke dialoogstandpunt als *inclusivistisch*: het ziet in de andere religies elementen van genade, die komen van Christus. De andere religies liggen binnen Gods heilsplan en de genade erin vloeit voort uit het heil in Christus, waarvan de reikwijdte kosmisch is. Johannes Paulus II zal echter in zijn missie-encycliek Redemptoris Missio een duidelijk terugtrekkende tendens vertonen. Hoogstwaarschijnlijk geschiedt dit omdat deze dialogale openingen het elan van de missie der kerk hebben verzwakt. Vooral Aziatische theologen krijgen dit op hun brood.

Naast dialoog kent de hedendaagse missionaire beweging nog andere wrijfpunten: *bevrijding – inculturatie – contextualisatie*. Gemeenschappelijk hebben ze dat ze uit de praktijk van de missionering voortkomen, dat ze een teken zijn van een overgang van westers bepaalde missie naar missie gekleurd door onderscheiden situaties en dat ze nog lang niet uitgewogen zijn.

Het heeft na het concilie enkele jaren geduurd voor het Romeinse centralisme de middelpunt vliedende katholieke kerk weer in haar greep had. Tijdens die korte periode functioneerden de nationale en continentale *bisschoppenconferenties* op hun best. Het meest sprekende voorbeeld ervan was de tweede algemene vergadering van de Latijns-Amerikaanse bisschoppenconferentie die in 1968 in Medellin bijeenkwam. Förmeel ging het haar om de toepassing van Vaticanum II op Latijns-Amerika. De bisschoppen vonden dat de grote vooronderstelling van Vaticanum II, hoe te geloven in een bij de tijd gebrachte kerk in een zich steeds meer ontwikkelende samenleving de Latijns-Amerikaanse vooronderstelling niet kon zijn. Was het niet precies die ontwikkeling die het gros van de Latijns-Amerikanen onthouden werd? Moest er niet begonnen worden met het vrijmaken van allerlei knechtende banden? En zou daarin het (volkse) geloof niet exact een *'bevrijdende'* rol kunnen spelen? Evangelisatie moest niet in het teken van ontwikkeling, maar van bevrijding staan, mensen moesten geen object van evangelisatie zijn, maar subject. Men kon op initiatieven in deze richting wijzen die uiteindelijk allemaal samenkwamen in 'het teruggeven van de kerk aan het volk'. Vaak hield dat het afstoppen in van de 'romanisering' die sinds het midden van de negentiende eeuw de Latijns-Amerikaanse kerken opgelegd werd en de beruchte tweedeling van elke Latijns-Amerikaanse samenleving bestendigde. Missionair gesproken was de grootste winst van deze zelfopgelegde bevrijdingsoperatie de 'inbraak' van de

armen in de kerk. Die inbraak zou alleen blijvend zijn waar de arme ook de *andere* mocht zijn. De Afro-Amerikaan, de Indiaan dus. Het is de grote verdienste van de jonge Braziliaanse missiologie (Paulo Suess en anderen) dat ze hiervoor is blijven vechten. Iets van buit werd pas binnengehaald in 1992 tijdens de vierde algemene vergadering van de Latijns-Amerikaanse bisschoppenconferentie die bijeenkwam in Santo Domingo. Daar werden voor het eerst in de geschiedenis van de Latijns-Amerikaanse kerk de Indiaanse en Afro-Amerikaanse religies als godsdiensten erkend. Overigens, Paulus VI schreef in 1974 een missie-encycliek Evangelii Nuntiandi als zijn conclusie over de Romeinse synode over 'evangelisatie', waarin duidelijk sprake is van dialoog met Latijns-Amerikaanse missionaire ervaringen met bevrijding, ontwikkeling en basisgemeenschappen. Op centraalkerkelijk niveau werd in dit schrijven ook het begrip *evangelisatie* geïkt. Zowel synode als encycliek zagen in evangelisatie een breder begrip dan in het begrip missie. Met het evangelisatiebegrip konden ook de westerse kerken uit de voeten. Eerder dan met het missiebegrip kon evangelisatie in verband worden gebracht met het hele menselijke bestaan, met de persoonlijke en maatschappelijke dimensies daarvan, en tegelijk werd evangelisatie verbonden met de diepste intenties van het kerkzijn. De identiteit van de kerk wordt zo in verband gebracht met een inhoudelijk proces. Dat proces vraagt om een gelijkwaardige en wederkerige communicatie tussen mensen en om een vrije en gelijke uitoefening van ieders charisma. Het nieuwe denken over evangelisatie geeft naast een omschrijving van de kerk als een hiërarchie, zicht op een omschrijving van kerk als een inhoudelijk proces.

Overigens werd in Medellin door de Latijns-Amerikaanse bisschoppenconferentie ook de trend gezet voor wat Vaticanum II bedoelde met lokale kerk als *eerste bepalen van missie*. Conform het Cardijnse schema 'zien, oordelen, handelen' komt met tot de analyse van de situatie, een oordeel erover en het formuleren van opdrachten. Die 'men' zijn eerst en vooral de nationale bisschoppenconferenties die weer behoren te werken met een ampel consultatieproces. Vanaf Santo Domingo (1992) kon Rome overigens doordrukken dat aan het werkschema van Cardijn een soort 'geloofsbelijdenis' voorafging, die het 'zien' van meet af aan moet bepalen. De 'nieuwe evangelisatie' richt zich dan vanuit een 'dynamische kerkgemeenschap' op de twee grote items: de 'integrale ontwikkeling van de mens' (om het woord 'bevrijding' te ontwijken) en op de 'evangelisatie van de cultuur' (waaronder ook de religies vallen).

Ook waar Rome het initiatief aan zichzelf houdt, bijv. in het geval van de synode voor Afrika (1994), voor Azië en Oceanië (1998), valt men toch terug op deze constructie bij alle Romeinse druk om het jaar 2000 voor te bereiden door 'nieuwe evangelisatie' als een werkelijk jaar van heil en zegen voor heel de wereld.

Vanuit kringen van de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie is de aandacht voor *'evangelisatie van de cultuur'*, c.q. *'evangeliserende inculturatie'*, in eerste instantie te gemakkelijk afgedaan als poging zich terug te trekken uit de echte brandhaarden van politieke en economische onderdrukking. Zonder zijn bevrijdingsprofiel

los te laten zal deze theologie zich echter al gauw over de evangeliserende inculturatie ontfermen.

Zoals bevrijding de kerk niet in het midden laat, gebeurt dat ook niet met het *inculturatiebegrip*, dat zoveel bepaling geeft aan het Afrikaanse en Aziatische formuleren van hun missie. In de grond gaat het hier om de problematische verhouding evangelie en cultuur, problematisch enerzijds door de *globalisering* (de ontwikkeling van een economie zonder grenzen met alle gevolgen voor de lokale culturen), de *fundamentalisering* (het nee tegen globalisering door terug te grijpen naar gestolde vormen van godsdienst en cultuur) en anderzijds de bewustwording van de realiteit dat het wereldchristendom aan beide ontwikkelingen deel heeft. Missie draagt en droeg bij aan globalisering, missie kent tal van aspecten van fundamentalisering, staat op zijn minst onder verleiding ervan. Het inculturatie-debat is het instrument van deze bewustwording. Het ziet missie als een inculturatieproces dat zich beweegt tussen drie polen: de plaatselijke kerk, de plaatselijke cultuur en de universele kerk. De interactie tussen plaatselijk en wereldwijd speelt zich niet af in het luchtledig, maar kan alleen bestaan bij de gratie van een proces waarin culturen worden gevormd tot instrumenten van wisselwerking. Afhankelijk van de context overweegt nu eens de dynamiek van het geloof en dan weer de creativiteit van de cultuur. Meest is inculturatie een gevecht met de globaliserende westerse cultuur, omdat en in zoverre deze het ware interculturele verstaan van het evangelie blokkeert en de concentratie op het fundamentele appèl ervan verhindert. Het katholieke missiologisch denken over eenheid als wereldwijde vormgeving van het ongedeelde lichaam van Christus, over de kerk als sacrament van de eenheid, vindt momenteel zijn weg via de wachtwoorden dialoog, bevrijding, inculturatie. Zo biedt het de kerk de vrijheid te denken in termen van *interculturele* en *interreligieuze communicatie*, goed wetend dat haar zestiende-eeuwse missionaire beweging nog uitging van het middeleeuwse missionaire paradigma 'dwing ze om binnen te gaan' naar Lucas 14:23.

**Rogier van Rossum** (1935), ingetreden in de missiecongregatie van de Paters der HH Harten in 1954, doctoraal examen missiologie aan de theologische faculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen in 1964, studiejaar Brazilië 1964-1965. Vanaf 1966 docent geschiedenis en actualiteit van het christendom in Latijns-Amerika aan de KUN in Nijmegen en docent missiologie en godsdienstwetenschap aan de theologische faculteit van Heerlen. In Heerlen hoogleraar missiologie vanaf 1974 en sinds de fusie van Heerlen met Nijmegen in 1992 ook hoogleraar missiologie in Nijmegen. In 1998 directeur van het Missiologisch Instituut te Nijmegen en voorzien is einde van het jaar vervroegde uitreding als hoogleraar. Publiceerde naast vele artikelen, samen met Jan van Engelen in 1978 *Kerk op zoek naar haar volk* en in 1992, samen met Wiel Eggen, *Waken bij de eigenheid van de ander. Evangelisering in hedendaags perspectief*.

## De terminologie van de protestantse zending en zendingswetenschap

De geschiedenis van de Nederlandse protestantse zending wordt gewoonlijk in drie perioden verdeeld:

1. de periode van de compagnie-zending (1602-1795);
2. de periode van de genootschappelijke zending (1797-1951);
3. de periode van de kerkelijke zending (1951 tot heden).

De verkerkelijking van de Nederlandse Hervormde zendingsgenootschappen in 1951 heeft zich tien jaar eerder voltrokken dan de parallelle integratie van de Internationale Zendingsraad in de Wereldraad van Kerken (in 1961 werd te New Delhi 'de Commissie voor Wereldzending en Evangelisatie' van de Wereldraad van Kerken gevormd). De zending van de Gereformeerde Kerken in Nederland is echter van meet af aan kerkelijke zending geweest.

De ontwikkeling van de terminologie der protestantse zending is verweven met de geschiedenis van de protestantse zending zelf. De door de protestantse zendingswetenschap gebruikte terminologie is overigens niet alleen verankerd in de geschiedenis der protestantse zending, maar houdt ook verband met de naam en plaats die deze discipline in het universitaire bestel toebedeeld gekregen heeft.<sup>1</sup> Vanaf 1876 doceren kerkelijke hoogleraren van de Nederlandse Hervormde Kerk te Leiden, Groningen, Utrecht en Amsterdam (Gemeente-universiteit) onder meer 'de geschiedenis der christelijke zending' (in 1951 is deze leeropdracht gewijzigd in 'wezen en geschiedenis van het apostolaat'). In 1939 wordt aan de Vrije Universiteit te Amsterdam de eerste voltijdse leerstoel voor 'zendingswetenschap' opgericht (met Johan H. Bavinck als hoogleraar). Na de Tweede Wereldoorlog is de in 1879 door Johannes C. Neurdenburg en anderen geïntroduceerde term 'zendingswetenschap' langzaam maar zeker vervangen door de term 'missiologie': deze laatste term is nu algemeen gangbaar en duidt het geheel van de missie- of zendingswetenschap, -wijsbegeerte en -theologie aan.

Hier behandel ik het mij opgegeven onderwerp chronologisch: de genoemde perio-

disering wordt aangehouden; doch de tweede periode wordt nader onderverdeeld.

### Compagniezending (1602-1795)

De Nederlandse zending heeft haar eerste bloeiperiode gehad in de tijd van de Oost-Indische Compagnie (1602-1795) en West-Indische Compagnie (1621-1791). Immers aan deze compagnieën dankt zij haar terreinen in de Oost (Sri Lanka, Indonesië, Taiwan) en in de West (Ghana, Brazilië, Caraïbisch gebied). Wel moet hierbij aangetekend worden, dat zij door deze instellingen in haar werkzaamheden vaak zeer beperkt is (kritiek op bijvoorbeeld de slavernij was niet toegestaan) en soms (met name in Japan) zelfs geheel geblokkeerd is.

In de nieuwe tijd hebben de jezuiten de Latijnse term *missio* als de technische term voor de evangelieverkondiging aan niet-christenen (overzee) ingevoerd. Na verloop van tijd hebben ook protestanten deze term overgenomen. In Duitsland, Frankrijk en Engeland zijn ook de laatstgenoemden gaan spreken over *mission*. In ons land hebben zij echter de term 'zending' ingevoerd: versus de rooms-katholieke term 'missie'. Op deze wijze is bij ons een terminologisch onderscheid ontstaan dat nergens elders voorkomt. In de Latijnse publicaties van Nederlandse protestanten ontbreekt dit onderscheid echter: deze bezigen de term *missio*.

Gisbertus Voetius (1589-1676)<sup>2</sup> was geen voorstander van compagniezending. Hij bepleitte kerkelijke zending (*missio ecclesiastica*) onder ongelovigen (heidenen, joden en moslims), ketteren en scheurmakers: deze heeft tot taak om de volkeren op te roepen tot bekering (*vocatio gentium*), kerken te planten (*plantatio ecclesiarum*), en de goddelijke genade te verheerlijken en openbaar te maken (*gloria et manifestatio gratiae divinae*). Hoewel Voetius geen eigen naam gegeven heeft aan de discipline die de zending bestudeert, heeft hij wel de term 'elenctiek' ingevoerd: deze staat voor de weerlegging van de geloofsovertuiging van met name het heidendom, het jodendom en de islam. Merkwaardigerwijs heeft Voetius in binnen- en buitenland weinig invloed uitgeoefend op de zendingsterminologie in de periode vóór 1800; pas Abraham Kuyper heeft hem 'ontdekt', de gereformeerde zending verkerkelijkt en de term 'elenctiek' weer ingevoerd.

Uit de periode vóór 1800 moet hier in elk geval nog één ander ding vermeld worden. De heersende protestantse zending in de Republiek der Verenigde Nederlanden was 'gereformeerd'. Doch ook labadisten en hernhutters hebben toen vanuit ons land zending bedreven. Hun zendingsvisie en -terminologie verschilde aanzienlijk van die welke in de staatskerk, en ook bij de remonstranten, in zwang was. In 1746 formuleerden de hernhutters het zendingsdoel als volgt: 'Om het evangelium van Jezus Christus, die vrolijke boodschap onzes heils, na vermogen door de gantse wereld te bevorderen'.<sup>3</sup> In tegenstelling tot Voetius, dachten de hernhutters dus christocentrisch en schreven zij 'vreugdevol'. Het ging hun om het blijmoedig 'zielen winnen voor het Lam (dat geslacht is)', en wel in zes continenten (dus niet enkel daar waar de compagnieën in Oost en West present en actief waren).

### Genootschappelijke zending I (1797-1876)

In 1797 begint de tweede bloeiperiode der Nederlandse protestantse zending. Onder invloed van niet alleen de London Missionary Society (1795), maar ook de hernhutters, is toen het Nederlandse Zendeling Genootschap (NZG) opgericht. Dit kreeg als zinspreuk: 'Vrede door het bloed des kruises' (Kol. 1:20). Op voorstel van zijn oprichter, Johannes Th. van der Kemp (1747-1811), werd als doelstelling geformuleerd de 'voortplanting en bevordering van den christelijken godsdienst, bijzonder onder de heidenen', nader omschreven als 'de heidenen vooral te verlichten met de zaligmakende kennis van onze Heer Jezus Christus als de weg, de waarheid en het leven, hen bekend te maken met het getrouw en aller aanneming waardig Woord, dat Hij in de wereld is gekomen om de zondaars zalig te maken'.<sup>4</sup> Evenals de rooms-katholieke missiologen van zijn tijd beschouwde Voetius 'kerkplanting' als een voornaam doelstelling van zending; doch bij Van der Kemp en het Nederlandse Zendeling Genootschap staan 'het koninkrijk van God' en 'de christelijke godsdienst' centraal. De ondertitel van de maandberichten van dit genootschap spreekt over 'uitbreiding van het christendom'.

In de loop van de vorige eeuw zijn er diverse zendingsgenootschappen en -verenigingen bijgekomen. Hun terminologie was enerzijds algemeen: in overeenstemming met de bestaande vocabulaire; en anderzijds specifiek: aangepast aan de behoeften van het eigen genootschap. De Utrechtse Studenten Zendingvereniging Eltheto he Basilea Sou (1846) bijvoorbeeld sprak graag over 'de uitbreiding van Gods koninkrijk op aarde'.

Sedert het midden van de vorige eeuw maakte de Groninger richting zich sterk in het Nederlandse Zendeling Genootschap: zij nam afstand van het door mensen van het Réveil gebezigde piëtistische woordgebruik. De van dit genootschap afgesplitste Nederlandse Zendingvereniging (1858) en Utrechtse Zendingvereniging (1859) handhaafden echter het oude en vertrouwde piëtistische spraakgebruik. Het meest uitgesproken was de Nederlandse Zendingvereniging: zij aanvaardde slechts 'leden die erkennen dat de Here Jezus Christus hun volkomen Zaligmaker is; die dit in hun wandel betonen en [tevens] verklaren niet te mogen samenwerken met degenen die Zijne waarachtige en eeuwige Godheid loochenen'.<sup>5</sup> Pas de vestiging van een gemeenschappelijk zendingshuis te Oegstgeest (1917) en het samenwerkingsverband van deze zendingscorporaties aldaar (1918, 1921) hebben de in de vorige eeuw manifest geworden theologische en missiologische tegenstellingen overbrugd.

In het midden van de vorige eeuw is Johann H. Wichern (1808-1881) in Duitsland op de voorgrond getreden. Hij heeft onderscheid gemaakt tussen 'in-nere Mission' en 'aüszere Mission'. Bij ons heeft met name Otto G. Heldring (1804-1876) 'inwendige zending' van 'uitwendige zending' onderscheiden.<sup>6</sup> Bij deze leidinggevende persoonlijkheden en hun geestverwanten gaat het niet zozeer om 'zending in Duitsland/Nederland' versus 'zending overzee', maar om 'zending onder nominale christenen' versus 'zending onder hen die (nog) niet met het evangelie in aanraking gekomen zijn'. Dit onderscheid werkt in ons land tot na de

Tweede Wereldoorlog door. In 1877 heeft het Reglement op het Hooger Onderwijs bij de Nederlandse Hervormde Kerk geleid tot het onderwijzen van de geschiedenis van 'de zending, zoowel de inwendige als de uitwendige' aan de faculteiten der godgeleerdheid van de rijksuniversiteiten. Met name in kringen van de Centrale Bond voor Inwendige Zending en Christelijk Maatschappelijk Werk (1901) en de Inwendige Zendingsbond (1935) is dit aan derdewereldchristenen onbekende woordgebruik gepropageerd.

In gereformeerde kringen is van meet af aan bezwaar gemaakt tegen de zojuist besproken onderscheiding. Zij hebben de voorkeur gegeven aan de term 'evangelisatie', die zij mogelijk aan de Angelsaksische wereld ontleend hebben. In 1868 heeft de synodevergadering van de United Presbyterian Church in Schotland Andrew N. Somerville (1812-1889) benoemd tot lector in 'missions and evangelism'. In deze formulering wordt 'evangelisatie' (in Europa) voor het eerst doelbewust naast 'zending' (overzee) geplaatst (aldus nog steeds de vocabulaire van de Wereldraad van Kerken). In gereformeerde kringen ten onzent heeft zich een soortgelijk woordgebruik ontwikkeld. Hier is 'evangelisatie', versus 'zending', opgevat als de verbreiding van het evangelie 'in eigen omgeving' (in het Westen). Gereformeerde voormannen als Johannes Verkuyl en Jochem Douma<sup>7</sup> hebben ook na de dekolonisatie nog aan dit inmiddels verouderde taalgebruik vastgehouden. Ook al wordt zendingswetenschap vóór 1876 (invoering van de duplex ordo) niet als afzonderlijk vak onderwezen, zij wordt wel in theologische encyclopedieën en handboeken voor praktische theologie genoemd en besproken. Zo heeft de door de Groningse school in het Latijn gestelde encyclopedie der christelijke theologie aan haar de naam 'apostoliek' gegeven: zending is geworteld in de 'apostolische zorg voor het menselijke geslacht (*cura generis humani apostolica*) die kenmerkend is voor het optreden van Jezus en, door en na hem, voor dat van de apostelen'.<sup>8</sup>

## Genootschappelijke zending II (1876-1910)

In de periode 1876-1910 is de Nederlandse protestantse zending enerzijds op het sinds 1797 ingeslagen pad verdergegaan, en anderzijds – daartoe aangemoedigd door de systematische aandacht voor zending aan de openbare universiteiten – meer tot zelfbewustzijn gekomen.

In deze paragraaf trek ik de grens bij 1910, omdat in dat jaar de (eerste) wereldzendingsconferentie te Edinburgh gehouden is. Derhalve is het mogelijk om de periode 1876-1910, en eigenlijk de gehele periode 1797-1910, te typeren als de pre-oecumenische periode. Weliswaar hebben de Nederlandse zendingsgenootschappen vanaf 1797 de nodige internationale contacten gehad, maar zij hebben nooit beslissingsbevoegdheid afgestaan. Na 1910, en met name na de oprichting van de Internationale Zendingsraad in 1921, wordt dit anders: er worden dan ook op internationaal niveau beslissingen genomen die de Nederlandse zending binden. De conferentie van Edinburgh (1910) zorgt tevens voor een begin van oecumenisering van de in ons land gangbare zendingsterminologie.

In de genoemde jaren zijn er ook nieuwe zendingsverenigingen en -bonden ontstaan, die deels de bestaande vocabulaire handhaven, deels nieuwe termen propageren. Belangrijker dan dit gegeven is het feit dat na de doleantie 'de kerkelijke zending' scherp tegenover 'de genootschappelijke zending' is komen te staan. In 1896 heeft de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland een verklaring aangenomen die het beginsel van 'kerkelijke zending' vastlegde. Deze stelde 'dat zending door verenigingen of genootschappen, als in strijd met de Schrift, moet verworpen worden' (artikel 2).<sup>9</sup> De vocabulaire van de zending verkerkelijkt dan eveneens. In de kringen van de (Nederlandse Hervormde) zendingsgenootschappen is deze (gereformeerde) verkerkelijking der zending als een vereniging gezien. In deze genootschappen blijft de problematiek van de kerk bewust op de achtergrond; op de voorgrond staat niet alleen 'de bekering van enkelingen', maar ook en vooral 'de volkskerstening'. Met kerkplanting zijn wij volgens hen er niet; de zending heeft pas dan haar doel bereikt wanneer de gehele cultuur van een volk gekerstend is.

In de Nederlandse Hervormde Kerk van het einde der vorige eeuw en het begin van deze eeuw is de ethische richting toonaangevend geweest. Tot deze cultuurbewuste richting behoorde ook de Utrechtse kerkelijke hoogleraar François E. Daubanton (1853-1920)<sup>10</sup>, die het zendingswetenschappelijke standaardwerk uit de ter discussie staande periode geschreven heeft. Dit handboek (1911) noemt God 'de zendingsuniversalist' en Jezus 'de stichter van het universalistisch Godsrijk' en 'de stichter van de wereldzending'. Ook al beschouwt dit boek de kerkelijke zending als ideaal, het wil de genootschappelijke zending niet 'in dom-ruwe ondankbaarheid' (à la de gereformeerden) opzij dringen en overbodig maken. Welbewust spreekt Daubanton niet over 'kerkplanting', maar over 'evangelieplanting' aan 'de niet-christelijke mensheid', alsmede over 'kerstening'. In diverse opzichten bouwt hij voort op de zendingsvisie en -ervaring van de grote Nederlandse zendeling Albert C. Kruyt (1869-1949) te Poso, die eveneens de ethische richting was toegedaan.

## Genootschappelijke zending III (1910-1951)

Terwijl de Gereformeerde Kerken in Nederland decennia lang in een betrekkelijk isolement verkeerden, hebben de Nederlandse hervormden via hun zendingsgenootschappen van meet af aan intensief deelgenomen aan de internationale zendingsconferenties en de overige werkzaamheden van de Internationale Zendingsraad. Vanaf Edinburgh (1910) vindt bij hen dan ook een duidelijke oecumenisering van de missionaire en missiologische vocabulaire plaats.

Tussen de Eerste en Tweede Wereldoorlog worden de bakens in de Nederlandse Hervormde Kerk verzet: de invloed van Karl Barth doet zich hoe langer hoe meer gevoelen en veel aanhangers van de ethische richting stappen over naar de dialectische theologie van Barth *cum suis*. Ook in de zendingswereld is deze verschuiving waarneembaar: enerzijds leidt zij hier tot een ombuiging van de genootschappelij-

ke zending naar kerkelijke zending (vergelijk Barth die uiteindelijk geen christelijke, maar een kerkelijke dogmatiek schreef!), en anderzijds tot een zwaartepuntverlegging: zending wordt uiteindelijk niet meer gezien als het werk van genootschappen en/of kerken, maar als het werk van de drieënige God zelf (de term *missio Dei* ontstaat in deze periode en wordt spoedig populair). Hendrik Kraemer (1888-1965) is door Albert C. Kruyt voor de zending geworven; ofschoon zij hun leven lang goede vrienden gebleven zijn, heeft Kraemer, onder invloed van de dialectische theologie van Barth en ook van Emil Brunner, zich hoe langer hoe meer losgemaakt van het ethische denken van Kruyt *cum suis*. Ook terminologisch vindt er bij hem en geestverwanten een verschuiving plaats: de zending *swetenschap* maakt plaats voor de zending *stheologie*; de proclamatie van 'Gods openbaring in Christus' duwt de problematiek van 'de kerstening der cultuur' uit het centrum der missionaire belangstelling naar de periferie; en de discontinuïteit tussen het christelijke geloof en de niet-christelijke godsdiensten wordt onderstreept.

Het is de verdienste van Johan H. Bavinck (1895-1964) geweest, dat hij het zendingsdenken van Kraemer, en zo dat van de oecumenische beweging, in de Gereformeerde Kerken in Nederland geïntroduceerd heeft. Tegelijkertijd heeft hij een duidelijk onderscheid gemaakt tussen het dialectische denken en het gereformeerde denken: het gereformeerde zendingsdenken blijft vasthouden aan een algemene openbaring Gods en zodoende aan Gods aanwezigheid in de niet-christelijke wereld. In zijn eigen zendingsleer heeft Bavinck niet alleen de vocabulaire van Voetius – met name de term 'elenctiek' – benut, maar ook nieuwe termen geïntroduceerd: het Latijnse woord *possessio* staat bij hem voor de in-bezit-neming van het menselijk leven door Jezus Christus aan wie alle macht in hemel en op aarde geschonken is.<sup>11</sup>

In de genoemde periode onderwijzen gereformeerde theologen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en aan de Theologische Hogeschool te Kampen niet alleen 'de zending *swetenschap*', maar ook 'de evangelistiek'. De nieuwe kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk (1951) sluit hierbij niet aan, maar introduceert de term 'apostolaat' als koepelterm voor 1. het gesprek met Israël; 2. het werk der (overzeese) zending; en 3. de verbreiding van het evangelie onder hen die hiervan vervreemd zijn, alsmede de kerstening van het volksleven (in eigen land). De term 'apostolaat' die voor de Tweede Wereldoorlog al door de hervormde zendeling Barend M. Schuurman (1889-1945) in Indonesië gebruikt was, wordt na 1951 vrij unaniem door gereformeerde theologen en missiologen afgewezen.

### Kerkelijke zending (1951 tot heden)

De derde bloeiperiode van de Nederlandse protestantse zending begint na de Tweede Wereldoorlog, met name na de grote politieke moeilijkheden met Indonesië. Vanaf die tijd oriënteert de Nederlandse protestantse zending zich niet meer hoofdzakelijk of uitsluitend op arbeid in de (voormalige) eigen koloniën; via allerlei internationale netwerken (met name de Internationale Zendingsraad en de

Wereldraad van Kerken) wordt zij participant in de zendingsarbeid van andere kerken in zes continenten.

Ten tijde van het dekolonisatieproces wordt ook de vocabulaire der zending aangepast. Vóór de Tweede Wereldoorlog kon er in ons land nog een zendingsreeks verschijnen met de titel 'Onze zendingsvelden' (7 delen, 1919-1939); na de Tweede Wereldoorlog is dit schier onmogelijk geworden. De ca. 30 zendingsperiodieken die vóór de Tweede Wereldoorlog het bezittelijke voornaamwoord 'Ons' in de titel bezigden<sup>12</sup>, zijn na deze oorlog en de aansluitende dekolonisatie of verdwenen of onder een nieuwe titel op de markt gebracht. Hiertegenover staat dat de gereformeerden (vrijgemaakt) in 1955 begonnen zijn met een blad getiteld 'Ons zendingswerk op Nieuw-Guinea', dat in 1965 omgezet is in 'Ons zendingswerk in Irian Barat'. Hoewel gesteld kan worden, dat alwie de *missio Dei* gedachte is toegevoegd, zendingswerk opvat als Gods werk en zo afstand neemt van het bezittelijke voornaamwoord 'Ons', moet tegelijkertijd ook opgemerkt worden dat geen enkele van de na de Tweede Wereldoorlog opgezette en gepubliceerde zendingsbladen en -reeksen de *missio Dei* gedachte in de titel verdisconteerd heeft.

Weliswaar zijn hervormden en gereformeerden het er na 1951 over eens dat zending primair Gods werk, en pas secundair kerkenwerk is, maar zij worden nog wel steeds geconfronteerd met het feit dat de discussie over 'de genootschappelijke zending' niet afgerond is: ten eerste heeft Johannes C. Hoekendijk (1912-1975) een groot vraagteken gezet achter de noodzaak en het nut van de verkerkelijking der zending; en voorts heeft de evangelikale beweging, om geheel andere redenen, bezwaren gemaakt tegen deze verkerkelijking. Hoekendijk<sup>13</sup> vindt dat de zending zich niet op de kerk, maar op het koninkrijk Gods oriënteren moet; daarom beschouwt hij de kerk slechts als een functie van het apostolaat. Bij hem kunnen wij van een radicalisering, en ook een secularisering van de zending spreken: in de zending gaat het ultiem om de (Messiaanse) *sjaloom*, die in de verkondiging (*kerigma*) present gesteld, in de gemeenschap (*koinonia*) geleefd, en in het dienstbetoon (*diakonia*) gedemonstreerd wordt. Ook nog andere nieuwe termen heeft Hoekendijk ingevoerd (o.a. 'morphologisch fundamentalisme'). Voorts is hij bekend geworden omdat hij de zendingstheologie wilde vervangen door een missionaire theologie. In het tweede deel van mijn *Missiologie* (1991) heb ik de laatstgenoemde gedachte van mijn voorganger geheel uitgewerkt.

Tegen het seculariserende zendingsdenken van Hoekendijk en vele anderen in en buiten de Wereldraad van Kerken is de Lausanne Beweging (1974) in opstand gekomen. Deze beweging heeft zich na de Assemblees van de Wereldraad van Kerken in New Delhi (1961) en Uppsala (1968) gevormd: in 1961 waren de evangelikalen al niet ingenomen met de integratie van de Internationale Zendingsraad in de Wereldraad van Kerken, maar het aanvaarden van de humaniseringsgedachte in 1968 deed voor hen de deur dicht. De wereldwijde evangelikale beweging, waarvan de Evangelische Zendingsalliantie (1973) in Nederland deel uitmaakt, is een protestbeweging die tevens de vocabulaire vernieuwt: termen als 'de onbereikte volken' en 'de miljarden die nog niet met het evangelie geconfronteerd zijn'

doen hun intrede. Door de sterke invloed van de Church Growth School kan de Evangelikale Beweging niet zonder meer als 'piëtistisch' omschreven worden. Zij wijst elke vorm van dialoog en syncretisme af, die ervan uitgaat dat Christus op gelijke wijze door alle religies en ideologieën spreekt. Er is maar één middelaar Gods en der mensen, en maar één naam aan alle volken en mensen gegeven tot zaligheid, Jezus Christus.

In vrije aansluiting bij het te Uppsala (1968) aanvaarde dialoogprogramma van de Wereldraad van Kerken hebben enkele geleerden een theologie der godsdiensten gepresenteerd, die zich van 'exclusief' (o.a. Kraemer) via 'inclusief' naar 'pluralistisch' bewogen heeft en beweegt. Deze moderne theologie van de godsdiensten<sup>14</sup> is niet meer geconcentreerd op zending, maar op Gods aanwezigheid in, en bemoeienis met alle godsdiensten, op de dialoog en op het vredig samenwonen en werken van de aanhangers der diverse wereldgodsdiensten en geloven. Hoewel de Wereldraad van Kerken 'de dialoog' blijft propageren, heeft hij toch 'zending' geenszins vervangen door 'dialoog': in zijn document *Mission and evangelism: an ecumenical affirmation* (1983) wordt een warm pleidooi gehouden voor bekering, voor zending op de manier van Christus, voor getuigen te midden van aanhangers van andere godsdiensten, e.d. Hetzelfde kan gezegd worden van de Nederlandse kerken die bij de Wereldraad van Kerken zijn aangesloten. Ook zij ontwikkelen een terminologie die het midden houdt tussen dat van de Evangelikale Beweging enerzijds, en dat van de pluralistische theologie van de godsdiensten anderzijds.

In de Nederlandse handboeken voor missiologie van Jongeneel (2 delen, 1986-1991) en van Frans J. Verstraelen, e.a. (1988)<sup>15</sup> weerspiegelt deze bonte diversiteit in missionair en missiologisch denken zich uitvoerig. Doch nergens is deze verscheidenheid in denken zo duidelijk tentoongesteld en geanalyseerd als in David J. Bosch' laatste boek *Transforming mission* (1991)<sup>16</sup>: in het voorlaatste hoofdstuk van dit boek worden dertien elementen van het na 1910 opkomende oecumenisch-missionaire paradigma beschreven, zonder dat de auteur deze elementen duidelijk rangschikt en een eigen keuze maakt. Dit *opus magnum* van Bosch is in vele talen vertaald, maar niet in het Nederlands. Toch geeft zijn overzicht ook goed weer hoe de stand van zaken in de missiologie ten onzent is en welke termen zij benut: contextualisatie, bevrijding, getuigenis, hoop in actie, e.d.

## Slotopmerkingen

Het artikel over 'apostolaat' in de Nederlandse Hervormde kerkorde van 1951 schenkt klare wijn. De recente kerkorde in ontwerp van de Samen-op-Wegkerken heeft echter, missionair gesproken, kleur noch smaak. Enerzijds kan men om dit substantieverlies rouwen, anderzijds kan men de terminologische vaagheid van de kerkorde in ontwerp benutten om persoonlijk, en wellicht ook bovenpersoonlijk, nieuwe wegen in te slaan.

Persoonlijk denk ik, dat het de hoogste tijd is om radicaal afstand te nemen van het door de jezuiten begonnen geografische verstaan van zending of missie: als

beweging van de westerse naar de niet-westerse wereld. In de bijbel is zending geen geografisch, maar een relationeel begrip: Mozes en de profeten worden door God geroepen en vervolgens tot Israël en soms ook tot niet-Israël gezonden; hetzelfde kan gezegd worden van de apostelen en evangelisten in het nieuwe testament. Ook nu kan alleen hij/zij die door God (on)middellijk geroepen is namens Hem/Haar een missie vervullen. Deze missie is ook nu in haar doelstellingen relationeel: namelijk gericht op het mensen in contact brengen met God, met de gemeente van Jezus Christus, en met elkaar. Vele missionaire en missiologische werken, ook in Nederland, ontberen een in het personalisme gewortelde terminologie. Martin Buber, Philip A. Kohnstamm, e.a. kunnen de contemporaine zending en missiologie helpen om minder 'idealistisch' te zijn.

Voorts denk ik, dat wij niet vlotjes post-modernistisch moeten worden: voor elk wat wils (en de missiologie en zending zorgen er dan wel voor dat iedereen aan zijn/haar trekken komt). Er moet nu niet alleen gewikt, maar ook beschikt worden. Daarbij gelden in elk geval de volgende regels: 1. de oude terminologie moet niet opzijgeschoven worden voordat een nieuwe gevonden is; en 2. grondig moet overwogen worden of de nieuwe terminologie naast, of in de plaats van de oude terminologie komt. De nodige voorstellen tot vernieuwing van de terminologie kunnen stammen uit een herbezinning op de bijbeltekst (zie vorige alinea) en/of een herbezinning op de context. Onze context is beslist anders dan die van onze ouders en grootouders, maar ten dele ook anders dan die van geloofsgenoten in de Arabische wereld, China, Japan, enz. De taal die christenen in de Arabische wereld, China, Japan, enz. spreken kan wel degelijk Nederlandse christenen helpen om het derde millennium in te gaan met een vernieuwd missionair ethos, alsmede met een vernieuwde missionaire en missiologische vocabulaire. Aangezien de contextualisatie van het evangelie een voortgaand proces is, is ook de vernieuwing van de missionaire en missiologische terminologie een proces zonder einde. Gegeven de fragmentatie en segmentatie van de westerse samenleving in het algemeen en van de westerse christenheid en haar zending in het bijzonder, is het goed om ons oor te luisteren te leggen bij niet-westerse zendelingen en missiologen die vaak met minder termen uitkomen dan hun collegae in het Westen, Nederlandse zendelingen en missiologen daarbij ingesloten.

## Missiologie-beoefening in Nederland en België

### Een inventarisatie

Het rapport *Onderwijsvisities Godgeleerdheid* van de Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (Utrecht, 1997) geeft een goed overzicht van de theologie-beoefening in Nederland (en Nederlandstalig België). Hieruit is ook de positie van de missiologie of zendingswetenschap aan de diverse theologische faculteiten af te lezen.

Wat hierin niet duidelijk wordt is de theologie- en missiologie-beoefening aan h.b.o.-instellingen of seminaries. Deze wordt wel verhelderd in de nieuwste uitgave van de *Gids voor Missiologie en Oecumenica* van het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica (Utrecht, 1998). Hierin zijn voor het eerst ook niet-academische cursussen opgenomen, dit naar aanleiding van een door dit instituut rondgestuurde vragenlijst.

De bedoeling van dit artikel is een inventarisatie te bieden van de plaats van missiologie aan diverse theologische opleidingen in Nederland en België. De informatie uit België is afkomstig van Belgische redactieleden. Deze berust niet op een vragenlijst en beperkt zich tot het Nederlandse taalgebied. Voorts beperken we ons tot het onderwijsaanbod; missiologisch onderzoek laten we buiten beschouwing.

### 1. Katholieke missiologie-beoefening

Katholieke theologie-beoefening vindt in Nederland plaats aan de Katholieke Instellingen voor Wetenschappelijk Theologisch Onderwijs, aan de hogere beroepsopleidingen 'godsdienst en levensbeschouwing' en aan de priesteropleidingen in groot-seminaries.

#### *a. Wetenschappelijk onderwijs*

Katholieke Instellingen voor Wetenschappelijk Theologisch Onderwijs zijn er in Tilburg (Theologische Faculteit Tilburg), Utrecht (Katholieke Theologische

1 J.A.B. Jongeneel - E. Klootwijk, *Nederlandse faculteiten der godgeleerdheid/theologische hogescholen en de derde wereld: algemene inleiding en overzichten vanaf 1876*, Leiden - Utrecht 1986, p. 29-47: Overzicht van hoogleraren en docenten in de missiologie (vanaf 1876).

2 J.A.B. Jongeneel, 'Voetius' zendingstheologie, de eerste comprehensive protestantse zendingstheologie' in J. van Oort e.a., *De onbekende Voetius: voordrachten ...*, Kampen 1989, p. 117-147.

3 W. Lütjeharms, *Het philadelphisch-oecumenisch streven der Hervormers in de Nederlanden in de 18de eeuw*, Zeist 1935, p. 108.

4 J. Boneschansker, *Het Nederlandsch Zending Genootschap in zijn eerste periode: een studie over opwekking in de Bataafse en Franse tijd*, Leeuwarden 1987, p. 45.

5 Geciteerd naar Jan W. Gunning (red.), *Hedendaagse zending in onze Oost*, Den Haag 1914, p. 269.

6 Vgl. H. Reenders, *Alternatieve zending: Otto Gerhard Heldring (1804-1876) en de verbreiding van het christendom in Nederlands-Indië*, Kampen 1991.

7 J. Verkuyl (met medewerking van O. Jager), *Inleiding in de evangelistiek*, Kampen 1978; J. Douma, *Evangelistiek: college-dictaat*, Kampen, 1982.

8 Zie J.A.B. Jongeneel, 'De universitaire missiologie-beoefening in Nederland (1773-1876)' in J.H. van den Bank e.a., *Theologie en kerk in het tijdperk van de Camera Obscura: studies over het Nederlandse protestantisme in de eerste helft van de 19de eeuw*, Utrecht 1993, p. 197.

9 Geciteerd naar P.J. Visser, *Bemoedienis en getuigenis: het leven en de missionaire theologie van Johan*

*H. Bavinck*, Zoetermeer 1997, p. 329.

10 J.A.B. Jongeneel, 'De ethische zendingstheologie van François E. Daubanton (1853-1920): revelatie versus evolutie; kerstening versus beschavingswerk en maatschappelijk werk' in *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 44 (1990), p. 1853-1920.

11 J.H. Bavinck, *Inleiding in de zendingswetenschap*, Kampen 1954, p. 181-182.

12 Zie titelregister van J.A.B. Jongeneel, *Protestantse zendingstheologie uit de 19de en 20ste eeuw in Nederland, Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen: een bibliografische catalogus met inleiding*, Utrecht-Leiden 1990, p. 131-132.

13 Vgl. P. van Gorp, *Kerk en zending in de theologie van Johannes Christiaan Hoekendijk (1912-1975): een plaatsbepaling*, Haarlem 1989.

14 Vgl. P.N. Holtrop - L. Minnema, *Voor Hem een ander? ontwerpen voor een pluralistische theologie der religies*, 's-Gravenhage 1987.

15 Zie J.A.B. Jongeneel, *Missiologie*, I-II, 's-Gravenhage, 1986-1991; F.J. Verstraelen e.a. (red.), *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en contexten van het wereldchristendom*, Kampen 1988.

16 D.J. Bosch, *Transforming mission: paradigm shifts in theology of mission*, Maryknoll, New York 1991.

**Prof. dr. J.A.B. Jongeneel** werkte van 1971-1982 als theologie docent in Ujung Pandang en Tomohon op Sulawesi in Indonesië. Sinds 1982 is hij verbonden aan de theologische faculteit van de R.U. te Utrecht, waar hij nu hoogleraar missiologie is.



Universiteit Utrecht) en Nijmegen (Faculteit der Godgeleerdheid, Katholieke Universiteit Nijmegen).

De Tilburgse opleiding (TFT) kent het vak missiologie als zodanig niet. Prof.dr. A. Camps verzorgt er een voor allen verplichte 'inleiding in de interculturele theologie' in de basisopleiding. Hierin maken studenten kennis 'met het christendom in andere werelddelen'. 'Interculturele theologie' is ook een keuzevak dat verzorgd wordt vanuit de gelijknamige wisselleerstoel. Deze wordt dit jaar bezet door Dr. Hruko K. Okano uit Japan. De Tilburgse opleiding kent bovendien een praktijkverkenning interculturele theologie, met stage 'in de zgn. Derde Kerk en Wereld'. Hiervoor is geen aparte onderwijsvoorziening; men maakt gebruik van diensten van andere instellingen.

Ook de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht (KTU) kent het vak missiologie niet. Wel worden er in deze instelling twee missiologische keuzevakken aangeboden in samenwerking met het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica, te weten 'Christendom en contemporaine literatuur van Azië en Afrika' en 'De missionaire dialoog met de Islam'. Deze vakken worden gedoceerd door dr. K. Steenbrink.

De Faculteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Nijmegen (TF-KUN) is de enige Katholieke Instelling voor Theologisch Wetenschappelijk Onderwijs die een 'inleiding in de missiologie' als onderdeel van het verplichte basisprogramma kent. Bovendien kent deze faculteit missiologie als afstudeervak. Studenten volgen de modules missiologie 1 (missiewetenschap) en missiologie 2 (missiethologie) en schrijven hun scriptie over een missiologisch onderwerp, waarvoor ze twee literatuurtentamens moeten afleggen. Dit onderwijs wordt verzorgd door dr. F. Wijsen; professor R. van Rossum heeft gebruikgemaakt van een regeling voor vervroegd uitreden en is nog niet opgevolgd. Hij blijft echter directeur van het aan de Katholieke Universiteit Nijmegen gelieerde Missiologisch Instituut. In het kader van de Dom Helder Camara leerstoel geeft dr. Tarek Mitri aan de TF-KUN een cursus over 'Christian-Muslim relations and mutual perceptions'.

De Nijmeegse theologische faculteit kent ook een beroepsvoorbereidende vorming tot missionair werker, welke geïntegreerd is in de pastorale opleiding van een jaar, en waarin zowel een stage in een derdewereldland als een missionaire stage in Nederland mogelijk is. In dit kader wordt een cursus 'missionair pastoraat' en een practicum 'missionaire planning en methodiek' verzorgd door dr. F. Wijsen.

De Faculteit der Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven kent 'missiologie en vergelijkende studie van de godsdiensten' als afstudeerrichting binnen de pastoraaltheologie. Deze wordt verzorgd door prof.dr. C. Cornille en prof.dr. V. Neckebrouck. Bovendien wordt ditzelfde specialisme aangeboden binnen de aanvullende academische opleiding pastoraaltheologie.

Alle Katholieke Instellingen voor Wetenschappelijk Theologisch Onderwijs kennen inmiddels naast een klassieke opleiding godgeleerdheid ook een niet-klassieke opleiding of vrije studierichting. In Tilburg kent deze twee varianten: 'zingeving en hulpverlening' en 'sociale en politieke ethiek'. Leuven kent een opleiding 'gods-

dienstwetenschappen', voorafgaand aan de opleiding 'godgeleerdheid'.

De Nijmeegse opleiding 'religiestudies' is geheel gewijd aan de theologische en godsdienstwetenschappelijke vorming van studenten met het oog op het verwerven van kennis, inzichten en vaardigheden die nodig zijn bij het omgaan met vragen die voortvloeien uit het feit van religieus pluralisme en de noodzaak van interreligieuze dialoog. De integrerende factor van het curriculum van deze opleiding wordt door deze faculteit omschreven als een 'theologie van de godsdiensten'.

Het aan de Katholieke Universiteit Nijmegen gelieerde Missiologisch Instituut richt zich in haar onderwijs- en vormingsaanbod deels op de universitaire gemeenschap, deels op pastores en theologen die werkzaam zijn binnen de missionaire beweging. Centraal in het onderwijsaanbod staan drie cursussen over de geschiedenis en de actuele situatie van het christendom in Azië, Afrika en Latijns-Amerika. Rond de Leuvense Katholieke Universiteit verzorgen het Latijns-Amerikaans Instituut en de Verbiest Stichting missiologische cursussen.

#### *b. Niet-academische opleidingen*

Hogere beroepsopleidingen (H.B.O.) 'godsdienst en levensbeschouwing' bestaan er in Amsterdam, Tilburg, Hengelo en Heerlen. Deze opleidingen zijn steeds belangrijker geworden omdat bij vacatures in het pastoraat steeds vaker een theologische opleiding op academisch of h.b.o. niveau gevraagd wordt. Deze opleidingen kennen naast een lerarenvariant ook allemaal een 'algemene beroepen variant' of 'pastorale variant'.

Al deze opleidingen kennen inleidingen in de wereldgodsdiensten, maar ook in levensbeschouwingen als humanisme en marxisme. In dit kader komt ook het thema dialoog aan bod. Alleen de Heerlense opleiding kent het vak missiologie in de vorm van een module probleem-gestuurd onderwijs 'godsdienst en inculturatie', welke verzorgd wordt door dr. F. Wijsen. Deze opleiding kent missiologie ook als pastoraaltheologisch hoofdvak binnen de algemene beroepenvariant.

Tot het Tweede Vaticaans Concilie vond de priesteropleiding vrijwel uitsluitend plaats aan groot-seminaries van bisdommen en religieuze instituten. Naast de Katholieke Universiteit Nijmegen, die sinds 1930 een lector en sinds 1936 een hoogleraar missiologie kende, werd missiologie gedoceerd in de opleiding van missionarissen aan de seminaries van missionerende orden en congregaties. Na het Tweede Vaticaans Concilie fuseerden deze seminaries in vijf concentraties van Katholieke Instellingen voor Wetenschappelijk Theologisch Onderwijs. Naast de drie hierboven genoemde opleidingen waren er opleidingen in Heerlen en Amsterdam, maar deze verloren hun zelfstandige status, mede als gevolg van de aanbevelingen van het *Rapport van de Verkenningcommissie Godgeleerdheid 1* (Den Haag, 1989) van wat bekend geworden is als de 'commissie Obermann'.

Omdat deze Katholieke Instellingen voor Wetenschappelijk Theologisch Onderwijs, naar het oordeel van een aantal Nederlandse bisschoppen, te weinig priesters opleverden en bovendien geen geschikt klimaat boden voor de vorming

van priesters, gingen een aantal bisdommen ertoe over weer groot-seminaries in te richten, al dan niet in samenwerking met de universitaire instellingen.

Momenteel zijn er groot-seminaries in Breda, Den Bosch, Haarlem, Kerkrade en Hoeven. Het groot-seminarie Rolduc in Kerkrade kent een seminarweek, waarin eens in de drie of vier jaar het thema 'missiologie en oecumenica' behandeld wordt. Studenten brengen dan een bezoek aan het Missionswissenschaftliches Institut te Sankt Augustin waar zij een aantal lezingen over missiologie bijwonen. In het Sint Janscentrum in Den Bosch verzorgt prof.dr. A. Camps eens in de twee jaar een cursus 'interculturele theologie'. In de Priesteropleiding Bovendonk (Hoeven) verzorgt drs. T. Storcken een inleiding in de missiologie (20 uren) en een inleiding in 'Islam in Nederland' (20 uren).

De groot-seminaries van Antwerpen en Namen geven eens in de drie jaar een cursus missiologie (30 uren). Het groot-seminarie in Brugge kent eens in de drie jaar een studiedag over missiologie. Hetzelfde geldt voor de opleiding van godsdienstleraren en lekenpastores te Antwerpen.

## 2. Protestantse missiologie-beoefening

Terwijl de academische wereld momenteel kampt met ongunstige werkomstandigheden als gevolg van bezuinigingen, maakt de missiologie in een aantal protestantse instellingen van hoger theologisch onderwijs een positieve ontwikkeling door. Ook hier maken we onderscheid tussen wetenschappelijk onderwijs en het missiologie-onderwijs aan niet-academische opleidingen.

### *a. Wetenschappelijk onderwijs*

Aan de Rijks Universiteit Leiden (RUL) is sinds enige jaren de leerstoel missiologie gewijzigd in een parttime docentschap missiologie & oecumene, vallend onder de vakgroep kerk- en dogmengeschiedenis. De huidige docente, mw.dr. H.L. Murrevan den Berg, geeft de volgende colleges: inleiding, met grote stappen door de geschiedenis van zending, missie en oecumene en openingen naar verdere studies; vrouwen in zending en missie, vooral historisch en met uitstapjes naar het 'heden' en ook 'dogmatische' discussies; kerkelijk (discussie)college met vooral aandacht voor hedendaagse visies op zending & oecumene met o.a. materiaal van de Raad van de Zending der N.H. Kerk.

Aan de Universiteit van Amsterdam (UVA) worden oecumene en missiologie strikt gescheiden onderwezen. Prof.dr. J.Th. Witvliet geeft het staatsvak oecumene waarbij veel aandacht wordt gegeven aan ontwikkelingen binnen de derdewereldtheologie. Prof.dr. A. Hoekema, kerkelijk hoogleraar missiologie en rector van het Doopsgezind Seminarium, geeft de volgende invulling van het kerkelijk vak missiologie: een college toegespitst op de betekenis van de theologie in Azië en Afrika (Independent churches en Ghanese kerken in de Bijlmer) voor het christendom in Nederland; een college ingericht als oefenplaats voor gemeentestages, 'Kijken met de ogen van een buitenstaander'. Hoekema en Witvliet zijn samen

betrokken bij het 'M.M. Thomas werkgezelschap' dat openstaat voor leden en promovendi.

Prof.dr. L.A. Hoedemaker onderwijst aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) zowel oecumene (staatsvak) als missiologie (kerkelijk vak). Feitelijk komt de missiologie ook in het doctoraal programma ter sprake en kan ze daarvoor als hoofd- of bijvak worden gekozen. De colleges worden als volgt ingericht: doctoraal college inleiding in de geschiedenis van de moderne zendingbeweging ingaande op de verschillende visies op zending en de vragen rond de grondslag van de missiologie ('Fundamentaltheologie'); kerkelijk college dat inhoudelijk en praktisch is ingebed in een weektraining (exposure) onder auspiciën van de 'Buitenwacht' van J.W. van der Kolm te Dordrecht. Initiële kennis wordt hiermee existentieel getoetst aan ervaringen met buitenlanders. Deze ervaringen dienen ook als 'eyeopener' om wereldwijde missiologische vragen scherp in beeld te krijgen.

Aan de Vrije Universiteit Amsterdam (VU) is de missiologie bij de systematische theologie ingedeeld. De zending in eigen land komt onder evangelistiek aan de orde. De docenten drs. J.D. Gort en prof.dr. A. Wessels verzorgen samen het volgende programma: inleiding in het vak missiologie en de missionaire theorievorming en paradigma's in samenhang met de theologie van de godsdiensten; contextualiteit van het evangelie in Azië, Afrika en Latijns-Amerika en Europa (bevrijdingstheologie, onafhankelijke kerken); gesprekken met derdewereldtheologen vanuit hun godsdienstige en sociaal-economische context; theologia religionum: theologische ontwikkelingen en ontmoetingen tussen christendom en andere godsdiensten en culturen.

Aan de Universiteit van Utrecht (UU) zit de missiologie in de vakgroep kerkgeschiedenis en valt apostolaat onder de kerkelijke vakken. Prof.dr. J.A.B. Jongeneel legt binnen zijn vakgebied de volgende accenten: behandeling van hoofdlijnen van de negentiende- en twintigste-eeuwse zendingbeweging, de zendingconferenties en de ontwikkeling van de derdewereldkerken; normatieve en systematische behandeling van het apostolaat in het licht van Israël, Nederland en de derde wereld; ook aandacht voor de wereldgodsdiensten, hun waarheidsclaims en voorbeelden van 'christelijke theologieën van de godsdiensten'; inzicht in de betekenis van de evangelische beweging in Europa. In dit verband komen ook Israël (messias-belijdende joden, de relatie kerk-synagoge), de inwendige zending en de etnische minderheidskerken ter sprake.

Aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland te Kampen (THUK) is prof.dr. P.N. Holtrop belast met het onderwijs in de zendingwetenschap. Als kerkhistoricus behandelt hij de missiologie bij voorkeur onder de invalshoek van de geschiedenis van kerk, zending en missie in de negentiende en twintigste eeuw. Bijzondere aandacht wordt gegeven aan de geschiedenis van Oost-Azië en Oost-Europa. Gegeven worden de volgende colleges: inleiding in de geschiedenis van het missionaire proces met nadruk op vragen die met de missionaire context zijn gegeven: evangelie en cultuur, interreligieuze dialoog en sociaal-economische afhankelijkheidsituaties; een college toegespitst op de ver-

houding westerse cultuur en christelijk geloof, met vragen rond processen van contextualisatie en het thema 'culturele receptiviteit en Gods werkelijkheid'.

Aan de Theologische Universiteit van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland te Apeldoorn (TUA) is drs. B.J. Dikken verantwoordelijk voor de vakken oecumenica, missiologie en godsdienstwetenschap. Wat de colleges missiologie betreft, waarin op bescheiden schaal wordt samengewerkt met 'Kampen II', wordt gegeven: inleiding missiologie met het accent op de bijbelse fundering van de zending en met uitleg van teksten en bijbelse partijen, die richtinggevend zijn voor de zendingsopdracht; een college met lessen voor vaardigheden in de zending met thema's als het missionaire gesprek en bijbelvertalen; een college om de studenten praktisch vertrouwd te maken met de vraag van de verhouding kerk en islam: b.v. een interview met aanhangers van niet-christelijke godsdiensten over de plaats en de betekenis van het gebed.

Aan de Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt (TUGKV) of 'Kampen II' valt de missiologie samen met evangelistiek en godsdienstwetenschap onder praktische theologie. Docent drs. C.J. Haak legt de volgende accenten: bijbelse fundering van de zending en geschiedenis van de zending; kritische beoordeling van gangbare missiologische bezinning (J. Verkuyll en Oecumenische Inleiding) in het licht van J.H. Bavinck; 'elencistische' aspecten in de benadering van de godsdiensten; contextualisatie m.b.t. de geschiedenis van jonge kerken: financiële self-support, belijdenisaspecten, wederzijdse assistentie, oecumenisering; zending en evangelisatie: methodische benadering van moslims in Nederland.

Aan de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel (UFG) wordt per studiejaar afwisselend oecumenica en missiologie onderwezen. Voor de missiologie legt de docent drs. H. Vogelaar de volgende accenten: contextualiteit en typerende theologen in Azië, Afrika en Latijns-Amerika; inculturatie als probleem voor de zending – is missie nog zinnig; belangrijke thema's voortvloeiend uit de dialoog met andere godsdiensten en levensbeschouwingen, zoals ontmoetingsmogelijkheden en samenwerkingsvormen voor waarheid, recht en welzijn.

#### *b. Niet-academische opleidingen*

Vanuit verschillende invalshoeken komt in het onderwijsprogramma van de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) o.l.v. van drs. P. Koeman de zending aan de orde, verspreid over de eerste drie studiejaren: kennis en inzicht in de bijbelse grondlijnen van de zending m.b.t. het christelijk getuigenis aan Israël en de motieven bij de vervulling van de wereldwijde zendingstaak; hoofdlijnen geschiedenis van zending en missie en de wereldzendingconferenties. Ook aandacht voor de verhouding tussen reformatie en zending en de relatie tussen opwekkingsbewegingen en zending; schetsen van bijbelse grondlijnen van evangelisatie en de geschiedenis en actualiteit van de zending in Nederland en Europa, gezien vanuit zinvragen in gesprek met niet-gelovigen.

Binnen het curriculum van de eerste- en tweedegraads pastorale beroepsopleiding

van de Hogeschool Enschede (HE) krijgt de zending aandacht bij geschiedenis van het christendom en bij godsdienstwetenschappen; college over de geschiedenis van missie en zending omvat ook aandacht voor theologische stroomversnellingen onder invloed van theologen als K. Barth en D. Bonhoeffer; college met het accent op kennis en inzicht in verschillende facetten van jodendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en religieuze bewegingen en hun plaats in de eigen maatschappelijke context. Hierbij speelt de vraag van de relatie tot het christendom slechts marginaal een rol.

Aangezien de opleidingen van de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden (NHL) en de HE met elkaar zijn gelieerd worden de missiologische programma's onderling op elkaar afgestemd. Met dit verschil dat op de NHL binnen de discipline van de systematische theologie voor de eerstegraads lerarenopleiding en hogere kaderopleiding theologie ook de theologia religionum ter sprake komt met aandacht voor de visies van H. Kung, P. Knitter, E. Schillebeeckx en H.M. Vroom. De docent is drs. J. Boersma.

Het Interkerkelijk Instituut voor Theologische Studie en Vorming verzorgt een parttime opleiding HBO-Theologie (NBI). Deze omvat een module missiologie voor het 4e leerjaar met als docent drs. W. van Laar. Het onderwijs bevat: missiologische verkenningen in bijbels theologisch licht, toegespitst op de historische ontwikkelingen in Latijns-Amerika, met het accent op de pinksterbeweging en de bevrijdingstheologie; de context en draagwijdte van dialoog en getuigenis in Europa en de derde wereld onderling vergeleken; 'missiologie op weg naar een nieuw millennium', met ervaringen van etniciteit binnen lokale gemeenten t.z.v. conflicten, projecten en verlangens die deze kunnen oproepen.

In de studiegids van de Christelijke Hogeschool Windesheim (CHW) wordt missiologie niet apart vermeld. Ook wordt er binnen de opleiding geen appèl gedaan op een missionaire attitude. De docent voor oecumene en godsdienstwetenschappen, dr. G. van 't Spijker, brengt wel de volgende missiologische thema's ter sprake: wereldzendingconferenties, de zending binnen de Wereldraad van Kerken, dialoog met de islam, bevrijdingstheologie, derdewereldtheologie; de uitdaging van Afrika voor onze wereld: 'wat betekent dit voor de plek in het pastoraat of onderwijs, waar je terecht komt'.

Binnen de lerarenopleiding van de Educatieve Faculteit Amsterdam (AFE) functioneert samen met de Hogeschool Holland een academie voor (voltijd en deeltijd) theologie/levensbeschouwing en pastoraat. De missiologie komt met name ter sprake binnen godsdienstwetenschap, maar zijdelings ook binnen filosofie en praktische theologie. Programmapunten van docent dr. M. van den Boom zijn: inculturatie-vragen rond de geschiedenis en de plaats van kerken in Azië, Latijns-Amerika en Afrika; dialoog-vragen in contact met andere godsdiensten in de derde wereld en in Nederland.

Het Hendrik Kraemer Instituut in Oegstgeest (HKI) is een interkerkelijk opleidings- en vormingsinstituut voor mensen die gaan werken in dienst van zending, werelddiaconaat en ontwikkelings samenwerking. De training omvat: een accultu-

ratie cursus voor hen, die door bemiddeling van Dienst Over Grenzen (DOG) gaan werken in het buitenland en voor andere ontwikkelingswerkers. Voor theologen en andere zendingswerkers bovendien een basiscursus missiologie en een talenpracticum. Verder: verlofgangersdagen en teruggekeerdenweekenden. In het kader van wederkerigheid en uitwisseling voor en met theologen en kerkelijke werkers uit Afrika, Azië, Latijns-Amerika en Oost-Europa: 'Judaïca-, leaderships- en church and society-cursussen; 'follow-up' cursussen ook in andere landen. Gericht op Nederland zijn o.a. cursussen voor missionaire toerusters, diaconale werkers en 'urban-mission'-werkers. Oriëntatiedagen voor studenten theologie en studieweken in samenwerking met het Hervormd Seminarie Hydepark (Driebergen).

### 3. De evangelische zendingsopleidingen

De onder andere met assistentie van de ESA verkregen gegevens over de evangelische opleidingen geven een gevarieerd eigensoortig beeld. Er zijn cursussen van drie maanden, maar ook studies van één tot vier jaar. Allemaal zijn ze missionair gericht.

De Broederschap van Pinkstergemeenten heeft haar Theologische Hogeschool Azusa in Lunteren met als directeur dr. C. van der Laan, terwijl de Evangelische Bijbelscholen in Veenendaal gevestigd zijn. Beide hebben een HBO-erkenning, wat betekent dat hun studenten in aanmerking komen voor studiefinanciering.

'Lunteren' heeft een afdeling godsdienstleraar en een afdeling godsdienstig pastoraal werk. Bij die laatste is een specialisatie zending mogelijk, die men op dit ogenblik probeert uit te bouwen.

'Veenendaal' heeft drie mogelijkheden: godsdienstleraar, pastoraal werker en zending. De cursussen duren vier jaar. Er is ook de mogelijkheid voor deeltijdopleiding. Naast de volledige zendingsopleiding, waarvan Arie Verduijn de coördinator is, biedt 'Veenendaal' ook nog een zendingsjaar voor ontwikkelingswerkers.

'Lunteren' heeft 32 studenten en 'Veenendaal' 110 in de dagopleiding en 115 in deeltijd; 19 leerlingen studeren zending en er nemen 6 deel aan het zendingsjaar. Zending wordt gedefinieerd als: 'het cross-cultureel, dus grensoverschrijdend, doorgeven van het evangelie opdat mensen gewonnen worden voor Christus'. Dat kan geografisch zijn maar ook cross-cultureel.

De Reformatorische Bijbelschool 'De Wittenberg' in Zeist is specifiek op de gereformeerde gezindte gericht. Deze school heeft ook een HBO-erkenning voor godsdienstleraar en pastoraal werker en biedt daarnaast een zendingsopleiding van een jaar aan 'tentmakers' voor overzee, zoals werkers van de MAF en werelddiaconale instellingen met als coördinator Age Romkes. 'De Wittenberg' heeft in totaal 70 studenten.

Bij al deze opleidingen kan een streven naar HBO-niveau geconstateerd worden. In het Bijbelinstituut in Heeverlee in België komt zendingswetenschap op drie niveaus aan de orde.

Op de bijbelschool, die een HBO-opleiding biedt, in het derde jaar. Op de

Evangelische Theologische Faculteit komt zending in het derde jaar, dus voor het kandidaats, aan de orde en wordt in het licentiaatsdeel missiologie en oecumenica gegeven.

Op de eenjarige opleiding van de zendingsbijbelschool krijgen allerlei aspecten van de zending aandacht. Drs. Pieter Boersema is daar coördinator missiologie.

In Voorthuizen in Nederland is de 'Trainingsschool voor Dienst in het Midden-Oosten' waar werkers voor 'Near East Ministry' worden opgeleid. Deze zending heeft 55 werkers in het Nabije-Oosten en houdt dat aantal op peil via deze opleiding van zes maanden.

### Engelstalig

Dan zijn er een aantal Engelstalige opleidingen. De belangrijkste zijn 'Tyndale Theological Seminary' in Badhoevedorp, dat oorspronkelijk door de Amerikaanse 'Greater Europe Mission' gesticht is, maar nu zelfstandig functioneert als 'Institute of Reformed Theological Training', en het 'Cornerstone Training College' in Beugen dat verbonden is met de 'World Evangelism Crusade'.

Tyndale staat onder leiding van dr. A. Johnston en biedt een evangelische opleiding voor 'Master in Divinity' in drie jaar en een cursus van een jaar voor 'Master of Arts' in 'world evangelisation and missiology'. De zestig studenten komen voor één derde uit de westerse wereld, voor één derde uit Oost-Europa en voor één derde uit Nederland. Een van de redenen om destijds in Nederland te beginnen is geweest dat Europese studenten die men naar Amerika haalde voor opleiding daar bleven hangen.

'Cornerstone Training College' biedt opleiding van één tot vier jaar aan ruim 40 studenten uit de hele wereld.

Daarnaast zijn er nog Engelstalige sterk missionair gerichte cursussen van drie maanden, die aan kleine groepen gegeven worden door 'Jeugd met een Opdracht' in de 'Discipleship Trainingsschool' in Amsterdam en in de 'School of Frontiers Missions' in Heerde.

### Conclusies

Het valt op dat de missiologie zich ondanks de bezuinigingen aardig heeft weten te handhaven, vooral aan de protestantse faculteiten. Of de concentratie van de kerkelijke opleidingen van de SOW-kerken in drie plaatsen in Nederland nog consequenties zal hebben voor de missiologie is nog niet duidelijk. Ook laat de inventarisatie zien dat de missiologie-beoefening aan de niet-universitaire instellingen de laatste jaren steeds belangrijker is geworden. Bij de evangelischen is er sterke nadruk op de missionaire inzet van studenten en een duidelijke trend in de richting van opleidingen op HBO-niveau.

Verder blijkt dat de missiologie aan de verschillende instellingen een zeer verschil-

lende plaats heeft. Missiologie is ondergebracht bij de kerk- en dogmengeschiedenis, bij de systematische theologie en bij de godsdienstwetenschap. De Nijmeegse missiologie verhuisde onlangs van de afdeling systematische theologie naar de afdeling empirische theologie. Sommige protestantse instellingen kennen oecumene als staatsvak en missiologie als kerkelijk vak.

Tenslotte blijkt er bij de evangelischen een merkwaardige reden te zijn om met name langere Engelstalige opleidingen in Nederland te geven. De Nederlandse vreemdelingenpolitie is namelijk in vergelijking met sommige andere West-Europese landen soepel in het verlenen van een verblijfsvergunning voor de duur van de studie aan buitenlanders, mits het opleidingsinstituut garant staat voor hun vertrek wanneer de studie voltooid is.

**Dr. F.J.S. Wijsen** doceert missiologie aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen.

**Dr. J. van Slageren** doceerde missiologie aan de protestantse faculteit in Brussel.

## Missionaire boekenreeksen in Nederland en België

---

De KTC REEKS: Kerk en Theologie in Context, wordt uitgegeven door Kok in Kampen onder redactie van prof.dr. P.H.J.M. Camps, dr. H.S. Groenen, prof.dr. H. Häring, prof.dr. J. van Nieuwenhove.

Er zijn tot nu toe 38 delen verschenen waaronder veel proefschriften uit Nijmegen, maar ook twee uit Tilburg en één uit Kampen. Twaalf boeken waren in het Engels, één in het Frans en één in het Spaans.

Het doel van de KTC reeks is het verbreiden van proefschriften en resultaten van ander wetenschappelijk onderzoek, dat altijd te maken moet hebben met contextualiteit in missionair denken.

De oplagen zijn 500-1000 stuks waarbij 100 voor bibliotheken.

Wat het Zuiden betreft wordt soms een gesubsidieerde extra oplage gemaakt en een paar keer is er parallel gedrukt in India.

Voor subsidies blijken ordes en congregaties en andere katholieke instellingen aanspreekbaar. Bij de fondsenwerving speelt prof. Camps een belangrijke rol.

---

MISSION – Missiologisch Onderzoek in Nederland – is een reeks uitgegeven door Boekencentrum in Zoetermeer onder redactie van prof.dr. J.A.B. Jongeneel, dr. G.J. van Butselaar, dr. Th. van den End, dr. A.M. Kool en dr. J.J. Visser.

De reeks bestaat voor een groot deel uit in Utrecht alsmede in Leiden, Amsterdam, Kampen en Groningen verdedigde proefschriften, geschreven door Nederlanders of door buitenlanders die in Nederland gestudeerd hebben. De publicatie van vrijwel al deze boeken is gesubsidieerd uit door de promovendus aangeschreven bronnen.

Er zijn al 25 delen verschenen.

Daarnaast zijn in de reeks het handboek voor missiologie van Jongeneel opgenomen en een eerste systematische publicatie over de ontwikkelingen in en rond de allochtone kerken in Nederland. Drie dissertaties zijn resp. in het Hongaars, Indonesisch en Koreaans vertaald, terwijl het handboek van Jongeneel ook in het

Engels is uitgekomen.

De reeks heeft een protestants karakter en verschafte proefschriften een kader, gericht op bredere presentatie en publiciteit. Oplage en verkoopcijfers verschillen sterk. Verkoop van Engelstalige delen (tot nu toe tien) in het Zuiden en Oosten blijkt erg moeilijk door valutaproblemen.

Prof. Jongeneel fungeert als motor van de reeks.

---

De IIMO RESEARCH PUBLICATIONS is de serie waarin de onderzoeksresultaten en andere vanuit de oecumenische, dogmatische en theologische doelstelling van het IIMO nuttig geachte publicaties uitgebracht worden.

Het 50e boek is ter gelegenheid van de recente conferentie van 19 september in Amsterdam van de 50-jarige Wereldraad van Kerken uitgekomen onder de titel: 'Faith in the City'. De publicaties zijn in het Engels of in het Nederlands.

De oplage is vaak niet meer dan 300 stuks; een behoorlijk deel is van de hand van IIMO medewerkers en men eist een wetenschappelijk verantwoord niveau. Voor elk uit te geven boek zoekt het IIMO een productiekosten dekkende subsidie.

De reeks is tegenwoordig ondergebracht bij uitgeverij Meinema in Zoetermeer. De redactie van de IIMO Research Publications bestaat uit de staf van het IIMO te Utrecht: prof.dr. A. Houtepen, prof.dr. W. van den Bercken, prof.dr. M.E. Brinkman, prof.dr. J.A.B. Jongeneel met dr. K.A. Steenbrink als coördinator.

---

CURRENTS OF ENCOUNTER – studies on the contact between christianity and other religions, beliefs and cultures.

De redactie van deze Engelstalige serie van de Vrije Universiteit in Amsterdam bestaat uit dr. R. Fernhout, dr. J.D. Gort, prof.dr. H.M. Vroom en prof.dr. A. Wessels. Uitgever is Rodopi in Amsterdam.

De serie wil zich bezighouden met godsdienstfilosofie en -theologie, vergelijkende godsdienstwetenschap en missiologie door onderzoek te doen naar de relatie tussen het christelijk geloof en de hedendaagse cultuur, maar wil ook een ontmoetingsplaats zijn tussen Aziatische, Afrikaanse, Latijns-Amerikaanse en Westerse contextualisatie van het christendom. Er zijn elf boeken uit, de meeste geschreven door medewerkers van de VU en verder door Sutarnan Sudiman Patronadi, Wesley Ariarajah en Makoto Ozaki.

De boeken worden niet gesubsidieerd.

---

België kent geen geheel of gedeeltelijk missiologische boekenseries in het Nederlands. Incidenteel worden er wel boeken over missiologische thematiek uitgegeven.

---

In Nederland brengt de internationale uitgeverij Brill in Leiden twee missiologische series uit met boeken in het Engels of Frans bestemd voor een internationaal lezerspubliek:

STUDIES IN CHRISTIAN MISSION brengt wetenschappelijke monografieën over de geschiedenis van de wereldwijde zending, de dynamiek van het christelijk getuigenis, de overgang van zending naar kerk, de christelijke dienstverlening, de ontwikkeling van leiderschap ter plaatse.

Studie in de theorie en paradigma's van missionaire actie in eigen context alsmede bijdragen tot de missiologie zijn een tweede aandachtsveld in deze serie.

Studies in Christian Mission is in 1989 gestart door prof.dr. Marc Spindler, toen hoogleraar missiologie in Leiden. Hij wordt bijgestaan door dr. A. Hastings uit Leeds, dr. J. Murray uit Londen en prof.dr. J. Pirotte uit Leuven. Er zijn tot nu toe 20 titels uitgekomen. De publicaties in deze serie zijn van de hand van protestanten en katholieken van hier en van ginds. Ze worden meestal niet gesubsidieerd.

Daarnaast is er STUDIES OF RELIGION IN AFRICA onder redactie van prof.dr. Marc Spindler en prof. Adrian Hastings uit Leeds. In deze serie zijn in Frans en Engels 16 studies verschenen over Afrikaanse missiologische, godsdienstwetenschappelijke en sociologische onderwerpen van de hand van zowel protestantse als katholieke, Europese als Afrikaanse auteurs.

Ook de boeken in deze serie worden meestal niet gesubsidieerd.

---

Het IRTT – Institute of Reformed Theological Training – dat gerelateerd is aan de Gereformeerde Theologische Universiteit (Vrijgemaakt) in Kampen heeft zeven boekjes van ongeveer 60 blz. elk uitgebracht in een serie MISSIOLOGISCHE THEMA'S. Zij bevatten de teksten van de lezingen op de jaarlijkse studiedagen voor theologiestudenten en leden van zendingscommissies.

Deze boekjes werden door de zending gesubsidieerd.

Deze lezingen worden nu afgedrukt in het Bulletin van de IRTT, een instituut, dat zich bezighoudt met de missiologische en missionaire 'upgrading' van theologiestudenten, van leden van zendingscommissies en van het kader van de kerken ginds.

---

De Werkgroep voor de geschiedenis van de Nederlandse Zending en Overzeese Kerken (WZOK), gevestigd in Kampen, geeft behalve een tijdschrift twee boekenseries uit bij het Boekencentrum in Zoetermeer:

– De GROTE REEKS bestaat uit een serie van bronnenuitgaven uit de archieven betreffende de geschiedenis van de Nederlandse zending. Tot nu toe zijn een aantal delen over Indonesië (Toraja, Sumba, West-Java, etc) verschenen.

Sommige delen van deze serie worden in het Indonesisch vertaald opdat de Indonesische christenen toegang krijgen tot dit deel van hun geschiedenis.

– De KLEINE REEKS publiceert kleinere historische geschriften alsmede boeken met historische artikelen, zoals bijvoorbeeld ter gelegenheid van 100 jaar gereformeerde zending en 200 jaar hervormde zending.

De redactie bestaat uit prof.dr. P.N. Holtrop, dr. Chr.G.F. de Jong, dr. Th. van den End en dr. H.E. Niemeijer.

De uitgaven worden gesubsidieerd uit algemene fondsen en door zendingsorganisaties.

---

In Nijmegen geeft het Katholiek Documentatie Centrum voor de geschiedschrijving van het Nederlandse katholicisme en het Katholiek Studiecentrum de serie KDSC SCRIPTA uit via Valkhof Pers.

Van de tien tot nu toe uitgegeven boeken gaan er drie over aan missie gerelateerde onderwerpen, zoals de geschiedenis van Memisa en Medicus Mundi, en van het Reisbureau Raptim.

Deze serie wordt gesubsidieerd.

Daarnaast was er van 1989 tot 1997 de serie KDC SCRIPTA van Werkschriften van het Katholiek Documentatiecentrum voor de geschiedschrijving van het Nederlandse katholicisme. Daarin zijn negen publicaties verschenen, waarvan drie over missionaire geschiedenis.

Tenslotte zijn er twee delen uit in de serie KDC-CURSOR met samenvattingen van de interviews met missionarissen uit Afrika en Indonesië. Er komen nog deeltjes over Latijns-Amerika en Oceanië. Wanneer deze documentatie op geluidsbanden voltooid is, zullen alle vier de delen met samenvattingen in één boek in het Engels uitgebracht worden.

De redactie van deze series berust bij de staf van het Katholiek Documentatie Centrum prof.dr. J. Roes en dr. L.G.M. Winkeler.

---

De grootste en meest Belgische missiecongregatie, die van de Scheutisten, kent een serie VERBIESTIANA, die met subsidie uitgegeven wordt door de Universitaire Pers van Leuven. Het gaat hier om historische publicaties over de Scheutisten in het Nederlands, Frans en Engels. De redactie van de Verbiestiana bestaat uit prof. dr. D. Verhelst en drs. H. Daniëls. Daarnaast zijn ook incidenteel historische publicaties over de geschiedenis van andere congregaties verschenen.

Deze gegevens en de nadere toelichting zijn verschaft door de redacteuren van de series.

Het blijkt dat er in het Nederlandse taalgebied een grote activiteit is op het gebied

van missiologische reeksen, die elkaar niet bijten. Wetenschappelijk scoren is een belangrijke reden tot publiceren en een reeks kan daarbij helpen.

Bij de historische series lijken twee motieven te spelen: het vastleggen van een stuk missionaire geschiedenis in een tijd waarin het uitzenden van mensen naar ginds sterk vermindert en aan de andere kant het vastleggen van het Europese aandeel in het ontstaan van kerken ginds.

Bij vele boeken is een productiekosten dekkende subsidie nodig, die veelal wel te krijgen lijkt, mits men over een redactielid beschikt dat de wegen kent.

Het zal duidelijk zijn dat ongesubsidieerde boeken, die ook nog in beperkte oplagen verschijnen, duur zijn. Er zijn er bij die eigenlijk alleen door een vast aantal wetenschappelijke instituten in de westerse wereld aangeschaft worden.

Niet alleen de ongesubsidieerde, maar ook de gesubsidieerde boeken kunnen lezers uit het Zuiden meestal niet betalen. Commerciële uitgeverij hebben daar volgens Marc Spindler te maken met een 'marché stérile'. In vele landen van het Zuiden kunnen theologische boeken in de grote talen alleen verspreid worden, wanneer de totale productiekosten uit subsidies betaald worden. Bij de KTC serie is dat soms gedaan, terwijl verder in sommige gevallen een aantal gratis exemplaren van een relevante titel aan het Zuiden geleverd is.

Soms is het ook mogelijk om op basis van het floppy een goedkope herdruk ginds te maken. Dit is zo nu en dan gebeurd in India en ook in Indonesië en kan misschien nog in andere landen van Zuid-Oost Azië. In Latijns-Amerika is dat alweer moeilijker omdat daar de publicaties in het Spaans of Portugees dienen uit te komen.

Opvallend is dat ondanks alle gepraat over 'mission on six continents' er buiten het eigen missiologenwereldje weinig belangstelling is voor missiologische publicaties en zelfs niet voor publicaties van theologen uit het Zuiden met als uitzondering enige bevrijdingstheologen uit Latijns-Amerika. Heeft dat te maken met het als westerling te veel gericht zijn op de westerse situatie, of met westerse verlegenheden ten opzichte van de missionaire roeping van de kerk?

Gegevens verzameld door Ype Schaaf.

P.S. Ook de oplage van tijdschriften is beperkt en de meeste worden gesubsidieerd. De Engelstalige 'The Ecumenical Review' van de Werelddraad heeft 1200 abonnees en 'Exchange' van het IIMO: 750. Wereld en Zending haalt met een bescheiden subsidie 860 en hoopt op meer als gevolg van de komende participatie van het Belgische 'Kerk en Missie' in Wereld en Zending.

Alle 'gewone' Nederlandse theologische tijdschriften worden zwaar gesubsidieerd en de meeste zakken onder de grens van duizend abonnees.



## Missionarissen en missiologen

### Een moeizaam maar vruchtbaar gesprek

In de 'aanwijzingen voor schrijvers in *Wereld en Zending*' wordt aan de auteurs gevraagd dat ze de in hun denkraam vertrouwde uitdrukkingen en termen bij eerste gebruik uitleggen. Lezers uit de missionaire praktijk zijn immers op verstaanbare taal gesteld! Hiermee wordt reeds aangegeven dat de redactie ervan uitgaat dat de meeste missionaire veldwerkers niet vertrouwd zijn met missiologische vaktermen. Ze zijn niet bepaald weg van missiologische vakliteratuur. Men heeft eveneens ervaring met missiologen die er lang niet altijd in slagen zich 'verstaanbaar' te maken buiten de eigen vakkring. *Wereld en Zending*, dat een ontmoetingsplaats voor beide wil zijn vanuit de overtuiging dat praktijk en wetenschap elkaar nodig hebben, wijst terecht op de noodzaak van verstaanbare taal.

Na bijna tien jaar ervaring als directeur van een centrum voor permanente vorming in een katholiek missie-instituut (Missionarissen van Scheut) meen ik te mogen stellen dat er meer aan de hand is. Verstaanbare taal is een stap in de goede richting, maar garandeert geenszins een goede communicatie. Gedurende deze tien jaar ving ik meerdere signalen op die aangeven dat men de missiologie zelf maar matig of soms helemaal niet apprecieert. Onlangs ontving ik een uitnodiging voor de ontmoetingsdagen van de Vlaamse Provincie van het missie-instituut waartoe ik zelf behoor. Op de folder prijkt de afbeelding van een grote kip die een paar eieren gelegd heeft. Bijgaande slogan 'niet kakelen, eieren leggen!', is duidelijk niet voor de kip bedoeld. Pluimveehouders, zelfs zij die hun dieren in afschuwelijke batterijen onderbrengen, denken er niet aan hun kippen het kakelen te verbieden. Zij weten immers dat het gekakel in de regel volgt op het leggen van een ei. De organisatoren van ontmoetingsdagen voor missionarissen zijn allicht wat minder vertrouwd met de gang van zaken op een kippenboerderij, maar ze weten wel wat hun publiek gaarne wil horen. Heel wat veldwerkers zijn er immers van overtuigd dat praten nergens toe dient en dat er vooral gehandeld moet worden.<sup>1</sup> De doorsnee Vlaamse missionaris geeft spontaan voorrang aan de daad ten koste

van reflectie en studie. Theorie is aan hem niet besteed, hij zweert bij de praktijk. Ondertussen gaat hij voorbij aan het feit dat kippen geen eieren leggen zonder te kakelen, maar wel kunnen kakelen zonder eieren te leggen! Hij is zo bezig met het handelen dat zelfs de tijd voor observatie ontbreekt. Op deze wijze wordt een soort 'publieke opinie' in stand gehouden die een absurde voorstelling van zaken koestert: sommigen (de missiologen en andere academici) zouden slechts kakelen terwijl de anderen (missionarissen en andere veldwerkers) zich uitsluitend toeleggen op het produceren van eieren.

Tot mijn grote spijt moet ik vaststellen dat er in Vlaanderen een wijde kloof gaapt tussen missionarissen en missiologen. Wij kunnen aan deze harde realiteit niet voorbijgaan en doen alsof er niets aan de hand is. Wij moeten de kloof zelf aan een nader onderzoek onderwerpen. Hoe is ze ontstaan? Is ze overbrugbaar? Is het mogelijk nieuwe missiologische inzichten relevant te maken voor de veldwerker? Kunnen missionarissen bijdragen tot de ontwikkeling van de missiologie? Ik beweer niet dat ik het juiste antwoord op al deze vragen heb, maar ik wil eenvoudig mijn ervaring op dit terrein met de lezer delen. Zij is uiteraard beperkt. Ik werk vooral met katholieke missionarissen in een internationaal missie-instituut dat door Vlamingen gesticht werd en nog steeds hun stempel draagt. Deze specifieke context kleurt uiteraard mijn verhaal.

### Te abstract, te verward

Alle missionarissen hebben uiteraard reeds horen spreken over missiologie. De meesten weten echter niet wat ze zich daarbij moeten voorstellen. Gedurende hun opleiding volgden ze een cursus 'missiologie' die in feite niet veel meer was dan een ge vulgariseerde missiografie: een beschrijving van de missie-activiteit van de kerk in verschillende continenten. De docent was over het algemeen een oudere missionaris die pittige verhalen vertelde over verre landen en ze op een of andere wijze in verband bracht met de belangrijkste – meestal abstracte! – pauselijke richtlijnen voor de organisatie van de missie-activiteit van de katholieke kerk. Na het examen bleven enkel de pittige verhalen hangen! Later ontdekten ze dat de verhalen schromelijk overdreven waren, maar toch goed de sfeer onder de missionarissen weergaven. De richtlijnen en eventuele reflecties sloegen in hun concrete situatie nergens op en werden meestal naar de prullenmand verwezen. Vandaar een uitgesproken voorkeur voor praktijkverhalen en een zekere aversie tegen diepgaande reflectie op missie.

De missiologen slagen er lang niet altijd in om hun verhaal op een coherente wijze binnen het geheel van de missiologie te situeren. Over het algemeen komt slechts één deelgebied aan bod dat vrij snel door de toehoorders – soms ook door de spreker! – voor de missiologie aangezien wordt. Dit leidt tot verwarring, vooral wanneer verschillende sprekers dezelfde realiteit vanuit verschillende deelgebieden van

de missiologie belichten en zich daarbij sterk profileren tegenover hun collega's of de kerkelijke overheid. De empirische missiologie benadert de verkondiging van het evangelie anders dan de missiëtheologie. Een godsdienstwetenschappelijke benadering van verschillende religies is niet hetzelfde als een theologie van de godsdiensten. Daarbij komt nog dat sommige faculteiten theologie een afdeling 'godsdienstwetenschappen' inrichtten die in feite een theologische opleiding is en zo bijdragen tot de algemene verwarring. De missionaris die met de inzichten van de verschillende deelgebieden van de missiologie geconfronteerd wordt en niets afweet van het perspectief en de eigen methode van elk deelgebied, ontvangt tegenstrijdige boodschappen en haakt af. Zijn besluit is snel genomen: 'Ze kakelen maar wat en raken er zelf niet goed uit!' Vandaar de noodzaak om telkens vooraf duidelijk te maken welke de eigen wetenschappelijke logica is en welke plaats het eigen deelgebied inneemt in het geheel van het denken over missie.

### Een coherent verhaal opbouwen vanuit concrete vragen

Met eenvoudig taalgebruik en vulgarisatie los je dit soort problemen niet op. Bepaalde vormen van vulgarisatie leiden tot slogans die polarisatie in de hand werken. Ik denk hierbij aan een aantal veel gehoorde slagzinnen die het in bepaalde middens nog altijd doen. 'Je moet niet meer bekeren en dopen, maar eenvoudig aanwezig zijn' – 'Het komt er niet op aan tot welke godsdienst je behoort, als je maar een goed mens bent' – 'Door onze aanwezigheid helpen wij de moslims om betere moslims te worden'. Deze slogans verwijzen naar waardevolle missiologische inzichten, maar het is eveneens duidelijk dat een aantal gebruikers ervan een klok hoorden luiden zonder te weten waar de klepel precies hangt. Probeer maar eens als Europeaan of Aziat 'eenvoudig aanwezig' te zijn in een Afrikaans dorp. Men verwacht er echt iets van jou en dat zal je snel genoeg merken. Overdreven bekeringsijver wordt door niemand gewaardeerd, maar hoe kijkt men aan tegen een kerk die wel 'aanwezig' wil zijn en verder geen enkele belangstelling toont voor eventuele nieuwe leden? Vooral voor een goed mens komt het erop aan tot welke godsdienst hij of zij behoort, het is een deel van zijn of haar identiteit. Moslims wachten echt niet op ons om betere moslims te worden, dat doen ze wel op eigen kracht. Deze slogans zijn misschien wel leuke vondsten waarmee je de 'conservatieven' lekker kan opjutten, maar op het terrein kan je er niets mee aan.

Hiermee wil ik niet gezegd hebben dat een gesprek tussen missionarissen en missiologen onmogelijk is. Met vallen en opstaan leerde ik dat de missionaire veldwerkers zich voor recente missiologische inzichten gaan interesseren wanneer men eerst goed naar hen luistert. Dit is voor veel missiologen een moeilijke onderneming. Wie gewoon is te doceren aan een universiteit of theologische opleiding is goed in het kritisch bevragen van de missionarissen en hun activiteit, maar komt slechts zelden tot een empathisch begrip van wat zij doormaken. Studenten hebben weinig moeite met de kritiek op hun voorgangers. Zij zoeken naar een nieu-

we aanpak en willen beter doen. Voor missionarissen die reeds enkele decennia op het terrein actief zijn, ligt dit anders. Zij zijn betrokken partij! De meesten investeerden een gans leven in de missie en vereenzelvigden zich met wat ze gepresteerd hebben. Zij willen daarom gehoord worden en aanvaarden niet dat ze in naam van een of andere theorie veroordeeld worden. Dit betekent echter niet dat ze niet tot een zelfkritische reflectie in staat zouden zijn. De meesten zijn zelfs bereid tot een verregaande kritiek op het eigen handelen. Voorwaarde is dat men *met* hen op weg gaat en *met* hen naar antwoorden zoekt op hun vragen. De missiologie kan hierbij nuttig zijn wanneer ze de eigen theorieën relativiseert en een coherent verhaal opbouwt vanuit de concrete vragen van de missionarissen.

### Richtlijnen voor missie

Op het 11de algemeen kapittel van Scheut (1993) werd door meerdere afgevaardigden de volgende vraag gesteld: 'Kan iemand ons nu eens duidelijk zeggen wat missie vandaag de dag inhoudt?' Dit was geen uitnodiging voor de aanwezige missiologen om een lezing te houden over het hedendaagse missiebegrip, maar wel een aanzet om samen over het wezen van het missie-instituut zelf na te denken. Het nieuwe algemeen bestuur kreeg de opdracht om een denkproces op gang te brengen dat zou leiden tot de publicatie van concrete *Richtlijnen voor missie*.<sup>2</sup> Het algemeen bestuur vroeg daarop aan het *Euntes* centrum voor permanente vorming om een eerste tekst uit te werken die daarna aan alle provinciale besturen zou voorgelegd worden. Dit was het begin van een lange tocht waaraan een groot deel van de leden deelnam.

De ploeg van het *Euntes* centrum was ervan overtuigd dat een theoretische benadering van missie, hoe open of progressief ook, geen antwoord kon zijn op de gestelde vraag. Wij organiseerden reeds gedurende enkele jaren korte sessies rond het thema *Missie vandaag* en besloten daar nog een jaar mee door te gaan en een inventaris op te maken van de meest prangende vragen. Wij bestudeerden eveneens de verslagen van de vorige sessies die heel wat interessante reflecties bevatten naar aanleiding van deze vragen. Dit materiaal diende als basis voor de redactie van een 'Mission Statement', 'criteria voor ons missionair engagement' en een 'evaluatie-rooster'. Deze tekst werd naar alle provinciale besturen gezonden en van de meeste mochten we ook opbouwende reacties ontvangen. Ondertussen gingen de sessies verder en de leden van het algemeen bestuur gebruikten eveneens de voorlopige tekst van de *Richtlijnen* gedurende hun bezoeken aan de provincies. Rekening houdend met de bedenkingen en suggesties uit de provincies en de inbreng van de deelnemers aan de sessies, en in nauw overleg met het algemeen bestuur werd dan een definitieve tekst uitgewerkt. Dan pas schreven we de eerste twee hoofdstukken: 'een kort missiologisch overzicht' en 'missie in de huidige wereldcontext'. Het was niet de bedoeling een beknopt missiologisch traktaat te schrijven. Vertrekkend vanuit de vragen van de missionarissen probeerden we een

coherent – niet exhaustief! – verhaal op te bouwen dat de recente missiologische inzichten die in het *Mission Statement* en de criteria voorkomen, verduidelijken.

Het is niet de bedoeling om in dit korte artikel het ganse denkproces te analyseren. Ik zal mij beperken tot enkele belangrijke vragen waarmee de meeste missionarissen worstelen. Kan je het evangelie verkondigen zonder op spirituele verovering uit te zijn? Waar situeert zich de interreligieuze ontmoeting in dit geheel? Heeft het zin nog nieuwe christelijke gemeenschappen te stichten? Moet een missionaris noodzakelijk buiten zijn eigen land werken? Aangezien de missionarissen geëngageerde gelovigen zijn, worden deze vragen in een missiologisch perspectief behandeld, wat niet wegneemt dat inzichten uit andere deelgebieden van de missiologie eveneens aan bod komen.

## Grenssituaties

Vroeger werd in de missie-instituten vooral gepraat over de gewijzigde (machts)verhouding tussen de instituten en de lokale kerkelijke overheid. Nu stelt men eerder vragen omtrent het wezen zelf van de missionaire activiteit. De aanwezigheid van steeds meer missionarissen uit de vroegere missielanden is daar niet vreemd aan. Veel gehoorde vragen op vormingssessies zijn: heeft het zin een Congolees naar Haïti te sturen om er pastor te zijn in een grote parochie en dan een Haïtiaan naar Congo te sturen om daar hetzelfde te doen? Ware het niet eenvoudiger en vooral doeltreffender indien iedereen zich thuis met de zorg voor de christelijke gemeenschap bezighield? Als wij geen pastores in het buitenland zijn, wat dan wel?

Deze vragen waren een aanleiding om even terug te gaan naar de oorsprong van het woord missie dat eerst door de jezuïeten (1610) gebruikt werd en daarna door *Propaganda Fide*, een Romeinse Congregatie die de missie-activiteit van de katholieke kerk coördineert, veralgemeend werd. De speciale gelofte van de jezuïeten (*voto de las misiones*) verbond een aantal leden van de sociëteit ertoe om elke speciale zending die de paus hen toevertrouwde te aanvaarden. Zo werd een groep religieuzen gecreëerd die overal inzetbaar was, vooral daar waar de pastores niet konden of durfden gaan. Het ging uiteindelijk om een zending tot mensen die aan de rand van kerk en maatschappij leefden. Oorspronkelijk werd missie als verovering of herovering opgevat, dit is niet langer het geval. Nu zien wij missie eerder als de belichaming van de zorg van de kerkgemeenschap voor de ganse wereld. De kerk is er niet om goed voor zichzelf te zorgen, wel om op een sociaal relevante wijze gestalte te geven aan Gods voortdurende zorg voor de kosmos. Een missie-instituut moet dus vooral getuigend aanwezig zijn in grenssituaties.

De *Richtlijnen* sommen enkele van deze grenssituaties op: regio's waar het evangelie niet gekend is of niet beleefd wordt, plaatsen waar mensen zich door iedereen verlaten voelen zoals bepaalde wijken in grote steden, groepen die in de marge van

de maatschappij leven, vluchtelingen, mensen die extreme armoede kennen, jongeren zonder toekomstperspectieven, enz. De activiteit van de leden die in deze groepen aanwezig zijn, wordt ondersteund door anderen die zich engageren in bevrijdingsbewegingen, de media, lobby-werk, enz. De leden van het instituut worden ingezet waar dit het meest nodig is en daarom is hun engagement op een bepaalde plaats beperkt in de tijd. De *Richtlijnen* stellen duidelijk dat de leden van het instituut geen pastores in den vreemde zijn. Zij zetten zich vooral in voor andersgelovigen en sociaal gemarginaliseerden en kunnen zich in geen geval uitsluitend met praktiserende gelovigen bezighouden.

De praktijk ziet er voorlopig nog anders uit, maar de krijtlijnen voor de toekomst zijn toch duidelijk uitgetekend. Het spreekt voor zich dat men de oudere leden die meestal ergens pastoraal werkzaam zijn, niet meer vraagt om zich in de nieuwe situaties in te leven. Dit zou niet alleen van een gebrek aan menselijkheid getuigen, maar ook de doeltreffendheid van het nieuwe avontuur in het gedrang brengen. De *Richtlijnen* worden slechts geleidelijk in praktijk gebracht. Een nieuwe structuur op poten zetten vraagt tijd, vooral wanneer men zich op een terrein begeeft waar niets vanzelfsprekend is. Men wil ook vermijden dat de oudere missionarissen zich nutteloos gaan voelen. Wij hebben er daarom steeds de nadruk op gelegd dat de nieuwe vormen van missie beantwoorden aan nieuwe noden en dat ze mede de vrucht zijn van de inzet van onze voorgangers. Het eerste hoofdstuk van de *Richtlijnen*, 'een kort missiologisch overzicht', behandelt precies de vele vormen van missie die in de loop van de geschiedenis gestalte kregen als antwoord op steeds nieuwe noden.

## Dienende aanwezigheid

Een flexibel en in principe overal inzetbaar instituut is in het verleden zeer doeltreffend gebleken als instrument van verovering. Toch ontmoet je vandaag de dag maar weinig Scheutisten meer die nog openlijk beweren dat ze op spirituele veroveringstocht gaan, wat niet wil zeggen dat de meesten het veroveringsperspectief helemaal verlaten hebben. Sommigen maken er zich nogal gemakkelijk van af door te zeggen: 'Het is hetzelfde als vroeger, maar je moet het kind nu een andere naam geven.' Deze uitspraak duidt meer op het onvermogen zich coherent binnen de nieuwe context te situeren dan op oneerlijkheid. In de sessies werd duidelijk gesteld dat een dergelijke houding onaantvaardbaar is. Heel wat tijd werd besteed aan het verkennen van de nieuwe wereldcontext (feitelijk religieus pluralisme, mondialisering, enz.) en de rol van de missionaris in deze context. Gedurende de sessies kwam men tot het inzicht dat het er niet zozeer op aankomt alle mogelijke situaties haarfijn uit te pluizen. Belangrijker is dat de missionaris de wereld met een grote openheid tegemoet treedt als vertegenwoordiger van een kerk die vooral dienend aanwezig wil zijn in de wereld. De *Richtlijnen* spreken daarom over 'houdingen en engagementen' en volgen daarbij een volgorde die enigszins ver-

schilt van de klassieke beleidsdocumenten van de katholieke kerk.

In de *Richtlijnen* wordt missie in de eerste plaats als ontmoeting gezien. De missionaris is een geëngageerd gelovige die eropuit is andere mensen te ontmoeten van welke origine, godsdienst of overtuiging dan ook. Vandaar de vele inspanningen om zich met de taal en de cultuur van deze mensen vertrouwd te maken. De ontmoeting heeft plaats in de van-God-gegeven context van het volk zelf. God komt niet met de missionaris mee, maar is reeds werkzaam aanwezig onder deze mensen. Hun godsdienst wordt gezien als een pad dat naar God leidt en de getuige van Christus – dat is de missionaris uiteindelijk – wil meer leren over hun manier van omgaan met God. Samen met hen wil hij zoeken wat God op deze plaats met de mensen voorheeft en met hen wil hij bouwen aan een betere wereld. Hij hoopt dat deze samenwerking tot een diepgaande dialoog leidt en er zo ruimte ontstaat voor een vruchtbaar wederzijds getuigenis.

Met mensen die, door de Geest bewogen, tot het inzicht komen dat God hen roept om hetzelfde pad als de missionaris te bewandelen, ontstaat een intense uitwisseling van religieuze ervaringen. Aan hen wordt het evangelie aangereikt en zij worden eventueel opgenomen in de christelijke gemeenschap. Deze wordt echter niet voorgesteld als de enige of de beste heilsweg, wel als een particulier teken van Gods zorg voor alle mensen. Christen worden wil niet zeggen dat men een soort verzekering afsluit voor de eeuwigheid, wel dat men zich, in navolging van Jezus zelf, daadwerkelijk inzet om te getuigen van Gods werkzame aanwezigheid in deze wereld. Dit houdt onder andere in dat men vooral oog heeft voor mensen, van welke origine of godsdienst ook, die gewoonlijk uit de boot vallen. Het accent ligt niet op het verwerven van heil voor zichzelf, maar wel op deelname aan Gods heilshandelen in de wereld.

In nieuwe 'stichtingen' worden deze inzichten ook in praktijk gebracht. Een eerste groep missionarissen vestigde zich, op uitnodiging van de regering, in 1992 in Ulaan Baatar (Mongolië). De eerste jaren werden besteed aan de studie van de taal, de cultuur en de godsdienst (vooral het Tibetaans boeddhisme). De missionarissen zorgden er eveneens voor dat ze goede relaties onderhielden met een aantal religieuze leiders. In overleg met de plaatselijke overheid werd een centrum voor straatkinderen opgezet, anderen houden zich bezig met talenonderwijs. Vanaf het begin waren er mensen (geen straatkinderen!) die zich bij de missionarissen wensten aan te sluiten en met hen de zorg voor de uitgestotenen wilden delen. Nu, zes jaar later, zijn er ongeveer zestig Mongoolse katholieken die van dit pad naar God willen getuigen in een ontwortelde maatschappij. Deze aanpak verschilt wezenlijk van die van sommige Amerikaanse christenen die ronduit op veroveringstocht gingen. Hun agressief optreden zorgde ervoor dat de relaties met de burgerlijke en de religieuze overheid verzuurden. De geduldige inzet van de missionarissen en de goede relaties die ze met iedereen in Ulaan Baatar onderhielden konden het tij

opnieuw doen keren. De overheid is er nu van overtuigd dat het niet de bedoeling is Mongolië te veroveren, maar wel er dienend aanwezig te zijn, wat uiteraard niet kan zonder een betekenisvolle geëngageerde geloofsgemeenschap.

Op plaatsen waar de missionarissen reeds langer aanwezig zijn en vroeger een geheel andere aanpak gevolgd werd, is het moeilijker om deze inzichten in praktijk te brengen. Op sommige plaatsen staan de missionarissen en de lokale christelijke leiders voor een enorme opdracht: van een parasitaire gemeenschap een diennende geloofsgemeenschap maken. Vroeger werden mensen nogal eens tot het 'geloof' aangetrokken met allerlei voordelen. Zo kon je niet alleen een verzekering afsluiten voor het komende leven, maar ook voor het huidige! Het ziet er naar uit dat de buitenlandse missionarissen er niet in zullen slagen om deze opdracht tot een goed einde te brengen. Ze worden nog steeds met de oude aanpak vereenzelvigd en weerstaan niet aan de verleiding om zelf redder in nood te spelen. Sommige lokale pastores lijken meer succes te hebben. Het is daarom ook verstandiger hen alle krediet te geven en de oudere missionarissen stilaan terug te trekken.

### **Missionarissen en missiologen hebben elkaar nodig**

Op deze wijze krijgen een aantal recente missiologische inzichten – het doel van missie is het Rijk Gods; elke christelijke geloofsgemeenschap is wezenlijk missionair, d.w.z. zij is een teken van het Rijk Gods en is dienend aanwezig in de wereld; verkondiging en interreligieuze dialoog zijn twee dimensies van dezelfde missie; het doopsel is vooral een ministerie<sup>3</sup>; enz. – concreet gestalte op het terrein. Veldwerkers hebben nogal eens moeite met theoretische uiteenzettingen over missie – discussies omtrent Gods universele heilswil; exclusivisme, inclusivisme en pluralisme; uniciteit van Christus; enz. – maar worstelen daarom niet minder met fundamentele vragen. Wanneer men hun vragen ernstig neemt, komt een interessante discussie op gang die op haar beurt de missiologische reflectie kan voeden. Inzichten die in praktijk gebracht worden roepen immers nieuwe vragen op die een verdieping of bijsturing van het denken over missie vereisen.

Missionarissen die samen over hun identiteit en hun activiteit nadenken hebben er alle belang bij de missiologie niet links te laten liggen. Zonder grondige reflectie op missie komt men soms op een dwaalspoor terecht. Dit gebeurde in Scheut twintig jaar geleden. Toen reeds werd de vraag naar de specificiteit van de Scheutist als missionaris gesteld. Men ging op zoek naar iets wat wij wel en de anderen niet hadden. Het resultaat van deze discussie was de vaststelling dat alle Scheutisten, tenzij ze ernstig ziek zijn, hun land verlaten. Dit, zo meende men, was zelfs niet het geval voor de andere missie-instituten die alle in Europa een paar eigen werken hadden. Zo werd het charisma 'ad extra' (in het Latijn klinkt dit goed) geboren en meteen in alle vormingshuizen (toen vooral buiten Vlaanderen) gepropageerd als

'het' missionair charisma. Dit ideaalbeeld van de missionaris 'ad extra' werd kritiekloos geëxporteerd naar landen met een totaal andere achtergrond. De vaststelling was slechts gedeeltelijk correct en had niets met missie, noch met het wezen van Scheut te maken. In Vlaanderen en Wallonië zorgde de diocesane clerus voor de roepingenpastoraal van Scheut en waren eigen werken overbodig. Dit was inderdaad uniek. Men was wel even vergeten dat dit in Nederland niet het geval was en we daar wel een eigen werk hadden!

In mijn colleges missiologie in Yaoundé in Kameroen sprak ik twijfel uit over dit 'charisma', wat me niet in dank afgenomen werd door de oversten. De jongeren echter gingen stilaan inzien dat buiten je eigen land werken onmogelijk een missionair charisma kan zijn en dat dit meer met Vlaamse folklore te maken had dan met missie. Toch is het nog altijd moeilijk om dit punt aan de orde te stellen. Wij proberen de zaak nu voorzichtig aan te pakken. Het spreekt voor zich dat de leden van een instituut dat overal inzetbaar is, voor een groot deel buiten het eigen land werkzaam zijn. Deze aanwezigheid is zeker waardevol, maar misschien moet onze reflectie minder gaan over de lengte van de reis en meer over de kwaliteit en de aard van de ontmoeting aan het einde van de reis. Om het nog maar eens met Latijnse woorden te zeggen: je kan wel 'ad extra' gaan als je je dan ook maar 'ad gentes' (tot de bredere wereld van andersgelovigen) gezonden weet. Dit denkproces lijkt toch enige invloed te hebben en we raken stilaan terug op het goede spoor. Het thema van het volgend kapittel is: grenssituaties. Ik hoop dat men ditmaal het 'ad extra' voldoende zal kunnen relativeren en vooral oog zal hebben voor het wezen van missie: getuigend en dienend aanwezig zijn bij mensen die omwille van omstandigheden (armoede, vervreemding, uitsluiting, enz.) moeilijk of zelfs helemaal niet vrij voor God kunnen kiezen. *De Richtlijnen voor missie* en het proces van reflectie waaruit ze voortkomen zullen daarbij ongetwijfeld een belangrijke rol spelen.

1 De zegswijze 'wel gekakel, maar geen eieren' geeft dit gevoel accuraat weer, maar kan bezwaarlijk gebruikt worden als slogan voor ontmoetingsdagen waarop men meerdere sprekers uitnodigt. Vandaar de 'creatieve' omgang met de zegswijze. Het programma zelf was uitstekend. Alle sprekers brachten een gewaardeerd praktijkverhaal. Ze hadden het inderdaad over 'eieren', maar sommigen merkten fijntjes op dat ze daarbij toch wel even moesten 'kake-len' (een reflectie aan toevoegen).

2 Congregation of the Immaculate Heart of

Mary, *Guidelines for Mission*, Rome, 1996, 62 p.  
3 Cf. Eric Manhaeghe, 'Bekering', in *Kerk en Missie*, nr 289, 1998, p. 2-5.

**Eric Manhaeghe** (1947) is missioloog en priester-lid van Scheut (CICM). Als missionaris werkte hij in Congo, Nigeria en Kameroen. Hij is nu directeur van *Euntes*, het centrum voor permanente vorming van missionarissen te Kessel-Lo, en gastdocent aan de groot-seminaries van Antwerpen en Namen.

## Missiologie en missionair beleid

### De plaats van het missionaire werk in de VPKN

Op de drempel van het nieuwe millennium zullen de missionaire, diaconale organen van de kerken die opgaan in de Verenigde Protestantse Kerk (VPKN) in Nederland, in Utrecht één locatie betrekken. Er zal één 'Dienst voor Missionair en Diaconaal werk en Oecumenische relaties' (MDO) gevormd worden. In dit proces van organisatorische vormgeving spelen een groot aantal factoren een rol: tradities, culturen en werkwijzen van de verschillende kerken, theologische en missionaire definities en visies; en een wirwar van financiële en personele belangen. Een reorganisatie die wat betreft complexiteit in veel opzichten die van het bedrijfsleven overtreft en niettemin – of juist daarom – met de nodige professionaliteit moet worden uitgevoerd. In dit geheel spelen missiologische en missionaire concepten, missionair beleid en idealen een rol. De fusie is daarom een goede gelegenheid om in te gaan op de vraag hoe theorie (missiologie) en praktijk (organisatie en beleid) op elkaar inspelen, of zouden moeten inspelen. Daarbij zullen we zijdelings refereren aan de artikelen van Van Rossum en Jongeneel in dit nummer.

### Aansluiting bij het bestaande

Bij een fusie zou je idealiter graag met een schone lei willen beginnen. Met een nieuwe visie vanwaaruit de organisatorische vormgeving logisch wordt afgeleid. Maar bestaande organisaties en de plaatselijke gemeenten die hen steunen, brengen hun eigen infrastructuur met zich mee. Zoals landelijke raden en provinciale, klassicale en plaatselijke organen voor missionair werk en diaconaat (de ambtelijke diaconieën). Daaraan is een eigen geldwerving met gescheiden missionaire en diaconale bestemmingen verbonden. In de fusie gaan ook mee de landelijke organen voor oecumene met veel diffusere doelgroepen in de kerken. En organen voor oorlog en vrede in de Gereformeerde en Lutherse kerken en de Raad voor Overheid en Samenleving in de Nederlandse Hervormde Kerk die vanuit een brede apostolaatsvisie vragen rond kerk en samenleving, oorlog en vrede en duurzame

ontwikkeling behartigt. Zo komen ook plaatselijke kerkelijke vredes- en milieu-groepen in beeld.

Allen die deel hebben aan die infrastructuur zullen zich in de nieuwe landelijke organisatie moeten kunnen herkennen. Ook al zal die in veel gevallen niet direct dienstverlenend naar hen zijn omdat de Regionale Dienstencentra (negen in getal) in beleidsmatige samenspraak met de landelijke organisatie de directe dienstverlening aan de plaatselijke gemeenten verzorgen.

Wanneer we abstract missiologisch een basis voor de nieuwe organisatie zouden willen formuleren, zou dit heel goed mogelijk zijn vanuit een door een 'Missio Dei' beïnvloede missionaire theorie (de zending van God als basis en kader voor de missionaire en diaconale activiteiten). Dan zou het geheel een missionaire organisatie genoemd kunnen worden. Dit vindt steun in concepten zoals die van Hoekendijk, die bij 'evangelisatie' al drie aspecten onderscheidde: kerygma, diakonia en koinonia. Het kost niet veel moeite om bij deze woorden M, D en O in te vullen. Eén missionaire dienst met verschillende invalshoeken. Maar wat missiologisch te verdedigen is, is nog niet afgestemd op de praktijk of wijs beleid.

Voor het beleid is in de eerste plaats van belang wat de kerkorde en de daarbij behorende ordinanties aangeven. Hierin wordt de samenhang van de missionaire, diaconale en pastorale roeping van de gemeente onderstreept, die 'zowel in hun onderlinge samenhang als in hun eigenheid behartigd dienen te worden.' (Ord. 8, Art.1.1)

Bij de missionaire arbeid wordt bepaald: 'De gemeente is geroepen tot getuigenis en dienst aan hen die het Evangelie niet kennen of daarvan vervreemd zijn.' (Ord.8, Art.2.1) Hier wordt de dienst, het diaconale aspect als essentieel deel van de missionaire arbeid benoemd. In een ander artikel over de samenhang en eigenheid van de missionaire en diaconale arbeid wordt gesteld: 'De kerk vervult haar missionaire en diaconale opdracht in getuigenis en dienst, daarbij in acht nemend de samenhang tussen de eigenheid van de missionaire en diaconale arbeid van de kerk.' (Ord.14, III, Art.6.1) Dit artikel zou zo gelezen kunnen worden dat de missionaire opdracht vooral het getuigenis, en de diaconale opdracht de dienst betreft. Dat zijn hun eigenheden.

## Samenhang en eigenheid

De vraag hoe samenhang en eigenheid in een organisatievorm vertaald kunnen worden is bepalend geworden voor de vormgeving van de dienst MDO. Daarbij speelt in de vraagstelling naar de samenhang oecumene, in plaats van het pastorale, de rol van derde.

In de uitvoering is de samenhang tussen het missionaire, diaconale en oecumenische werk steeds meer duidelijk geworden. Binnen de Gereformeerde Kerken waren zending en werelddiaconaat in het buitenland al langer geïntegreerd. En het besef groeide dat oecumene daar niet buiten kon blijven. Veel van de bilaterale relaties tussen kerken die uit de zending waren voortgekomen, waren inmiddels

volwassen oecumenische relaties geworden of zouden dat moeten worden, ook al was er nog sprake van interkerkelijke hulpverlening en assistentie. In Nederland is er steeds meer een vloeiende overgang gekomen tussen missionair en diaconaal werk, zoals in het werk in de grote steden en bij inloophuizen. Toen dan ook gekozen moest worden voor een organisatieprincipe is gekozen voor een geïntegreerde afdeling binnenland voor MDO en een geïntegreerde afdeling buitenland. Er had ook gekozen kunnen worden langs de lijnen van missionair, diaconaal en oecumenisch. Vooral omdat het diaconale werk in de NHK werd uitgevoerd door de Generale Diaconale Raad (GDR), waarin het werk in binnen- en buitenland onder een diaconale noemer waren bijeengebracht. Voor het indelingsprincipe in binnen- en buitenland pleit dat in de relaties met veel partners en projecten de M, D en O aspecten vaak geïntegreerd zijn of in elkaars verlengde liggen. Waarbij komt dat binnen de landelijke organisatie van de VPKN er een sterke voorkeur is om het werk in termen van programma's en projecten thematisch te formuleren, en niet meer langs de traditionele lijnen.

De keuze voor dit indelingsprincipe riep echter direct een aantal dringende vragen op. Werd zo niet toch weer het werk in Nederland en elders in de wereld op kunstmatige wijze uit elkaar gehaald, ondanks fraaie woorden over 'zending in zes continenten'? En hebben woorden als missionair, diaconaal en oecumenisch niet een eigen kwaliteit die bij een integratie van het werk verloren dreigt te gaan? Waar blijft bij de eenheid de verscheidenheid zoals die in de ordinanties is verwoord?

Om aan deze vragen tegemoet te komen werden er twee constructies gevormd. Er kwam een stafafdeling 'Generale taken' die een brug moest vormen tussen de binnen- en buitenlandafdeling om zo de eenheid van het werk in binnen- en buitenland te versterken. In die afdeling zijn er drie bureaus: studie en beleid; voorlichting, vorming, toerusting en geldwerving; opleiding. Dit laatste bureau is het Hendrik Kraemer Instituut dat zich nu ook nadrukkelijker zal gaan richten op de opleiding voor MDO-werk binnen Nederland. Want waarom zullen mensen die worden uitgezonden naar andere landen wel een opleiding en training moeten krijgen gericht op de situatie en context waarin ze gaan werken, terwijl dat voor Nederland niet zou gelden? Nog afgezien van de reflectie op de missionaire en diaconale motivatie?

De tweede constructie is die van een aantal adviserende beraden gevormd door bestuurders uit de binnen- en buitenlandafdeling en door afgevaardigden uit de provincies. Er zijn vijf beraden: Missionair, Diaconaal, Oecumenisch, Conciliair en Modalitair. In het Conciliair Beraad gaat het in de lijn van het Conciliair Proces om vragen van gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping. Het zijn vragen die in allerlei vorm, ook uitvoerend in de binnen- en buitenlandafdeling aan de orde kunnen komen, zoals van conflictpreventie en -oplossing in andere delen van de wereld of van milieuaspecten bij diaconale en ontwikkelingsprojecten. Het Modalitaire Beraad is gevormd om binnen de ruimte van de VPKN het gesprek te voeren met de Gereformeerde Zendingsbond (GZB) en de bond voor Inwendige Zending (IZB) die hun basis vinden in de Gereformeerde Bondsmodaliteit binnen de NHK.

De taken van de beraden worden in algemene zin aangeduid als kwaliteitsbewaking, als bewaking van het missionaire, diaconale en oecumenische gehalte van het werk. Zij moeten voorkomen dat MDO een vaag begrip wordt zoals bijv. VPRO, waarvan op den duur niemand meer weet wat het betekent en waar het vandaan komt. Beraden moeten helpen om bepaalde beleidsvragen die verbonden zijn met de eigenheid van de werksoorten, scherp te houden, juist vanwege de vergaande integratie in de praktijk van het werk. De beraden kunnen ook gezien worden als bruggen naar het verleden, naar tradities, werksoorten en instituten met belangrijke en breed erkende functies waarvan de erfenis niet in het niets mag verdwijnen. Ze kunnen ook bruggen naar vernieuwing worden omdat ze op enige afstand van het dagelijkse beleid en in samenspraak met de min of meer wetenschappelijke instituten op deze terreinen met nieuwe analyses en voorstellen tot vernieuwing kunnen komen.

Deze constructies zijn voor een groot deel experimenteel en daarom kwetsbaar. Ook omdat bestuur en advies duidelijk van elkaar onderscheiden worden en de meer traditioneel geformuleerde aandachtsvelden vooral aan de advieskant expliciet worden. Sommigen zien het probleem van samenhang en eigenheid dat men zo heeft proberen op te lossen als een kwadratuur van de cirkel, als een onmogelijkheid waar we het voorlopig maar mee moeten doen. Met name vanuit de duidelijk geprofileerde diaconale infrastructuur kan de vraag komen of de zorg voor het diaconale niet om een duidelijker bestuurlijke profilering vraagt.

### **Missionaire semantiek**

Deze tekening van de organisatiestructuur van MDO is noodzakelijk om de vraag naar het inhoudelijke MDO-beleid, en met name het missionaire beleid, aan de orde te kunnen stellen. Het zal duidelijk zijn dat met de organisatiestructuur ook inhoudelijke keuzes gemaakt zijn. Met name de integratie van de werksoorten in de lijn van de ordinanties drukt iets uit van de visie op deze werksoorten en van de vormgeving van missionair werk in de praktijk. Het is ook duidelijk een flinke stap in termen van beleidsvernieuwing. Tot voor kort vond er nogal wat werk ongecoördineerd en soms ook met onnodige verdubbeling plaats. Omdat niet de aard van het werk maar de indeling langs missionaire, diaconale en oecumenische lijnen de uitvoering bepaalde. Ook het organisatorische accent in de afdeling Generale taken op het bijeenbrengen en -houden van het werk in het binnen- en buitenland is een beleidskeuze. Het zijn keuzes waar andere missionaire en diaconale organisaties in Nederland zich wat betreft uitgangspunten en principes ook zouden mogen spiegelen, in een kritische bevraging van hun eigen structuur. Terwijl we tot nu toe vooral, overigens niet geheel ongegronde, waarschuwingen horen voor een te grote bureaucrativering.

De vraag naar inhoudelijk missionair beleid, de kernvraag van dit artikel, moet nu nog aan de orde komen. Daaraan gaat de vraag vooraf naar wat we onder missionair verstaan. Dit is een van de lastigste vragen gebleken. Maar een vraag die niet

uit de weg gegaan kan worden. Want als het de taak van de beraden is om kwaliteit te bewaken: wat is dan missionaire kwaliteit in onderscheiding van diaconale en oecumenische kwaliteit? Als de beraden hun werk goed doen, zullen ze de vraagstelling naar missionaire kwaliteit in concretere vragen moeten opsplitsen om die zo operationeel te maken. Om hier een begin mee te maken is er eind september een beleidsconferentie gehouden. Tijdens deze conferentie werd nog eens duidelijk dat de vraag naar missionair beleid in een zeer pluriforme kerk als de VPKN alleen in termen van een proces beschreven kan worden, en niet in termen van korte definitives of stellingnames. Het gaat om de kwaliteit van de beleidsvorming, die natuurlijk al gaande wel verhelderende en inspirerende resultaten moet opleveren.

De vraag naar de betekenis van missionair is zeer gecompliceerd. Er zijn omschrijvingen, vooral die hun uitgangspunt nemen in een Missio Dei concept, die moeilijk al het diaconale en oecumenische kunnen insluiten. Voor een deel gaat dat andersom ook op voor omschrijvingen van diaconaat en oecumene. De volgende omschrijving van diaconaat zou door anderen voor oecumene gebruikt kunnen worden: 'Diaconia is de nieuwe kern van een kerk, die voorbij is aan haar besloten karakter en wordt tot ruimte voor een dienst aan mens en menswording in de cultuur.' Of deze omschrijving van oecumene voor missionair: 'Oecumenisch is alwat betrekking heeft op het geheel van de opdracht van heel de kerk in de verkondiging van het Evangelie voor heel de wereld.'

In het oecumenisch en interkerkelijk verkeer is het nog moeilijker om tot heldere omschrijvingen en verstaanbaarheid te komen. Veel begrippen drukken niet meer uit wat ze oorspronkelijk bedoelden omdat ze allerlei verdikkingen vertonen van kerkelijke, institutionele of financiële belangen. De artikelen van Van Rossum en Jongeneel geven er voorbeelden van. Een van de interessantste voorbeelden is de verschuiving in r.k. en protestants spraakgebruik ten aanzien van elkaar. Terwijl aan protestantse kant de term missionair opruikt, om een onderscheid te maken met zending, met als verouderd geziene connotaties als 'overzee' en 'beking van heidenen', lijkt soms aan r.k. kant het woord zending boven te komen om te onderscheiden van de ouderwetse missie. Aan protestantse kant is missionair inmiddels een overkoepelend begrip geworden dat evangelisatie als een van de uitingen van missie ziet. Terwijl aan r.k. kant evangelisatie de overkoepelende term wordt die breder is dan het begrip missie. Soms wordt zo'n begrip dan kerkelijk geijkt, geannexeerd en van de oorspronkelijk vernieuwende functie ontdaan. Studie van missionaire semantiek die niet alleen het dat maar ook het waarom van de veranderingen duidelijk maakt (en de belangen die daar achter zitten) zou niet alleen verhelderend, maar ook onthullend kunnen zijn.

### **Een missionaire oplossing?**

Voor wie zich bewust wordt van de vele valkuilen bij de bepaling van wat missionair is, ontstaat de neiging om hier maar niet meer te veel aandacht aan te geven.



Uiteindelijk gaat het om achterliggende hermeneutische en theologische (vooral christologische) keuzes die in de abstractere beschrijvingen niet duidelijk aan bod komen en daarom de discussie mistig kunnen maken. Ook de eigen biografische geschiedenis en ervaringen met woorden als zending en missie blijven meestal op de achtergrond, terwijl ze standpunten in hoge mate bepalen. Waarom niet gewoon concentreren op concrete geïntegreerde projecten en activiteiten, waarin we intuïtief kunnen aanvoelen dat er missionaire, diaconale en oecumenische dimensies in aanwezig zijn, zonder die dimensies nauwkeuriger te kunnen omschrijven? Dat zal toch ook weer vragen oproepen. Missionair lost op in een mix en vervluchtigt zo. De wisselwerking met de missiologie en de deelname aan het oecumenische gesprek over zending zullen er niet door bevorderd worden. In de missiologie is ook erkend dat men met deze dimensiebenadering niet echt verder komt. Zo ontstond de behoefte om naast dimensie ook van missionaire intentie te spreken. De intentie is dan als het ware het concrete zichtbaar maken van waar het in de intentie in wezen om gaat. Maar juist het formuleren van de intentie vraagt om een afspraak over wat onder missionair verstaan wordt.

Er blijft dan weinig anders over dan de feitelijke verscheidenheid in missionair denken in een postmoderne cultuur te erkennen. In zijn artikel verwijst Jongeneel in dit verband naar het boek van David Bosch 'Transforming mission', waarin dertien elementen van een opkomend oecumenisch missionair paradigma worden beschreven.

In relatie tot de beleidsvorming binnen MDO is deze wijze van benadering ook besproken. Bosch reikt op een heldere manier een groot aantal invalshoeken en benaderingswijzen aan van wat zending is, en die in de praktijk ook zo voorkomen. Het zijn manieren van bezig zijn die op zijn minst een sterke missionaire dimensie hebben. Bosch weet die ook vanuit zijn gedegen exegetische voorwerk als missionair te legitimeren. Als elementen bespreekt hij onder meer: zending als de bemiddeling van heil, zending als het streven naar gerechtigheid, zending als evangelisatie, zending als contextualisatie, zending als bevrijding, zending als getuigenis aan mensen met een ander geloof, zending als theologie, zending als actie in hoop (de eschatologische oriëntatie). Ik heb de indruk dat Jongeneel hem min of meer verwijt dat hij geen keuzes maakt. Zelf heb ik de indruk dat dat nu juist het positieve van zijn benadering is. Hij toont aan dat al deze benaderingen een bijbelse legitimiteit hebben en zelf ook weer in hun relativerende context gezien moeten worden. Wel is het zo dat hij bij al deze benaderingen aangeeft waar hij grenzen, gevaren en valkuilen ziet vanuit zijn bijbels theologische benadering. In die zin kiest hij voortdurend en daagt hij anderen uit om met zijn argumentatie in discussie te gaan. Wat natuurlijk niet wegneemt dat als men zijn hermeneutische uitgangspunten niet deelt, er meer ingrijpende discussies ontstaan.

Ik vermeld deze benadering van Bosch wat uitvoeriger omdat die perspectieven biedt voor een thematische benadering, van waaruit de praktijk bevroegd en gestimuleerd kan worden. Het biedt mogelijkheden om nieuwe thema's, als zorg voor de schepping, ook missionair te benaderen, zoals Bosch in een van zijn laatste

publicaties heeft gedaan. Of, zoals op de MDO-beleidsconferentie bleek: er is ook behoefte aan bezinning op zending als pastoraat. Zoals bij het categoriaal pastoraat in ziekenhuizen en gevangenissen, of als een pastorale beschikbaarheid van predikanten voor mensen van buiten de kerk. Maar wat belangrijker is: deze benadering van Bosch kan binnen de pluriforme kerk helpen om de verschillende benaderingen te respecteren en ruimte te geven, met erkenning van hun bijbelse legitimiteit. Daarbij hoeft niet iedereen dezelfde accenten te leggen of direct ja te zeggen tegen bepaalde activiteiten. Erkenning van een verscheidenheid van missionaire gaven die elkaar kunnen aanvullen, zou al heel wat zijn.

Deze thematische benadering meen ik ook te herkennen bij Van Rossum, waar hij schrijft over wrijfpunten (die hij even later wachtwoorden noemt) in de hedendaagse missionaire beweging: dialoog, bevrijding, inculturatie en contextualisatie. Bij de erkenning van benaderingen hoeft niet verzwegen te worden dat voor de VPKN de meest indringende discussie zal moeten plaatsvinden over wat Bosch beschrijft als 'mission as evangelism'. Als het ergens gaat om een missionaire intentie dan is het hier. Hierbij gaat het om kernwoorden als getuigenis (van wat God heeft gedaan, doet en zal doen), uitnodiging en antwoord. Over het belang en de methode van zending als getuigenis van Jezus Christus zal het gesprek met voorrang gevoerd moeten worden, niet in de laatste plaats met de evangelikale groepen in de VPKN. De woorden getuigen en getuigenis hebben een belangrijke plaats in kerkorde en ordinanties en kunnen niet opgaan in missionair-diaconaal werk. Het gesprek zou een startpunt kunnen vinden in Art. 1.8 van de ontwerpkerkord: 'Gezonden in de wereld en geroepen tot de bediening van de verzoening getuigt de kerk in verkondiging en dienst aan alle mensen en aan alle volken van de komst van het Koninkrijk van God.'

### **Ontnuchterd apostolaat?**

De kwaliteit van de missionaire visie zal afhangen van de kwaliteit van de route die we gaan. Die weg wordt gegaan vanuit het verleden met het oog op nieuwe uitdagingen. In dit verband verdient vermelding de notitie 'Ontnuchterd Apostolaat' van het Missionair Beraad van de apostolaire organen van de Hervormde Kerk. De notitie is het resultaat van een bezinningsproces van twee jaar. De notitie is uitdrukkelijk bedoeld voor MDO als een inhoudelijke bijdrage aan de beleidsvorming.

Er wordt een balans opgemaakt van vijftig jaar hervormde apostolaatstheologie, waaraan de namen van Kraemer, Hoekendijk, Van Ruler en Van Leeuwen zijn verbonden. Kenmerkend voor deze theologie is de inzet bij de visie dat de kerk een functie is van het apostolaat, dat het wezen van de kerk bepaalt. Deze gedachten werkten ook door in het invloedrijke Artikel VIII, getiteld 'Het apostolaat der kerk', van de hervormde kerkorde van 1951.

Binnen de Gereformeerde Kerken met hun duidelijke scheiding tussen zending (overzee) en evangelisatie (voor de van het evangelie vervreemden in Nederland) is

deze benadering nooit erg doorgedrongen. Het gaat hier om een belangrijke hervormde erfenis waarvan men zich in de notitie afvraagt wat daarvan nog de betekenis kan zijn voor het missionaire beleid in de VPKN.

Zoals de titel al stelt zijn veel van de verwachtingen en idealen van de apostolaatstheologie niet gerealiseerd: 'Past het sterke en overtuigende spreken over apostolaat nog bij deze wereld? In zekere zin ligt het achter ons. Wij blijven verwijzen naar die traditie, maar met groeiende onzekerheid over de houdbaarheid ervan. Soms bekruipt ons het vermoeden, dat de kerkelijk-apostolaire heroriëntatie destijds halverwege is blijven steken.' De veranderingen in de wereld, de veranderde verhoudingen van kerk en samenleving en de toegenomen pluraliteit van geloven en denken zijn door deze theologie onvoldoende verdisconteerd. Er liggen nu nieuwe uitdagingen, zoals de positie van kerk en geloof in het Europa van na de Wende en de uitdaging van de groeiende evangelikale bewegingen binnen de kerken. Daarnaast de opkomst van contextuele theologieën en een ont-lokalisering van het evangelie. Dat wil zeggen de relativisering van de vanzelfsprekende binding tussen het evangelie en bepaalde gebieden, plaatsen, culturen en kerken.

In de notitie worden ook de zendingsorganen bevraagd. Er wordt een zekere fixatie op de na-oorlogse 'ideologie van het partnerschap' gesignaleerd. Daardoor gaat men niet meer echt in op het appèl van de 'einden de aarde', gevangen als men is in de diplomatie van partnerrelaties die dikwijls uitsluitend de instandhouding van het kerkelijk bedrijf dienen. Het beroep op deze relaties als zending kan ook een alibi worden voor de plaatselijke gemeenten om zich van de missionaire vragen in relatie tot hun eigen context af te maken.

De notitie pleit er ook voor om niet zending en diaconaat als werksoorten uit elkaar te houden: 'Het is wel zó, dat 'zending' en 'diaconaat' in de relatie met niet-christenen soms tegen elkaar worden uitgespeeld, met name waar verlegenheid rond communicatie van het evangelie leidt tot concentratie op 'pure' dienstverlening. Anderen lastigvallen met je eigen geloofsovertuiging moet vervangen worden door hulp zonder bijbedoelingen, zo heet het dan. Het is waarschijnlijk een reactie op een verleden waarin armoede nogal eens prekerig-moraliserend werd benaderd. Maar het tegen elkaar uitspelen is inderdaad niet meer dan een verlegenheidsoplossing, waarin de fundamentele samenhang van geloof en handelen wordt miskend.'

Deze notitie is besproken in de missionaire organen van de SOW-kerken. Waaruit als belangrijkste vraag naar voren kwam: hoe kom je na deze analyse en op basis daarvan tot een nieuwe inzet, want die vinden we nauwelijks in deze notitie. Het Missionair Beraad is weer met die vraag aan de gang gegaan. In dat kader is de vraag gesteld of de missiologie van Bosch een goed uitgangspunt zou kunnen zijn voor het zoeken naar nieuw beleid dat in en door de breedte van de VPKN herkend zou kunnen worden. Voor mijzelf heb ik die vraag in dit artikel al min of meer bevestigd. Maar in het beraad is door prof. Bert Hoedemaker uit Groningen deze visie van Bosch fundamenteel uitgedaagd. Hij is nu bezig met het schrijven van een boek met de titel 'Met anderen tot Christus. Zending in een post-missio-

nair tijdperk'. Deze publicatie wordt door het beraad meegelezen en van commentaar voorzien. Vanuit MDO zijn er plannen om dit boek in 1999 ook een duidelijke rol te geven als uitdaging voor de beleidsvorming.

Hoedemaker gaat op een andere manier dan Bosch om met de relatie tussen tekst en context. Hij komt hiertoe vanuit zijn visie op de eschatologie als constituerend voor zending. Zending is nu voor een groot deel gestold in oecumene, maar zal weer vanuit de oorspronkelijke dynamische bedoeling verbonden moeten worden met 'tot aan het eind der tijden' en 'tot de einden der aarde'. Deze laatste notie zal op een nieuwe manier verbonden moeten worden met het alles overheersende gegeven van culturele, economische en politieke globalisering. Deze visie neemt belangrijke impulsen van de apostolaatstheologie op en verwoordt die in een nieuwe situatie.

Het jaar 2000 heeft voor bepaalde groepen een eschatologische betekenis in een soms bijna letterlijke zin van het einde van alle dingen. Voor ons is het goed om in dat jaar wat meer stil te staan bij de onopgeefbare relatie tussen zending en eschatologie, tussen zending en de komst van het Koninkrijk van God. Met de toegenomen aandacht voor algemene religiositeit, ook binnen de kerken, dreigt dit centrale gegeven van het christelijk geloof en van zending op de achtergrond te raken. Een nieuwe doordenking hiervan zou wel eens kunnen helpen om van ontvuchterd naar begeesterd apostolaat te komen.

**Hans Schravessande** is adjunct-directeur van het Centrum voor Zending en Werelddiaconaat van de GKN en hoofd van het bureau studie en beleid van de Dienst MDO.

## Zorg om missie – een missie in zorg

---

### Verzorgingsstaat als context van missionair handelen

In het grote Nederlandstalige handboek van de missiologie dat in 1988 verscheen, *Oecumenische inleiding in de missiologie*<sup>1</sup>, lezen we dat de missiologie zich bezighoudt met het onderzoek naar de beweeglijkheid van het christendom in de wereld, de manieren waarop het christelijk geloof verbindingen aangaat met verschillende contexten. Nog eens anders geformuleerd: de missiologie onderzoekt de veelheid van geplande en ongeplande processen, waarin het christendom op zijn weg door de wereld betrokken is. Missiologie is iets anders dan missionair bezig zijn, dat zal duidelijk zijn. Wat zo vlotjes als doelstelling voor de missiologie wordt vastgesteld, gaat veel moeizamer voor het missionair bezig zijn, met name in Nederland. Theologen uit het Zuiden beschikken veelal over een aparte intuïtie voor de context van kerk en kerk-zijn. Die gevoeligheid voor de 'context' is te begrijpen, gezien de ambivalente verhouding die er bestaat met de westerse kerken in het bijzonder wat betreft hun dominantie. Die gevoeligheid bestaat er ook vanwege de grote sociale ongelijkheid en armoede die zoveel samenlevingen op het zuidelijk halfrond kenmerkt.

In het rijke Westen, in Nederland, zijn er op z'n minst twee dingen die onze cultuur markeren en zo de maatschappelijke context bepalen.

- 1) De religieuze uitdaging in de vorm van de secularisatie.
- 2) De sociale uitdaging in de vorm van de veranderende verzorgingsstaat.

Aan de secularisatie, ontkerkelijking, individualisering is heel wat kruut verschoten. Op theoretisch niveau zijn de problemen geïnventariseerd, in kaart gebracht. Op bestuurlijk niveau is dat weer bestudeerd en bediscussieerd. De secularisatie is een permanent agendapunt voor de kerken. Ze vormt ontegenzeggelijk de onvermijdelijke context van kerk-zijn.

Wat de sociale uitdaging betreft, bestaat er in het christendom een oude traditie van een kritisch-sociaal engagement dat teruggaat op de Profeten. Veel van het werk dat binnen de traditionele diaconie en charitas van de kerken plaatsvond, is

door de verzorgingsstaat overgenomen. Lange tijd tot tevredenheid van alle partijen. Daar is intussen verandering in gekomen. Sinds een jaar of vijftien maakt de verzorgingsstaat grote veranderingen door. Het strekt de kerken tot eer dat zij in een vroeg stadium erbij waren om dit veranderingsproces kritisch te volgen.

Naast de secularisatie is de sociale uitdaging, in het bijzonder in de vorm van de veranderingen in de verzorgingsstaat, de context van missionair handelen. Rondom dit uitgangspunt zal ik in dit essay enkele gedachten ontwikkelen. Men kan zich afvragen waarom ligt hier juist een taak? Gaan we niet te veel buiten de grenzen van wat als missie zou gelden: namelijk de aankondiging en verkondiging van de goede boodschap, volgelingen van Jezus werven en liefst nog het stichten van kerken? Waarom moet de verzorgingsstaat zo nodig onderwerp zijn van missionair bezig zijn?

– Omdat de verzorgingsstaat een onderwerp is dat met mensen in hun alledaagse bestaan te maken heeft.

– Omdat die verzorgingsstaat een samenlevingsvorm is die veranderingen ondergaat, die niet altijd ten goede komen aan de zwakkeren. Ik denk aan uitkeringsgerechtigden, ik denk aan WAO'ers, ik denk aan mensen zonder verblijfspapieren die van het ene land naar het andere land worden gestuurd.

– Omdat dit soort veranderingen morele afwegingen eisen. Morele afwegingen hebben als voedingsbodem opvattingen en beelden van het goede leven.

– Omdat de christelijke traditie een visioen met zich meedraagt waarin beelden van het goede leven zijn verankerd, en dat schept verplichtingen.

Deze vier korte antwoorden schetsen het inhoudelijk perspectief van mijn bijdrage. Op een aantal van de genoemde aspecten zal ik nader ingaan.

### Een visioen dat verplichtingen schept

Het missionair handelen zou ik willen zien in het licht van een visioen dat verplichtingen schept. Missionair engagement gaat terug op het alles motiverende ideaal en visioen van het Koninkrijk Gods. Het is dit ideaal waaromheen kerk is geformeerd en waaraan kerk dienstbaar is. Het Koninkrijk Gods is een allesomvattend beeld van het goede leven. Dit beeld rust volgens de christelijke traditie op de intuïtie dat de werkelijkheid een diepere dimensie heeft die men aanduidt met het woordje 'God'. In de figuur van Jezus van Nazareth heeft God definitief een menselijk – en een naar-de-mens-toegekeerd gezicht gekregen. In het visioen van het Rijk Gods schuilt de belofte dat eens de mens weer in harmonie zal zijn met zichzelf, met zijn medemens, met de natuur en met God zelf: 'Hij (God) zal alle tranen uit hun ogen wissen, en de dood zal niet meer bestaan; geen rouw, geen gewezen, geen smart zal er zijn, want al het oude is voorbij.' (Apokalyps 21:4) Het ideaal van het Koninkrijk Gods heeft twee kanten.<sup>2</sup> Het is tegelijkertijd belofte – kenbaar in het visioen – en taak. De totstandkoming van het ideaal van het koninkrijk veronderstelt daarom de inzet van mensen. Inzet in deze zin behelst

meer dan alleen werken of sloven. Het betreft een grondhouding van *creatieve* inzet. Het verschil tussen werken en creëren is hier aan de orde. Werken, arbeid is doelgericht, creëren, *scheppen* is 'spel'. Terwijl arbeid talloze structuren voortbrengt die de mensen kunnen onderwerpen, bezit het scheppen een ontgrenzend karakter. Scheppen breekt voortdurend door deze structuren heen. De kern van de scheppende geest in mensen is de schepping van relaties en het tot stand brengen van gemeenschap. Creatieve inzet, scheppend handelen of werken is daarom niet los te zien van het nieuwtestamentische *agapao* ofwel *liefshebben*. Scheppen en scheppend handelen worden gevoed door het christelijk kernbegrip van de liefde. 'The deepest creative activity is to love'. '... al ken ik alle geheimen en alle wetenschap, al heb ik het volmaakte geloof dat bergen zou kunnen verzetten – als ik de liefde niet heb, ben ik niets.' (1 Kor. 13:3-14,18)

Het uitgangspunt van '*agapao*' vormt een tweeluik. Op het eerste luik verschijnt '*agapao*' als een fundamentele waarde van het christendom die andere waarden als barmhartigheid, rechtvaardigheid, vergeving, solidariteit samenvat en omsluit. In het tweede luik ontvouwt '*agapao*' zich als standaard, norm of richtsnoer: de drijvende en inspirerende kracht voor missionair engagement.

Het ideaal en visioen van het Koninkrijk Gods heeft in potentie een profetisch karakter. Dienend als leidraad gedurende de gang door de menselijke werkelijkheid, geeft het voeding aan een kritische blik. De waarde(n) van het Koninkrijk zijn kritische waarden. Missionair engagement, de missionaire *taak* – gevoed door de belofte van het Koninkrijk – bestaat erin deze waarden aan de orde te stellen en waar mogelijk present te stellen: door concrete problemen aan te pakken, proberen de goede wil te organiseren, door te trachten situaties ten goede te keren. Kort geformuleerd heeft missie betrekking op het communiceren van de kritische waarde(n) van het Koninkrijk Gods. Die communicatie kan vele gestalten aannemen en heeft al veel gestalten gehad.

Een ander wezenlijk aspect van missie is dat ondanks alle veranderingen in opvatting, het begrip missie haar grensoverschrijdende karakter heeft behouden. Met het begrip missie blijft het perspectief van de werldsamenleving aan de orde. Missie werd missie in zes continenten. Missie als communicatie van de kritische waarden van het evangelie kan afhankelijk van de maatschappelijke, culturele en kerkelijke omstandigheden uiteenlopende vormen aannemen. Hoe het lokaal ook gestalte wordt gegeven – als MOV-werk in parochieel verband of als een missionair-diaconaal centrum – er blijft altijd een grensoverschrijdende kracht werkzaam die vanuit het lokale aanspoort tot het leggen van mondiale dwarsverbanden en een bewustzijn van een wereldwijde dimensie. De missionaire taak kan dan ook pas goed zijn beslag krijgen vanuit een weten van het woeden van de wereld. Vanuit een bereidheid dus om politieke en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen te volgen en te interpreteren met de kritische bril van de waarden van het Koninkrijk Gods. Zij zijn bepalend voor wat wel en wat niet als missionaire uitdaging wordt opgepakt.

Opvallende karakteristiek van onze huidige werldsamenleving is de tendens van

ontgrenzing die paradoxaal genoeg gepaard gaat met mechanismen van uitsluiting. Met de groei van het vrije marktdenken dat na de val van de muur een impuls heeft gekregen, lijkt de 'pecunisering' van de werldsamenleving een feit. Geldstromen kennen geen grenzen meer. Beurzen, koersen en rentestanden vormen de barometer van menselijk welzijn die – niet toevallig – in het afgelopen decennium vaste agendapunten zijn in de tv-journaals. Met het wegvallen van Europese landsgrenzen is een vrijheid opgeleverd die niet voor iedereen beschikbaar is. Rijke westerse landen reageren afhoudend op de politieke en economische vluchtelingen die eveneens een leefbare plaats willen in de westerse samenlevingen. Mondiale en regionale ontwikkelingen grijpen in elkaar als grote en kleinere tandwielen. Het marktdenken heeft de sociale veranderingen aangestuurd in Europa als geheel en in Nederland in het bijzonder. Nederland heeft te maken met de herinrichting van de welvaartsstaat. Een proces dat in een adembenemend tempo plaatsvindt. Niettemin is het een breed en diepgaand veranderingsproces dat ons samenleven richting geeft en bepalend is voor de onderlinge maatschappelijke verhoudingen.

### Voorbij de verzorgingsstaat

De verzorgingsstaat<sup>3</sup> lijkt een vanzelfsprekendheid van de eerste orde. De verzorgingsstaat heeft natuurlijk wel een geschiedenis, en dat geeft al aan dat ze helemaal niet zo vanzelfsprekend is. De dertigers kennen de verhalen van hun ouders en grootouders over een tijd voor de oorlog waarin het bestaan voor het grote deel van de bevolking hard en onzeker was. De scholing en de medische voorzieningen waren minder ontwikkeld en vooral minder toegankelijk voor iedereen, dan nu het geval is. De crisisjaren, de oorlog, de hongerwinter zijn geen perioden om naar terug te verlangen. Dit geldt ook voor de maatschappelijke ordening überhaupt, die vergeleken met nu een veel hiërarchischer karakter had.

Vlak na de oorlog werden allerlei voorzieningen in het leven geroepen om de mensen te beschermen tegen de armoede als zij buiten hun schuld niet meer in staat waren voldoende voor hun eigen inkomen te zorgen. Die voorzieningen ontwikkelden zich tot een heel bouwwerk dat men de 'verzorgingsstaat' is gaan noemen.<sup>4</sup> Zo kreeg de staat de taak garant te staan voor de inkomensderving van de burgers bij ziekte, invaliditeit, ouderdom en werkloosheid. Naast deze garantie van sociale zekerheid ontstond een programma van sociaal welzijn, onderwijs, huisvesting en cultuur.

De verzorgingsstaat werd een omvangrijk en ingewikkeld complex van speciale voorzieningen waarvan het beleid in handen lag van nieuwe specialisten en gespecialiseerde organen. De rol van de diverse professies in de gezondheidszorg gaf een verandering te zien. Globaal genomen stond tot in de jaren vijftig de *dienstbaarheid* centraal. Het onderscheidingspunt van de professies was hun oriëntatie op de gemeenschap, eerder dan op zichzelf. Langzamerhand, in de jaren zestig verschuift deze voorstelling van zaken. Het professionele wordt dan niet meer gezien als iets

charitatiefs maar integendeel als iets deskundigs. *Deskundigheid* wordt dan centraal gesteld.

De jaren zeventig gelden als het tijdperk waarin welvaartsdenken hoogtij vierde. Vooral in de kringen van de PVDA heerst de opvatting dat de overheid een centrale en regelende rol heeft in de samenleving, niet in het minst voor wat betreft de sociale zekerheid.

In de jaren negentig is men teruggekomen van een dergelijke politieke benadering. Een belangrijke reden ligt in de kostenfactor. Velen vrezen dat wanneer het sociale zekerheidsstelsel niet wordt gekortwiekend de kosten zo zwaar zullen gaan wegen, dat het op den duur de economie zal ontwrichten. In de loop van de tijd wordt er dus fors bezuinigd. Een andere reden om de rol van de overheid terug te dringen is een gewijzigde opvatting over de rol van die overheid. Deze zou eenvoudigweg niet alles kunnen regelen. Daarom wordt er nu op aangedrongen dat burgers zich grotere inspanningen getroosten om de welvaart op niveau te houden.

De klimaatverandering is ook te zien in de wisseling van termen.<sup>5</sup> Het welzijnsbegrip had een optimistische ondertoon. Begin jaren tachtig slaat de stemming om en de aandacht gaat niet meer uit naar het gebied tussen goed en beter, maar naar het gebied tussen slecht en acceptabel. Het begrip 'zorg' sluit aan bij die stemming.

De verzorgingsstaat heeft dus met politiek te maken. De politiek is ervan overtuigd geraakt dat de verzorgingsstaat omgebouwd moet worden. Het grote probleem is dat deze ombouw vooral lijkt te gebeuren door het prijskaartje van de 'zorg' te verhangen: van het collectief naar het individu. Daarmee komt al gauw de solidariteitsidee, die aan de basis ligt van de collectieve voorzieningen, in het gedrang. Als mensen voor pensioenvoorzieningen, of ziektekostenverzekeringen zelf steeds meer moeten bijdragen, dan is het duidelijk dat de rijkere zich beter kunnen wapenen tegen tegenslagen dan armeren.

We stuiten hier op een cruciaal punt. Namelijk dat beslissingen rondom de verzorgingsstaat, zeg maar beslissingen omtrent de wijze waarop ons samenleven er gaat uitzien, ook met morele afwegingen heeft te maken.

De hamvraag is: waardoor laten politici en beleidmakers zich inspireren en leiden met betrekking tot de koers van een samenleving als verzorgingsstaat? Studie<sup>6</sup> heeft uitgewezen dat de verzorgingsstaat met al zijn voorzieningen niet ontstaan is vanuit een blauwdruk. Nee, ze is het resultaat van een samenloop van omstandigheden. Het vormt een proces met allerlei onbedoelde en onvoorziene bij-effecten, waarbij veel partijen in het geding zijn. Zorg en welzijn hebben zich in de loop der jaren geïnstitutionaliseerd, maar het is een proces dat zich grotendeels voltrokken heeft zonder duidelijke normatieve afwegingen.

Gedurende de uitbouw van de zorgsystemen is er nauwelijks serieus sprake geweest van inhoudelijke debatten. De aandacht richtte zich op de juiste verdeling van subsidiegelden over de verzuilde organisaties. Als in de jaren zeventig de overheid zich directer gaat bemoeien met de welzijnssector, ligt het accent op procedurele aangelegenheden, zonder de aandacht voor inhoudelijke vraagstukken.

Een auteur formuleert het zo:

'...er is geen rem bij de ontwikkeling van het systeem: niet tijdens de groei, maar ook niet tijdens de incenschrompeling. De ongebreidelde groei in de jaren zestig en zeventig kent als andere kant van de medaille de vrije val in de jaren tachtig en negentig. In de noodzaak om de ontwikkeling van het zorgsysteem beheersbaar te maken, ligt de noodzaak van de ontwikkeling van een morele argumentatie.'<sup>7</sup>

De groei van de kosten van de gezondheidszorg, de arbeidsongeschiktheid, de vergrijzing, de werkloosheid baarde de politici zorgen. Dit leidde tot het geroep dat er een halt aan die stijging moet komen. De oplossing ligt dan in het maken van keuzen: wat is wel en niet nodig? Wie is echt zielig en hulpbehoevend?

Keuzen maken is verre van eenvoudig. Aan een keuze gaat een morele afweging vooraf. Onderzoekers wijzen er echter op dat deze juist bij de institutionalisering van zorg en welzijn zwak ontwikkeld is. Een vooraanstaand socioloog heeft wel eens gezegd dat de verzorgingsstaat lijdt aan ideologische bloedarmoede. De neiging bestaat, aldus enkele auteurs, dat de oplossing wordt gezocht in manieren om keuzen te ontlopen. Zoals het 'criminaliseren' van degenen die gebruikmaken van zorgvoorzieningen (verslaafd aan zorg, overconsumptie), of het ten tonele voeren van de calculerende burger die slechts op eigen gewin uit is. Lastige morele keuzen worden zo teruggebracht tot zwart-wit-keuzen tussen gebruik en misbruik. Een andere mogelijkheid is beslissingen terug te verwijzen naar de markt. Die zogenaamde onzichtbare hand die de relatie tussen vraag en aanbod regelt. Nog een andere mogelijkheid is problemen terug te verwijzen naar de samenleving, naar onderlinge zorgverlening, verantwoordelijkheid voor elkaar.

De realiteit is dat de paarse coalitie, onlangs geprolonged in Paars II, bij de aanpassingen van het sociale stelsel een zakelijke aanpak is toegedaan. Allerlei vormen van privatisering en commercialisering zijn ingevoerd. Sowieso is de benadering van de maatschappelijke werkelijkheid in veel sectoren inclusief de non-profitinstellingen sterk procedureel gericht. Er wordt tot vervelens toe gedacht en geanalyseerd in termen van product, input/output, caseload, taak- en doelstelling. De verzakelijking van het denken over de verzorgingsstaat heeft onder meer als resultaat dat de maatschappij steeds hogere eisen aan mensen stelt om erin te kunnen participeren. Voor veel mensen ligt – om heel diverse redenen – de lat te hoog. Anders dan in de landen van het zuidelijk halfrond kent Nederland niet een rijke elite en grote massa van armen. De armeren in Nederland vormen een minderheid. Op weg naar het tweede millennium kent de Nederlandse samenleving wel degelijk flinke maatschappelijke rafelranden waar het niet goed gaat met de mensen die er leven.

### **Kerkelijke presentie in een paarse samenleving**

Op tal van plaatsen hebben kerken de afgelopen jaren inloopcentra geopend. Zij zijn een eigentijdse en bijdetijdse reactie op de veranderingen in de Nederlandse

maatschappij. Het betreft laagdrempelige plekken waar mensen welkom zijn voor ontmoeting en gesprek. Daarbij gaat het niet alleen om zorg voor mensen uit de eigen geloofsgemeenschap, maar ook voor anderen. Vanuit deze centra of diaconale projecten wordt samenwerking gezocht met welzijnswerk en stadskantoor om maatschappelijke problemen te lijf te gaan.<sup>8</sup> De meeste van deze centra stammen uit de tweede helft van de jaren tachtig en uit de jaren negentig. Met de inloopcentra zijn de kerken op een nieuwe manier aanwezig in met name de grotere steden.

Tekent zich in het opkomen van deze centra een vluchtbeweging af van de kerken? Is het zo dat door teruglopende belangstelling van de traditionele presentie van de kerken zij hun toevlucht nemen tot diaconie? Voegt deze vorm van presentie iets toe? Sake Stoppels heeft in een boeiende studie kunnen vaststellen dat inloopcentra wel degelijk een eigen karakter hebben.<sup>9</sup> Een paar aspecten uit zijn studie wil ik hier noemen.

In een tijd waarin een buitengewoon groot beroep wordt gedaan op de zelfredzaamheid van mensen kunnen inloopcentra tegenwicht bieden. Wij zijn principieel afhankelijke mensen. Inloopcentra kunnen plaatsen zijn waar die wederzijdse afhankelijkheid voluit erkend wordt. Niet de autonome mens is richtsnoer en model, maar de mens die anderen er voor zich durft te laten zijn. Humaniteit heeft alles te maken met de ruimte er voor anderen te zijn, maar niet minder met het vermogen anderen er voor zich te laten zijn. Zo bezien is het vragen van hulp geen zwaktebod, maar eerder een blijk van gezondheid. Een dergelijke houding moet bevochten worden op een cultuur waarin autonomie en zelfredzaamheid hoge ogen gooien. Volgens Stoppels kunnen inloopcentra op dit punt tot een tegencultuur komen, waarin het vermogen om te ontvangen een kernelement is dat bovendien medewerkers en bezoekers verenigt en hen zo tot gelijken maakt. Inloopcentra zouden zich juist moeten kenmerken door een pendelbeweging tussen de polen er-zijn-voor-de-ander en de ander er voor jou laten zijn. Daarin ligt een van de wezenlijke verschillen met de hulpverlening; het vermogen uit de eigen rol te vallen en van rol te verwisselen.

Voor een inloopcentrum is het wezenlijk van belang dat mensen worden benaderd als begaafde mensen. Mensen vallen niet samen met hun beperkingen en hun problemen. Eigen aan inloopcentra is de aandacht voor het vitale in mensen. Het gaat om het voeden van vitale vermogens. Het inloopcentrum is een ontmoetingsplek waar niet het problematische van het eigen leven de as is waaromheen het contact cirkelt (dat gebeurt al in de hulpverlening), maar waar contacten hun centrum vinden in het (mede)mens-zijn in de brede zin van het woord; met aandacht dus voor menselijke mogelijkheden en beperkingen.

Binnen de kerken – aldus Stoppels – heeft het exodusmodel gezelschap gekregen van het exilmodel. De troostfunctie van de kerk is niet langer verdacht. In dat kader kunnen we ook de opkomst van de inloopcentra begrijpen. Het feit dat de centra vooral bezocht worden door hen die zich bevinden aan de zogenaamde onderkant van de samenleving, vraagt erom deze samenleving kritisch te beschou-

wen. Met de concrete bezoeker komt ook de samenleving in haar geheel het inloopcentrum binnen. Aandacht en zorg jegens individuele bezoekers schiet tekort als er niet ook een structureel beraad is over de vraag wat hun levens vertellen over de wijze waarop we collectief de samenleving hebben ingericht. Inloopcentra hebben onder meer te functioneren als maatschappelijke thermometers; ze registreren situaties waarin de samenleving mensen in de kou zet of in de kou laat staan.

Marktvergroting (en schaalvergroting), economisering van samenlevingsverbanden roepen regionaal en mondiaal uitsluitingsmechanismen op. Zij vormen de structuren van onrechtvaardigheid die rechten en kansen van mensen beknotten en belemmerend werken op de mogelijkheid een rustig, goed en zinvol bestaan op te bouwen. Hier ontvouwt zich een context die kleur en kwaliteit geeft aan het missionair engagement in Nederland.

---

1 *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en contexten van het wereldchristendom*, onder red. van A. Camps...[et al.], Kampen 1988.

2 Vgl. Michael Amalados S.J., 'People as Promise' in *Making all Things New. Mission in Dialogue*, Anand 1990, 95 e.v. Zie ook R. van der Zwan, *Mysterium Saeculi. Secularisatie en theologisch wereldbeeld in het Indiase christendom in het bijzonder in het werk van Michael Amalados*. Een interpretatievoorstel, Kampen 1994, 189 e.v.

3 Geraadpleegde literatuur voor deze paragraaf: *Ethiek van de zorg: een discussie*, Henk Manschot, Marian Verkerk, red., Amsterdam 1994; *Zorg in beweging: opvatting over zorg*, red. Leo Boon, Gerard Goudriaan, Amsterdam 1984; Hattinga Verschure, J.C.M., *Het verschijnsel zorg: een inleiding tot de zorgkunde*, Lochem 1981.

4 Het is een maatschappijvorm die gekenmerkt wordt door een op democratische

leest geschied systeem van overheidszorg dat zich garant stelt voor het collectieve welzijn van haar onderdanen. P. Thoenes, *De elite in de verzorgingsstaat*, Leiden 1962, 124.

5 Vgl. Douwe van Houten en Peter van Lieshout, 'De institutionalisering van zorg' in: H. Manschot/M. Verkerk, *Ethiek van de zorg: een discussie*, Amsterdam/Meppel 1994, 11 e.v.

6 Vergelijk: Henk Manschot/Marian Verkerk, *Ethiek van de zorg*, Amsterdam/Meppel 1994. Vooral hoofdstuk 1.

7 *Ethiek van de zorg*, 35.

8 *Een Twee Een*, 24 (1996) oktober, 2.

9 Sake Stoppels, 'Het inloopcentrum als gestalte van kerkelijke presentie. Elf bouwstenen' in *Praktische Theologie* (1998) 1, 3-16.

Dr. Rob van der Zwan (1959) is missioloog. Hij is directeur van het Missionair Servicecentrum Tilburg.

## Westerse cultuur als missiologisch probleem

### verslag van een studieproces

Wie wetenschappelijk nadenkt over zending, krijgt te maken met 'cultuur'. De vraag wat er precies gebeurt wanneer de boodschap van het christendom wordt opgenomen en verwerkt in een andere cultuur dan die van de 'thuisbasis' – wat de problemen en perspectieven zijn van zo'n proces – heeft missiologen de hele twintigste eeuw lang gefascineerd en beziggehouden. Is er een evenwicht denkbaar tussen eenheid van traditie en diversiteit van (culturele) expressie? Of – eigentijdser geformuleerd – welke rol kan de verspreiding van één boodschap spelen in een door (cultureel) pluralisme en velerlei fragmentatie geteisterde wereldsamenleving?

Omdat de westerse cultuur lange tijd de vanzelfsprekende thuisbasis was van de zendingsbeweging, ging het bij deze missiologische reflectie tot dusver voornamelijk over niet-westerse culturen. Toch kon op den duur de boemerang-vraag naar de westerse cultuur niet uitblijven. Is deze cultuur niet op zijn minst óók deel van het missiologische probleem? Sterker nog: moet men, gezien de snelle ontkerstening van 'het Westen', de vraagstelling niet omdraaien en spreken van een zendingsbeweging die naar het Westen toe zou moeten gaan vanuit een niet-westerse christelijke thuisbasis? En wat zou dat betekenen voor de zendingswetenschap?

### Kanttekeningen bij de formule

De boemerang-vraag is logisch en noodzakelijk. Toch zitten er meer haken en ogen aan dan op het eerste gezicht lijkt. Vier kanttekeningen kunnen dit verduidelijken.

In de eerste plaats: men kan de westerse cultuur niet zonder meer opvatten als 'één van de stamculturen van de mensheid', zoals Newbigin ooit formuleerde.<sup>1</sup> De

complicatie hier is, dat de westerse cultuur de ruimte is vanwaaruit 'culturen' als zodanig zijn gedefinieerd: het was de rationaliteit van het moderne Westen die, binnen het kader van de eigen superioriteit, de 'anderen' een plaats wees. Met andere woorden: de hele problematiek van het opgelegde westerse overwicht ligt al in het gebruik van het woord 'cultuur' opgesloten.<sup>2</sup>

In de tweede plaats: de verhouding tussen de moderne westerse 'cultuur' en de culturen van de mensheid is een asymmetrische. Het moderniseringsproces dat het moderne Westen karakteriseert heeft zich niet alleen wereldwijd verbreid via de expansie-logica van kapitalisme en democratie, het heeft zich bovendien gestabiliseerd en 'vastgezet' in de globaliseringssystemen waar geen enkele niet-westerse 'cultuur' zich meer aan kan onttrekken.<sup>3</sup>

In de derde plaats: kan men over het moderne Westen spreken als over een 'cultuur' die vergelijkbaar is met de relatief overzichtelijke culturele systemen die wij in de niet-westerse wereld aantreffen? Betekent moderne (en post-moderne) 'cultuur' niet juist dat die overzichtelijkheid uiteenvalt in verschillende levensgebieden met elk een eigen 'rationaliteit'? En heeft dat niet grote gevolgen voor de wijze waarop wij naar de 'culturen' kijken – die overigens ook steeds meer betrokken raken in processen van interactie, verandering en ontworteling? Wat betekent 'cultuur' nog, anders dan een enigszins herkenbare ruimte waarbinnen tal van verschillende mensen en groepen zich een identiteit proberen te verwerven?

In de vierde plaats: niet alleen is de moderne zendingsbeweging op velerlei wijzen verstrengeld geraakt met het overwicht van de westerse rationaliteit en met de asymmetrie tussen de culturen – dat wordt inmiddels binnen de missiologie voldoende onderkend – ; ook de missiologie als binnen de westerse cultuur ontwikkelde wetenschap gaat uit van ten minste een aantal modern-westerse vooronderstellingen. Met andere woorden: zodra men de westerse cultuur tot missiologisch probleem maakt, wordt ook de missiologie zelf tot probleem.

### Het begin van het proces

De vier kanttekeningen maken duidelijk dat het nog niet zo eenvoudig is om precies te weten waar men aan begint als men 'westerse cultuur als missiologisch probleem' op de agenda zet. De internationale groep van vijftien academici, die op initiatief van de Amerikaan Wilbert R. Shenk (momenteel hoogleraar aan het Fuller Theological Seminary in Californië) in 1992 in Parijs bij elkaar kwam om het studieproject 'missiologie en westerse cultuur' vorm te geven, onderschatte waarschijnlijk de mate waarin het werk steeds weer door deze vragen zou worden doorkruist. Sommige participanten zagen het project als een ondersteuning van nieuwe evangelisatiebewegingen gericht op een problematische gesecculariseerde context; anderen zagen het als een poging om, op basis van een analyse van modern-



westerse problemen, een aantal vooronderstellingen van de gangbare missiologie te herzien. Een keuze tussen deze twee benaderingen werd niet gemaakt; de discussie bleef het studieproces verlevendigen en bemoeilijken.

Toch was de voorgeschiedenis van het project allerm minst ingewikkeld. Lesslie Newbiggin had met een reeks publicaties over de noodzaak van een nieuwe missionaire benadering van de moderne cultuur<sup>4</sup> een golf van bezinning en engagement op gang gebracht. Het ging hem om een confrontatie tussen de 'cultuur' van de Verlichting, die elke godsdienstige overtuiging naar de privé-sfeer verwijst in onderscheid van de publieke sfeer van de zogenaamde objectieve feiten, en de boodschap van het evangelie dat zich, naar zijn aard, juist publiek moet laten gelden. Het was een eenvoudige, voor het moderne Westen relevante, formulering van het probleem 'Evangelie en cultuur', die velen aansprak en in Engeland bijvoorbeeld leidde tot een interkerkelijk studieproces 'het evangelie en onze cultuur'.<sup>5</sup> Wilbert Shenk was een tijdlang bij dit proces betrokken en kwam van daaruit tot zijn initiatief om het probleem internationaal-missiologisch aan de orde te stellen. Intussen vond het Engelse initiatief een analoge voortzetting in de Verenigde Staten, onder leiding van George R. Hunsberger, hoogleraar in Holland, Michigan.<sup>6</sup>

De betrekkelijke eenvoud van de Newbiggin-vraagstelling zette aanvankelijk een duidelijk stempel op 'Parijs 1992'. De missiologen die hier de toon zetten waren Wilbert Shenk zelf, en voorts de Brit Andrew F. Walls, en de Zuid-Afrikaan David J. Bosch. Shenk definieerde, in de lijn van zijn mennonitische traditie, de kern van het probleem als de gebondenheid van de kerk aan het Corpus Christianum model; daartegenover zou de plaats van de kerk in de eigen cultuur volop 'missionair' moeten zijn, en dat betekent confronterend: in verzet tegen fundamentele geweldsstructuren die elke cultuur in hun greep hebben.<sup>7</sup> Walls richtte de aandacht op de fundamentele betekenis van de zendingsbeweging als de ontdekking van de 'eindeloze' interculturele vertaalbaarheid van het evangelie – als tegenbeeld van de 'koloniale' nadruk op territorium.<sup>8</sup> Het gaat erom de lessen van deze geschiedenis echt in de westerse thuisbasis te laten doordringen. Bosch probeerde, als vervolg op zijn grote werk van 1991<sup>9</sup>, de overgang van moderne naar postmoderne cultuur nader te analyseren en aan die analyse nieuwe accenten voor missionair bewustzijn en engagement te ontleen: ecologisch, tegen-cultureel, oecumenisch, contextueel, gedragen door leken, geworteld in plaatselijke gemeenschap.<sup>10</sup>

### Nadere structurering

Toch bleek al snel, dat het project niet veel vooruitgang zou maken als het bleef werken met globale karakterisering van 'de' christelijke traditie en 'de' moderne westerse cultuur. Het leek vruchtbaarder om een aantal (zeven) deelgebieden te

onderscheiden en vervolgens het zelf-verstaan van het moderne Westen in die afzonderlijke gebieden op het spoor te komen. Het zou er dan om gaan in dit zelf-verstaan zowel de vervreemding van de christelijke traditie als ook de uitdaging tot een nieuw verstaan van de evangelische boodschap in kaart te brengen, om op die manier de basis te leggen voor nieuwe missionaire communicatie. De zeven gebieden waren: geschiedenis (hoe zit het precies met de opkomst en de ondergang en de blijvende invloed van het Corpus Christianum model?); epistemologie of kennisleer (hoe wordt in de huidige filosofische discussies omgegaan met problemen van rationaliteit, waarheid en pluraliteit?); kunst (in hoeverre komen de problemen van moderniteit en postmoderniteit hier op een unieke manier tot uiting; speelt er een verlangen naar transcendentie?); de menselijke persoon (vervreemding en morele stuurloosheid als tegenhanger van vrijheid en autonomie?); maatschappelijke structuren (wat betekenen de veranderingen in de verhouding van economie en politiek en de groeiende invloed van wetenschap en bureaucratie?); ziekte en gezondheid (wat betekenen de onvrede met de ontwikkelingen in de medische wetenschap en de toenemende belangstelling voor alternatieve geneeskunst; wat moet worden verstaan onder 'heelheid?'); en tenslotte de kerk (in hoeverre weerspiegelt de op veel plaatsen constateerbare crisis van de kerk die van de 'cultuur', en wat zegt dat over de identiteit van de kerk?).

Op het eerste gezicht is dit een vrij willekeurige opsomming van aspecten van het 'modern-westerse' probleem. Met kan met enig recht de vraag stellen of hiermee alle of zelfs de belangrijkste gebieden zijn genoemd. Maar het was een handvat, een eerste stap in de ordening van de materie en de structurering van het project. De zeven verschillende vraagstellingen werden nader uitgewerkt en verdeeld over de aanvankelijke participanten, die vervolgens zelf op de hun toegewezen gebieden andere deskundigen aantrokken. Vanaf dit moment gebeurde het werk in de zeven groepen; de initiatief-groep kwam zo nu en dan nog bij elkaar om de voortgang in kaart te brengen.

Achteraf moet men waarschijnlijk vaststellen, dat het juist deze indeling in sub-projecten is geweest – naast uiteraard het internationale en interdisciplinaire karakter van het geheel – die ertoe heeft bijgedragen dat het project niet in de eenvoudige Newbiggin-en-Hunsberger-vraagstelling is blijven steken. De weg naar algemene en in zekere zin onkritische karakterisering van 'de' moderne westerse cultuur tegenover een even selectieve en onkritische karakterisering van 'het' evangelie werd zo van meet af aan afgesneden<sup>11</sup>; ook hoefde het verwarrende begrip 'cultuur' zelf geen centrale rol meer te spelen. Het nadeel was wel, dat er grote ongelijkheid ontstond tussen de verschillende onderdelen: niet alleen in vraagrichting en in theologische preoccupatie, maar ook in niveau. Het voordeel is, dat er nu een breed scala aan gegevens, inzichten en ideeën op tafel ligt dat in veel contexten van nut kan zijn.

De aanvankelijke ambitie van het project was groot. Men hoopte dat in een tijd-

vak van tien jaar een substantiële hoeveelheid literatuur over de problematiek gereed zou zijn, dat er een trainingsopzet zou bestaan voor mensen die zich voor missionaire communicatie in het Westen wilden inzetten, en dat er een permanent instituut voor de verdere bestudering van de aan de orde gestelde vragen zou zijn opgericht. Helaas bleek de belangrijkste financier (de Amerikaanse Pew Stichting) niet bereid om de zaak langer dan vijf jaar te steunen, en dat leidde tot herziening van de plannen. Als (voorlopige) afsluiting van het project zou er nu in september 1997 een symposium plaatsvinden waarop de verschillende sub-groepen hun resultaten zouden voorleggen aan een internationale groep theologen, om ze daarna te publiceren. Het symposium heeft volgens plan plaatsgevonden; de publicaties zijn in de loop van 1999 te verwachten.

### **Geschiedenis: wat is westers christendom eigenlijk?**

Het is uiteraard niet mogelijk om in het bestek van dit artikel een goede indruk te geven van het werk in alle zeven sub-groepen. Bij wijze van voorbeeld zullen de eerste twee groepen – geschiedenis en epistemologie – kort de revue passeren.<sup>12</sup>

Om de historische vragen rond de opkomst en ondergang van het Corpus Christianum model en de blijvende invloed ervan onder ogen te zien, kwam een grote internationale groep historici driemaal bij elkaar voor een werkconferentie. De eerste ging over de periode voorafgaand aan het ontstaan van het Europese Corpus Christianum; de tweede over kerstening in Europa in de tijd van de Reformatie; de derde over de 'neergang' tussen 1750 en 2000. Uiteraard kon het werk dat hier gedaan werd niet anders dan (geografisch) beperkt en historisch selectief zijn; toch kwam er heel veel materiaal op tafel dat uit missiologisch oogpunt buitengewoon interessant was – hoe moeilijk het ook was om de historici en de missiologen en hun uiteenlopende interesses met elkaar in relatie te brengen.

Waarom was dat moeilijk? Omdat missiologen geneigd zijn om te generaliseren over 'het' christendom en 'de' cultuur, en er duidelijke ideeën op na te houden over wat opkomst, ondergang, kerstening en secularisatie is. Historici daarentegen komen met eindeloos gedetailleerd materiaal over verschillen tussen landen en streken, tussen elite en volk, tussen officiële godsdienst en volksreligie; en zij zijn voortdurend bezig om generalisaties onderuit te halen. Met een missiologische vraagstelling kunnen historici niet altijd zoveel beginnen.

Niettemin bleek het historische materiaal missiologisch heel interessant; er viel voor missiologen veel te leren. Bijvoorbeeld rond de vraag wat er precies in Europa gebeurde in de zestiende en zeventiende eeuw. Volgens sommigen waren het pas de protestantse en katholieke hervormingsbewegingen die de echte kerstening van Europa doorvoerden, terwijl in diezelfde tijd een modernisering zich begon door te zetten die christendom en cultuur in een ingewikkelde spanningsverhouding zou

brengen, alsmede een zendingsbeweging die elders in de wereld met de vanzelfsprekendheid van het Corpus Christianum model werkte. Dan was er natuurlijk ook de veelbesproken vraag hoe het proces van modernisering en secularisatie (dat is niet hetzelfde!) moet worden beoordeeld. Tegen de soms nog populaire mening, dat de Verlichting de grote wending was tussen pre-modern en modern, en dat er in de achttiende en negentiende eeuw een geleidelijke secularisatie plaatsvond (in de zin van afnemende participatie in geloof en religie), werd de opvatting verdedigd dat hiervan nauwelijks sprake was: sommigen zagen de echte neergang pas in de zestiger jaren van de twintigste eeuw beginnen.

Kortom: er ontstond een beeld van westers christendom dat gekenmerkt werd door grote diversiteit en ambiguïteit en waarop geen enkel 'groot verhaal' over opkomst en ondergang echt van toepassing is. Het begrip 'christendom' zelf bleek heel veel verschillende betekenissen te hebben, afhankelijk van sub-culturen, sociale groepen, regio's, contexten en periodes. Missiologen die geneigd zijn tot 'grote verhalen' werden gemaand tot voorzichtigheid. Anderzijds brachten de missiologische vragen het historische materiaal in een heel spannend perspectief.

### **Epistemologie: pluralisme en waarheid**

Omdat zending ook altijd met waarheidsclaims te maken heeft, kan de missiologie de hachelijke situatie, waarin de moderne westerse cultuur zich bevindt met betrekking tot de opvattingen over kennis en waarheid, niet negeren. In de wijsgerige discussies, die soms heel generaliserend met het begrip 'postmodernisme' worden aangeduid, gaan heel wat traditionele zienswijzen op dit gebied voor de bijl. Pluralisme is een basisgegeven geworden; relativisme een voor de hand liggende mogelijkheid. Hoe moet de missiologie daarmee omgaan?

Een kleine groep (vier godsdienstfilosofen, drie missiologen) zette zich tussen 1992 en 1997 aan de uitwerking van de moeilijke vragen die hier liggen. Om te beginnen schreven zij een uitputtend overzicht van de hedendaagse wijsgerige posities op het gebied van rationaliteit, waarheid en pluralisme, en maakten zij een typologisch schema om deze posities met elkaar te kunnen vergelijken en in gesprek te brengen. Vervolgens verdiepten zij zich, met hulp van nog weer andere deskundigen, in de wijze waarop een tiental toonaangevende theologen op de hachelijke epistemologische situatie reageren. En tenslotte probeerden zij in eigen verhandelingen de vraagstelling verder te brengen en na te gaan, hoe een 'epistemologisch verantwoordelijke' missiologie er uit zou kunnen zien.

Hoe verschillend de hedendaagse wijsgerige posities ook zijn – zeker wanneer men de onderlinge verschillen tussen de Duitstalige, Franstalige en Engelstalige filosofie in rekening brengt – de 'post-moderne' neiging om afscheid te nemen van het zogenaamde 'foundationalisme' is wijd verbreid. 'Foundationalisme' is de opvat-

ting dat onze kennis uiteindelijk berust op een aantal onwettelijke zekerheden die universeel zijn. Afscheid van deze visie betekent echter nog niet keuze voor relativisme, dat wil zeggen de opvatting dat elke positie als het ware een universum op zich vormt en er geen enkele mogelijkheid is om rationeel tussen twee claims te kiezen. Tussen foundationalisme en relativisme tekent zich een heel spectrum van posities af, die aangeduid worden met termen als coherentisme en holisme. In deze posities wordt betoogd dat opvattingen en stellingen hun 'waarheid' ontleen aan de mate waarin zij samenhangen, een geheel vormen, met een groter complex van opvattingen zoals bijvoorbeeld een traditie of een gemeenschap met bepaalde conventies. (Kennis is niet te vergelijken met een gebouw op fundamenten maar met een web van onderling verbonden draden.) Daarnaast wordt in veel discussies, met name in de Franse wijsbegeerte, de betekenis van rationele kennis sterk gerelativeerd, bijvoorbeeld ten gunste van ethiek. En over de hele breedte van het veld ontstaat een grote belangstelling voor het verschijnsel van de menselijke taal: de taal als gestructureerde wereld waarin 'denkende individuen' als het ware zijn ingebed. Ook de machts spelen die 'voorafgaan' aan de rationaliteit en deze naar hun hand (kunnen) zetten, krijgen veel aandacht.

Het zal duidelijk zijn dat de hier in beeld gebrachte 'hachelijkheid' gevolgen heeft voor de missiologie, in ieder geval voorzover de missiologie dacht te kunnen uitgaan van een 'logos', een eigen rationaliteit. Weliswaar was de missiologie al langere tijd vertrouwd met (cultureel) pluralisme, maar pluralisme als fundamenteel-epistemologisch probleem is toch wat anders. Het gaat om niets minder dan een aanval op de (missionaire) zekerheid, dat wij in onze geloofspositie tegelijkertijd met uiteindelijke definitieve 'waarheid' te maken hebben.

Nu betekent dit net zo min als in de wijsgerige discussie, dat er meteen een sprong gemaakt moet worden van foundationalisme naar relativisme. Ook hier zijn tal van tussenposities mogelijk. Maar deze tussenposities zullen in elk geval uitgaan van een grotere afstand tussen gegeven geloofspositie en definitieve waarheid, tussen missionaire beweging en beslissend goddelijk handelen. Met andere woorden: het is onvermijdelijk dat de eschatologie – in de missiologische traditie geen onbekende! – volop aandacht en nadruk krijgt.

Eschatologie spreekt van uiteindelijke waarheid, van ondubbelzinnige openbaring van God, maar ook van een verlorene, verzoende eenheid van de mensheid – en beide staan tegenover ons onvolledig kennen. Zo gezien impliceert eschatologie een verwerping van alle absolutistische pretentie en de oproep om de pelgrimstocht naar 'waarheid' te ondernemen, in geloof en hoop, samen met anderen.

Wat dit accent voor gevolgen heeft voor de opbouw van een missionaire theologie, kon in het kader van het werk van de sub-groep over epistemologie uiteraard alleen schetsmatig worden uitgewerkt. En elke voorzichtige uitwerking riep weer

nieuwe vragen op. Maar het was duidelijk dat hiermee nieuwe wegen waren ingeslagen, die het verdienen om ook na de (voorlopige) afsluiting van dit studieproces verder te worden verkend.

## Afsluitende opmerkingen

De korte indrukken van het werk in de sub-groepen 'geschiedenis' en 'epistemologie' laten zien dat een engagement met de problematiek rond missiologie en westerse cultuur vooralsnog tal van nieuwe en fundamentele vragen oproept, die de missiologie uitdagen tot veel zelfonderzoek en reconstructie. Met andere woorden: het gaat om veel meer dan om het zoveelste terrein binnen een zichzelf gelijk blijvende wetenschap. In de twee geschetste groepen lijkt het in elk geval erop uit te lopen, dat het basisbegrip 'zending' of 'zendingsbeweging' naar de achtergrond verdwijnt onder druk van allerlei relevante historische en wijsgerige overwegingen. Het lijkt erop, dat denken over zending vervangen wordt door denken over relatie, communicatie, zingeving, leerproces, dialoog. En het zou kunnen zijn, dat dat voor de missiologie een heel positieve en veelbelovende ontwikkeling is.

Natuurlijk was dit niet in alle sub-groepen het geval. In sommige groepen was het uitgangspunt veel meer de noodzaak van nieuwe evangelisatie van de (problematiese) westerse cultuur. In de groep over kunst, bijvoorbeeld, ging het over de belangrijke rol die kunst kan spelen in missionaire activiteit van de kerk. En in de groep over de kerk was de dominerende vraagstelling hoe de hedendaagse kerken in onderscheid van hun 'culturele' omgeving opnieuw tot hun missionaire roeping zouden kunnen terugkeren. Zoals al gezegd aan het begin van dit artikel: de discussie tussen degenen die het project zagen als instrument voor nieuwe evangelisatie en degenen die het zagen als aanleiding voor reconstructie van missiologie bleef tot het eind toe levend.

Hoe dit ook zij, het is duidelijk dat de missiologie niet langer kan volstaan met generalisaties over 'de' westerse cultuur, maar dat een serieus ingaan op de fundamentele vragen die in deze cultuur worden gesteld, aan de orde is. Dat is een leerproces waarin tal van missiologische vanzelfsprekendheden zullen sneuvelen. Dat waren we, sinds de confrontaties met de theologie van de derde wereld, al gewend. De confrontatie met de 'eigen' cultuur komt er nu bij.

Tenslotte: is dit hele studieproces niet een heel beperkte onderneming omdat het westers is? Is het wel zo zinvol om, juist in de missiologie, je met specifiek-westerse problemen bezig te houden? Wat voor boodschap heeft niet-westerse missiologie daaraan? Het kan natuurlijk geen kwaad om nog eens de betrekkelijkheid van westerse culturele ontwikkelingen en westers wetenschappelijk denken te onderstrepen. Niettemin: pluralisme en globalisering zijn wereldwijde problemen, en het christelijk geloof zal wegen moeten vinden om daar creatief en constructief

('missionair') mee om te gaan. De realiteit van de ene complexe wereld en de vele culturen en religies laat zich in elke cultuur gelden. In dat licht gezien zou het hier beschreven studieproces wel eens een brede oecumenische relevantie kunnen hebben.

- 1 Lesslie Newbigin, *The Open Secret*, Grand Rapids 1978 p. 171.
- 2 Ton Lemaire, *Over de waarde van culturen*, Baarn 1976.
- 3 Bert Hoedemaker, *Secularization and Mission*, Harrisburg 1998.
- 4 Lesslie Newbigin, *The Other Side of 1984*, Genève 1984; *Foolishness to the Greeks*, Genève 1986; *The Gospel in a Pluralistic Society*, Genève 1989; *Truth to Tell, the Gospel as Public Truth*, Genève 1991; *A Word in Season: Perspectives on Christian World Missions*, Grand Rapids 1994; *Truth and Authority in Community*, Valley Forge 1996.
- 5 Zie Hugh Montefiori ed., *The Gospel and Contemporary Culture*, London 1992.
- 6 George R. Hunsberger, Craig van Gelder eds., *The Church Between Gospel and Culture*, Grand Rapids 1996.
- 7 Wilbert R. Shenk, *Write the Vision, the Church Renewed*, Valley Forge 1995. Zie ook: dez., 'Missionary Encounter with Culture' in *International Bulletin of Missionary Research* 15 (1991) p. 104-109.
- 8 Algemeen: Andrew F. Walls, *The Missionary Movement in Christian History*, Maryknoll 1996.
- 9 David J. Bosch, *Transforming Mission*,

*Paradigm Shifts in the Theology of Mission*, Maryknoll 1991.

10 David J. Bosch, *Believing in the Future, Toward a Missiology of Western Culture*, Valley Forge 1995.

11 Hiermee is niet gezegd, dat Newbigin en Hunsberger zelf zich aan deze simplificaties schuldig maken; hun positie geeft er echter wel aanleiding toe, zoals blijkt uit de in noot 5 en 6 genoemde werken.

12 De volgende schetsen zijn voornamelijk gebaseerd op de verslagen die werden gepresenteerd op het symposium van 1997.

**Prof.dr. L.A. Hoedemaker** (1935) is hoogleraar Oecumena en Missiologie aan de Rijksuniversiteit van Groningen. Van 1967 tot 1971 was hij docent aan de Theologische Hogeschool te Jakarta, Indonesië; van 1983 tot 1997 was hij lid van de Commissie voor Faith and Order van de Wereldraad van Kerken. Naast zijn eigen publicaties werkte hij mee aan de *Oecumenische Inleiding in de Missiologie* (1988) en aan *Oecumene als Leerproces – een inleiding in de Oecumena* (1993).

Wim Dekker

## Christelijke zending en de moderne cultuur

Voor mij liggen tien boekjes van gemiddeld tachtig bladzijden elk. Samen vormen ze een serie, die in 1995 begon te verschijnen en die, gezien het tempo waarin de deeltjes tot nu toe verschenen zijn, zich nog wel snel zal uitbreiden. De serie draagt de naam *Christian mission and modern culture*, staat onder redactie van Alan Neely, H. Wayne Pipkin en Wilbert R. Shenk en wordt uitgegeven door Trinity Press International te Harrisburg, Pennsylvania.

Uitgangspunt is de crisis waarin zowel de christelijke zending als de moderne cultuur verkeren. De zending heeft zich ontwikkeld als een wereldwijde beweging, gedragen door de vleugels van de westerse cultuur, die sinds de vorige eeuw over heel de wereld verbreid werd. Deze westerse cultuur verkeert nu echter in een technologische, morele en religieuze crisis. Hierdoor is een nieuwe bezinning nodig, zowel op de cultuur als op de zending. Het doel van de serie is de ontwikkelingen van de afgelopen jaren in kaart te brengen en de kerk te helpen haar missionaire roeping te verstaan. Ervaringen in derdewereldkerken kunnen wellicht helpen om de crisis in de westerse kerken het hoofd te bieden.

### Thema's

Gegeven dit doel ligt het voor de hand, dat zeer uiteenlopende onderwerpen worden behandeld. De serie wekt ook niet de indruk, dat hier van een planmatige opzet sprake is. Eerder lijkt het mij toe, dat bekende missiologen uit heel de westerse wereld met uitlopers naar Zuid-Afrika (David Bosch), Midden-Oosten (Kenneth Cragg) en Oost-Europa (Miroslav Volf) gevraagd is een bijdrage te leveren over een thema, dat hen het meest na aan het hart ligt. Dat heeft het voordeel, dat ieder schrijft met grote betrokkenheid en kennis van zaken. Het nadeel is, dat het evenzovele monologen zijn, waarin ieder zijn of haar geliefde thema bespreekt zonder dat er sprake is van gesprek tussen de auteurs met soms zeer uiteenlopende visies en ook zonder dat de serie een logische en didactische opbouw kent.

Welke thema's komen zoal aan de orde?

Het eerste deeltje is geschreven door David Bosch – helaas in 1992 plotseling gestorven – en draagt de titel *Believing in the future*. Ondertitel: *Toward a Missiology of Western Culture*. Het zal niet helemaal toevallig zijn dat dit als eerste deeltje is uitgegeven, omdat hier in kort bestek precies de twee ingrediënten besproken worden waar het in de hele serie om gaat: de moderne en postmoderne wereld enerzijds en de nieuwe kansen om in deze wereld het evangelie te communiceren anderzijds.

Het tweede deel, geschreven door Wilbert R. Shenk, is geheel gewijd aan de kerk in de nieuwe context. Wat kunnen we leren van het proces van afbraak van de gevestigde kerken? Welke kritiek is in het verleden van binnenuit geleverd op het gevestigde christendom? Hierbij komen de namen van Wesley, Kierkegaard en Barth ter sprake. Interessant is hoe twee moderne evangelisten met heel verschillende uitgangspunten, Norman Vincent Peale en C.S. Lewis, besproken worden. Volgens Shenk is de afbraak van de oude structuren van het christendom een pijnlijke, maar noodzakelijke fase ten einde te komen tot herstel van de kerk. Door de afbraak heen ziet hij een nieuwe kerk geboren worden, die dichter leeft bij de kern van het evangelie en die als zodanig missionair zal zijn in de eigen cultuur. Vernieuwing van de kerk, dat is terugkeer naar de dienst aan de levende God, is de beste missionaire dienst die bewezen kan worden aan een cultuur vol afgoden die mensen betoveren en verblinden.

Het derde deel van de hand van de inmiddels legendarische zendingsman Lesslie Newbigin, gaat over waarheid en gezag in de moderne tijd. Zoals bekend, staat Newbigin zeer kritisch ten opzichte van het moderne denken dat zijn wortels heeft in de Verlichting. De kerk zal dit moderne denken moeten ontmaskeren, omdat het gefaald heeft. Niet alleen op het grote verhaal van het christendom valt kritiek te leveren, ook het grote verhaal van de Verlichting heeft zijn gelovigen niet gebracht wat het beloofde. Newbigin blijft echter niet in het negatieve steken. We zullen vanuit de kern van het christelijk getuigenis duidelijk moeten maken en moeten voorleven, dat alleen het gezag van kurios Jezus waarlijk vrij maakt.

Zijn de eerste drie delen enigszins verwant qua thematiek en ook qua richting waarin een uitweg gezocht wordt, het vierde deel, geschreven door Lamin Sanneh van de universiteit van Yale, is anders. Het gaat over het belang van de bijbel in de eigen volkstaal in Afrika. Zo pas kan de bijbel cultureel verwerkt worden. Dat gebeurt ook in Afrika en hierdoor wordt ons in Europa de spiegel voorgehouden hoe bij ons religie en cultuur uit elkaar gevallen zijn. Sanneh voert een sympathiek pleidooi om cultuur en religie, religie en cultuur opnieuw op elkaar te betrekken, maar het is mij niet helemaal duidelijk geworden hoe kritisch het evangelie dan nog blijft. Of staan we hier voor een dilemma dat wel nooit doorbroken zal worden? Afrikanisering van het christendom betekent dat het terecht wordt losgepeld uit de westerse verpakking en een eigen culturele gestalte gaat aannemen. Tegelijk dreigt dan het gevaar van syncretisme. Juist in Afrika.

Een pleidooi om religie en cultuur in Europa opnieuw op elkaar te betrekken

draagt hetzelfde gevaar van syncretisme in zich. Heeft de crisis van het christendom in de westerse wereld niet alles te maken met het feit dat het veel te veel cultuurchristendom was geworden? In ieder geval kan het pleidooi van Sanneh niet zonder de kritische visie van Shenk.

Over nabijheid en distantie tot de vigerende cultuur gaat het ook heel sterk in het vijfde boek uit de serie van de hand van Douglas John Hall: *The end of christendom and the future of christianity*. Hij pleit voor een kerk die zich losmaakt van de verburgerlijkte, materialistische structuren waarin ze verwickeld is geraakt. Het evangelie van en voor de welgestelde Amerikaan is misvormd en onherkenbaar geworden voor hen voor wie het werkelijk bestemd is: de verlorenen en verlatenen. Maar je losmaken van de dominante cultuur betekent niet hetzelfde als die cultuur aan haar lot overlaten. Integendeel, wij zullen zout, zuurdesem en licht zijn. Een klein beetje zout, een klein beetje zuurdesem, een klein beetje licht. De fout van het christendom was dat het groot en indrukwekkend wilde zijn. Vandaag dwingt de Geest ons opnieuw te ontdekken hoeveel mogelijkheden juist het klein zijn in zich heeft. Wij moeten minder worden, opdat Christus zal groeien. Wij volgen Hem die vanaf het kruis regeert. Daarom moeten we het niet vreemd vinden dat we als kerk opnieuw onder het kruis door moeten.

Wat betekent de nieuwe missionaire situatie voor de theologie? Kan deze op de oude voet verdergaan alsof de plaats van kerk en christendom in de cultuur niet radicaal gewijzigd was? Dit is een vraag, die aan de theologische opleidingen naar mijn mening nog nauwelijks aandacht heeft gekregen. Het vak 'missiologie' staat in veel gevallen los van de andere vakken en wordt meestal als 'licht' gezien in vergelijking met de echte theologische vakken: exegese, kerkgeschiedenis, dogmatiek. Hier wreekt zich ook dat aan de meeste faculteiten weinig inhoudelijk overleg wordt gevoerd tussen de verschillende disciplines. Zal het ooit tot een geheel vernieuwde theologische opleiding komen, opgezet vanuit het gegeven dat theologie thans alleen nog zinvol beoefend kan worden in een missionaire context?

Het is de verdienste van J. Andrew Kirk dat hij deze kwestie thematisch aan de orde stelt in een publicatie onder de titel *The mission of theology and theology as mission*.

Zijn bijdrage heeft me opnieuw sterk aan het denken gezet over onze theologische opleidingen, waar veel kennis wordt doorgegeven, maar waar aan geestelijke vorming niets gedaan wordt. Het lage niveau van prediking en geestelijk leiderschap in de gemeenten heeft hier alles mee te maken, terwijl de nieuwe missionaire context nu juist vraagt om nieuwe geestelijke kwaliteit. Thans verkeren we in Nederland in de situatie dat evangelische gemeenten voorgangers hebben met missionaire beweging en soms bijzondere gaven van geestelijk leiderschap, zonder noodzakelijke theologische diepgang, terwijl de traditionele kerken in een groot aantal gevallen voorgangers hebben, die Grieks en Hebreeuws kennen, een heleboel theorieën in hun hoofd hebben, maar die absoluut niet geschikt zijn voor

geestelijk leiderschap in de kanteling van de tijd. Dit punt moet in de traditionele kerken boven aan de agenda komen.

Hiermee ben ik vanzelf bij het volgende deeltje uit de serie gekomen: *The missionary congregation, leadership & liminality*, geschreven door Alan J. Roxburgh, een senior pastor, man van de praktijk dus. Dat is goed te merken. In heel kort bestek wordt helder de situatie geschilderd van christelijke gemeenten, die een minderheid zijn geworden en daar van de grond af aan mee om moeten leren gaan. Hoe moet de gemeente er in deze nieuwe situatie uit komen te zien en welke eigenschappen moeten voorgangers hebben om hun gemeenten door de overgang naar de nieuwe situatie heen te helpen? Ik herkende er veel in uit mijn Rotterdamse jaren, toen de afgebrokkelde traditionele gemeente moest kiezen tussen langzaam versterven of op een heel nieuwe manier gemeente durven zijn in de nieuwe context. Het probleem is steeds de ongelijktijdigheid in bewustzijn van de situatie. Misschien had daar nog wat meer aandacht aan geschonken kunnen worden. Het is misschien in onze situatie ook wel de zwaarste taak om aan al die gemeenteleden, die min of meer onbewust de situatie ondergaan, duidelijk te maken wat de nieuwe missionaire context is, waarin we verkeren.

Misschien heeft deel acht uit de serie hier meer mee te maken dan op het eerste gezicht lijkt. Het lijkt in eerste instantie over heel iets anders te gaan, want het is geschreven door twee hoogleraren uit Kroatië en gaat over het probleem van de verschillende etnische bevolkingsgroepen. Het draagt de veelzeggende titel *A spacious heart*, een ruim hart. Grondstelling is dat wij de ander nodig hebben in zijn anders-zijn om onszelf in onze eigenheid te vinden. Deze antropologische waarheid ligt in de bijbel verankerd, waar gezegd wordt dat wij pas tot ons recht komen door de relatie met de ander en de Ander. Het lijkt mij een zeer waardevolle bijdrage voor christenen op de Balkan. Ook wij kunnen er echter van leren. Ik denk aan zeker vier dingen: het oecumenisch gesprek, dat in Nederland bijna is komen stil te liggen; het moeizame SoW-proces; onze houding ten opzichte van de migrantenkerken en dan de kwestie waar het hierboven over ging: elk bewustwordingsproces begint met de ander en het andere in mijzelf toe te laten. Vanwaar al het onbegrip in de gemeenten tussen vooruitstrevenden en behoudenden? Vanwaar dat soms zelfs het bewustzijn ontbreekt dat hier een ongelijktijdigheid van belevingen aan ten grondslag ligt? Het heeft alles te maken met het ontbreken van het besef de ander in zijn anders-zijn echt nodig te hebben om tot jezelf te kunnen komen en te kunnen groeien.

Zo kunnen we het verhaal over de Balkan ook lezen als een spiegel naar onszelf toe. Gaan polarisatie in de kerken en nationalisme en racisme ten diepste niet terug op dezelfde wortels?

Over deel negen, *The secular experience of God*, wil ik kort zijn. De inhoud maakte voor mij niet waar wat de titel als verwachting oproept. Ik dacht dat het zou gaan over Godservaring in een gesecculariseerde wereld. Het boek loopt uit op de aansporing te volharden, trouw op onze post te blijven vanwege God, die volhardt, die

zo oneindig veel geduld heeft. Dat laatste is inderdaad een bemoediging; ook een reden niet al te zeer in paniek te raken in een gesecculariseerde wereld. Toch vond ik Kenneth Cragg af en toe te meegaand over de secularisatie schrijven en te gemakkelijk christendom en islam paralleliseren.

Het tiende deel, het laatste dat ik in mijn bezit heb, is van de hand van een Nederlander, de bekende missioloog uit Groningen, Bert Hoedemaker. De titel is: *Secularization and mission*. De ondertitel: *Een theologisch essay*. Het is net alsof de ondertitel al iets aan wil geven van de zwaarte van dit dunne boekje. Dat is dan in ieder geval een goede waarschuwing vooraf, want het is zeer pittige kost. Men voelt dat de schrijver zeer lang heeft nagedacht over zijn visie op secularisatie en in verband daarmee op religie, rationaliteit en geloof. De schrijver beseft misschien niet altijd dat anderen daar nog minder lang over nagedacht hebben. Ook vraag ik me af of de schrijver wel beseft dat hij aanvechtbare wegen bewandelt en dat hij, om mensen mee te krijgen op deze wegen, heel wat heeft uit te leggen. Is het hierom dat na zijn essay nog een discussie volgt met Charles West? In ieder geval stelt West een aantal vragen die meerderen zullen herkennen. Op mijn eigen manier geformuleerd: Is het denken van Hoedemaker niet zozeer gericht op de synthese van deze wereld en het Rijk Gods, dat daar een te optimistische visie op de secularisatie uit voortvloeit, benevens een onderschatting van de tegenkrachten van het Rijk Gods, een onderschatting van de geheel eigen gestalte van de kerk, waarin het heil op voorlopige wijze gerealiseerd wordt en een onderschatting van de noodzaak van persoonlijk geloof en wedergeboorte? Hoedemaker zal antwoorden dat geloof en kerk voluit ter sprake komen in de context van het Rijk Gods en deze wereld, die daarheen op weg is. Gaande en staande in de wereld met haar moderne vragen, noden en kansen, zullen christenen een bijdrage kunnen leveren vanuit hun bijzondere boodschap en inspiratie, maar niet daarbuiten.

Zo'n sterk gecontextualiseerd geloven als bij Hoedemaker kwam ik verder in de serie eigenlijk nergens tegen en ik vraag me ook af of het bijbels is.

God en de ziel, mystiek, de kerk als vindplaats van heil, zijn dit niet eigen categorieën en thema's, die niet te vlug in de wereld ingewikkeld moeten worden om niet te verbleken en te vermageren en die zo juist een geweldige bijdrage aan de wereld kunnen leveren?

Het gesprek over dit alles moet echter doorgaan. Daartoe prikkelt Hoedemaker ons zeer, maar ook alle andere delen van de serie kunnen het gesprek over missionair gemeente-zijn in onze samenleving zeer bevorderen. Daarom is mijn wens dat de serie in het Nederlands vertaald wordt.

**Drs. Wim Dekker**, hoofd afdeling Vorming en Toerusting van de Hervormde Bond voor Inwendige Zending (IZB) te Amersfoort.

## Zending en/in eenheid

### Een programma tegen de stroom in

De zendingsbeweging is de grootste drijfveer achter de oecumenische beweging geweest. Vanuit de grensoverschrijding die de zendingsbeweging eigen was en is, kon de verdeeldheid van de nieuwe kerken en van de zendende kerken als provincialisme worden waargenomen. Dit leidde ertoe dat in 1961 besloten werd om de Internationale Zendingsraad binnen de Wereldraad van Kerken te integreren.

Maar daarmee zijn de vragen rond zending en eenheid en de praktijk van zending in eenheid niet tot een oplossing gebracht. Met name binnen het protestantisme is de kerkelijke verdeeldheid en het buiten elkaar om, en soms ook tegen elkaar in bezig zijn met zending doorgestaan. Daarom is het John Knox International Reformed Centre samen met de World Alliance of Reformed Churches (WARC) al bijna tien jaar bezig met een project om zending en eenheid meer te doen zijn dan een mooie intentie. Tot nu toe had de WARC weinig aandacht gegeven aan het streven naar meer eenheid van gereformeerde kerken, omdat in 1946 besloten was prioriteit te geven aan eenheid in een bredere oecumenische context.

Na een aantal conferenties en uitvoerige rapporten<sup>1</sup> is er in april van dit jaar een consultatie gehouden waarvan het rapport de titel draagt: 'Going beyond generalities'. Kort gezegd: genoeg gepraat, er moeten nu concrete stappen worden gedaan. Dit heeft ertoe geleid dat het bestuur van de WARC heeft besloten om samen met het John Knox Centre een coördinator aan te stellen voor drie jaar, die concrete stappen tot meer eenheid moet faciliteren. In de praktijk zal dit ook inhouden het voorkomen van en het zoeken van bemiddeling bij conflicten.

Als deelnemer aan de consultatie van april zal ik in dit artikel ingaan op een aantal achtergrondvragen en problemen die zich voordoen.

### Een achterhaald thema?

Eenheid van kerken scoort als thema en opgave binnen de oecumenische beweging veel minder dan in het verleden. Soms wordt beweerd dat dit als streven geen pri-

oriteit meer hoeft te hebben of zelfs maar beter opgegeven moet worden. Oecumene wordt dan veel meer het oprichten van platforms voor gesprek waar incidenteel gezamenlijke initiatieven uit voort kunnen komen. Dit soort gedachten kunnen zowel nationaal als internationaal, met name in de besprekingen over toekomst en herstructurering van de Wereldraad gehoord worden. In de discussies over het al dan niet lid blijven van de Wereldraad in de orthodoxe kerken speelt dit ook een rol. Waarbij het tegelijk opvallend is dat het gebrek aan eenheid in zending, dat zich uit in proselitisme door vooral protestantse kerken en zendingsgenootschappen, nu juist de hoofdoorzaak is van de toenemende distantie van de orthodoxe kerken ten aanzien van de oecumene.

Wij zien ook dat de genootschappelijke zending, met name vanuit evangelische en pinksterkerken niet op retour is, maar ook in gevestigde kerken aan populariteit wint. Daarbij wordt het vaak niet erg nauw genomen met spelregels die gebaseerd zijn op 'zending in eenheid', zoals de afwijzing van proselitisme en het aansluiten bij het missionaire werk van bestaande kerken. Omdat deze kerken werken vanuit ecclesiologische kenmerken van de gereformeerde traditie, zullen we die kenmerken, zoals ze uitvoerig besproken zijn in het programma van het John Knox Centre en de WARC, hier kort beschrijven.

### Waarom een splijtzwam?

In het kader van het programma zal dit jaar onder auspiciën van de WARC een *Handbook of Reformed Churches Worldwide* verschijnen. Dit handboek geeft een helder maar ook onthutsend beeld van het grote aantal en de grote diversiteit van gereformeerde kerken. Niet alleen in Nederland, maar overal in de wereld blijven gereformeerde kerken zich splitsen. Binnen de anglicaanse, methodistische en lutherse confessionele families vindt dit niet of veel minder plaats. Het gereformeerde virus moet daarom op basis van een aantal kenmerken nader gelokaliseerd kunnen worden. In eerste instantie gaat het om een aantal sterke eigen kenmerken, die positief gewaardeerd kunnen worden. Omdat niet de kerk de aanwezigheid van Christus, maar de aanwezigheid van Christus door het horen van het woord de kerk constitueert, geeft dit een grote vrijheid die niet bepaald wordt door het instituut met een verleden, maar door de actuele toepassing van het gehoorde woord. Aan de negatieve kant leidt dit tot een onderschatting van het belang van de kerk voor het doorgeven van de traditie van het christelijk geloof. Een tweede kenmerk is dat het woord van God in de eerste plaats personen aanspreekt. Zo wordt de vrijheid van een ieder benadrukt. Ieder heeft recht op een eigen oordeel en mening met een beroep op het gehoorde woord. Er is het priesterschap van alle gelovigen. Aan de negatieve kant kan dit leiden tot een overwaardering van eigen ervaring en mening. Gevolg is dat de kerk wordt beleefd en gezien als een vereniging van individuen en er minder aandacht is voor de kerk als gemeenschap die meer is dan een optelsom van individuen. Een derde kenmerk is een accent op het belang van de lokale kerk: 'Want waar twee of drie vergaderd zijn in mijn naam, daar ben Ik in



hun midden' (Mat. 18:20). Dit principe heeft geleid tot een sterk accent op de verantwoordelijkheid van iedere lokale kerk en tot weinig gevoel voor de universele aspecten van de kerk. Wat niet heeft betekend dat de gereformeerde kerken niet, met (ondanks?) alle democratische principes van besluitvorming, in de praktijk veel autoriteit hebben toegekend aan nationale synoden.

Deze kenmerken hebben ertoe geleid dat er naar aanleiding van allerlei kwesties splitsingen konden ontstaan. Bijv. naar aanleiding van geloofsbelijdenissen en de interpretatie daarvan, bijbeluitleg (fundamentalisme!), verhouding kerk en staat en ethische kwesties. Een andere oorzaak is migratie waarbij iedere groep een eigen etnische kerk vormde en vormt. Een proces dat door nieuwe migratiegolven nog steeds doorgaat.

In veel landen buiten Europa is verdeeldheid niet ontstaan, maar eenvoudig door westerse zending geïmporteerd. Zo zijn er kerken ontstaan met zeer veel overeenkomsten die soms nauwelijks van elkaars bestaan op de hoogte zijn. Deze verdeeldheid blijft vaak voortbestaan door inhoudelijke of financiële afhankelijkheid van kerken in het Noorden. Verdeeldheid wordt verder in de hand gewerkt door de vele evangelische en pinkstergroepen die historisch, via opwekkingsbewegingen, voortkomen uit de gereformeerde traditie en bij wie het virus het meest verdelend werkt. En natuurlijk zijn er allerlei oorzaken van splitsingen die ordinair samenhangen met persoonlijke karakters en vragen van macht en geld. Factoren die altijd in het leven van de kerk aanwezig zijn geweest, maar in de gereformeerde kerken wel erg gemakkelijk een religieuze omlijsting konden krijgen die tot kerksplitsing leidde.

## Tegengif

In het programma is benadrukt dat eenheid van kerken in de eerste plaats een geestelijke zaak is die berust op Gods initiatief. Maar er is ook een institutionele inkadering nodig om de gemeenschap te ondersteunen en te beschermen. Binnen de gereformeerde confessionele familie moet benadrukt worden dat eenheid niet hetzelfde is als uniformiteit, maar een gemeenschap in diversiteit. Eenheid verzet zich tegen fragmentatie, onverschilligheid en zichtbare verdeeldheid.

Om een beweging naar meer eenheid op gang te brengen is het in de eerste plaats nodig dat men van elkaars bestaan op de hoogte is. Vervolgens moet de beweging naar meer eenheid van onderop beginnen. De nadruk op het belang van de lokale en nationale kerk laat geen andere keus. Dit houdt niet in dat initiatieven van buiten niet gewenst of noodzakelijk kunnen zijn. Dit is met name het geval waar zendingsorganisaties oorzaak van verdeeldheid zijn. Zendingsorganisaties zouden van het principe moeten uitgaan dat in de relatie tot een land zij bewust rekening moeten houden met het leven en het werk van alle kerken in dat land. Een consultatie in 1993 in Bazel verwoordde dit als volgt: 'Zending van buiten behoort samen te werken met kerken die daar al bestaan en hun getuigenis te versterken eerder dan te proberen nieuwe kerken te stichten'. Ook wordt erop gewezen dat personele uitzending alleen behoort plaats te vinden op uitnodiging van en in samen-

werking met een ontvangende kerk.

Kritisch wordt er ook gekeken naar de rol van theologische opleidingen waar studenten vanuit verschillende kerken worden opgeleid. Dit kan door de verbreding van horizon een positieve uitwerking hebben, maar het kan opnieuw een verdelend effect hebben wanneer de afgestudeerden te sterk bepaalde opvattingen in leer en leven in hun kerken willen introduceren.

Als positieve ontwikkelingen wordt het ontstaan van CEEVAA (Communauté de Eglises Evangéliques pour l'Action Apostolique) en van CWM (Council for World Mission) gezien. In deze organisaties hebben de Mission de Paris en de London Missionary Society zich op basis van gelijkheid verbonden met de uit hun zending voortgekomen kerken in multilaterale organisaties. In het geval van CWM heeft er ook uitbreiding plaatsgevonden met kerken van buiten die cirkel. Zo zijn ook de Presbyteriaanse Kerk van Korea en de Gereformeerde Kerken in Nederland lid geworden. Hoe vernieuwend deze initiatieven ook mogen zijn, zij blijven opgeroepen als remedie voor een typisch gereformeerde kwaal. Hoewel ze in vergelijking met andere confessionele families weleens een voorsprong zouden kunnen hebben. Zij zijn gedwongen om vragen van eenheid en gelijkwaardigheid voortdurend expliciet te maken.

## Korea

In het programma wordt veel aandacht besteed aan situaties in landen waar concrete stappen naar meer eenheid in zending noodzakelijk zijn. Een van de meest besproken landen, waarvan de situatie op elke consultatie ter sprake komt, is Korea.

De spectaculaire groei van presbyteriaanse kerken in Korea van de laatste decennia is een veel aangehaalde successtory van de groei van de kerk in Azië.

Op de achtergronden van die groei kunnen we hier niet ingaan. Naast zeer veel positiefs dat hier over te zeggen valt, komen de laatste tijd ook de schaduwkanten meer naar voren, zoals de verbinding met de economische groei, het geloof in de westerse cultuur (en daarmee het christendom) als superieur en kerk en geloof als verzekering voor individueel maatschappelijk succes. Minder bekend is dat de Koreaanse presbyteriaanse kerken een enorme zendingsactiviteit ontplooiën, niet alleen in Azië, maar ook bijv. in Latijns-Amerika en Europa, met een sterk accent op Oost-Europa (waarvan in 1995 454 in de voormalige Sovjet-Unie). Die activiteiten worden binnen Korea niet of nauwelijks gecoördineerd. Er zijn in Korea 95 verschillende gereformeerde denominaties. En veel lokale kerken binnen die denominaties hebben hun eigen zendingsactiviteiten met een grote onderlinge competitie. Aantallen zendelingen en aantallen bekeerden zijn belangrijke graadmeters. In 1995 waren er 4000 zendelingen werkzaam in 120 landen, uitgezonden door 113 zendingsgenootschappen. Zendelingen worden meestal uitgezonden zonder dat er contact met gereformeerde kerken in het ontvangende land wordt opgenomen. Zo kunnen er ook nieuwe kerken ontstaan. Soms wordt de aanwezigheid van Koreanen niet eens opgemerkt. Zo ontmoette ik in Seoel een predikant die jaren

in de Rotterdamse haven onder Koreaanse zeelieden had gewerkt, maar waarvan men in het Nederlandse koopvaardijpastoraat, voorzover ik heb kunnen nagaan niet op de hoogte was. Binnen de Aziatische kerken zijn er soms felle discussies over en reacties op deze zendingsactiviteiten, zoals vanuit de protestantse kerken in de Filipijnen.

Veel van de verdeeldheid van de Koreaanse kerken kan herleid worden tot de geschiedenis van de zending en de verschillende theologische invloeden die daarna via de theologische opleidingen vanuit de VS zijn blijven doorwerken. Maar er zijn ook factoren in de eigen cultuur, die een Koreaan aanduidde als een egocentrische mentaliteit met een privatisering van het geloof en een sterk accent op eigen familie en plaatselijke kerk. Tegelijk is er een enorme opoffering voor zending. Soms heb ik de indruk dat die meer te maken heeft met het opvolgen van wat zij zien als een van de belangrijkste christelijke geboden, dan met Gods uitnodiging tot zending. Gehoorzaamheid aan de opdracht uit Mat. 28 staat voorop. Op een recente grote nationale vergadering over wereldevangelisatie besloten en beloofden de deelnemers 'om alles te doen om de evangelisatie van de wereld in onze generatie te voltooien'.

Tegelijk past ons hier grote bescheidenheid en is het goed om de Koreanen zelf aan het woord te laten die in een verklaring aan het eind van een van de consultaties stelden:

'Wij werden tijdens deze consultatie uitgedaagd om de problemen te onderkennen die veroorzaakt zijn door een agressieve aanpak van zending die geen rekening houdt met de situaties waarin kerken zich bevinden. Tegelijk willen we benadrukken dat een sterke economie de primaire impuls voor het missionaire enthousiasme van de Koreaanse kerken is. Wat we echt met de wereld willen delen is de kostbare ervaring van een profetisch getuigenis in een context van onderdrukking waarin de Koreaanse kerken geleefd hebben sinds het christendom hier kwam.'

Als we alle zelfkritiek in de Koreaanse verklaringen bij elkaar nemen is die indrukwekkend: kritiek op het gebrek aan opleiding, op gebrek aan inleving en respect voor andere culturen, op competitie en onderlinge strijd. In de verklaring van de Koreaanse deelnemers aan de aprilconsultatie was er een scherpe analyse van hun oecumenische opstelling in ontvangende landen, die varieerde van destructieve competitie, 'passieve oecumene' (gedwongen samenwerking wegens dreiging het land uitgezet te worden), 'overlevingsoecumene' (samenwerking om als eigen Koreaanse kerk erkenning te krijgen) tot institutionele oecumene. In deze laatste vorm wordt er positief samenwerking gezocht met de bestaande kerken. Maar ook dan loopt het vaak mis door een heel verschillende kijk op zending. De Koreanen signaleerden niet alleen in hun eigen kerk, maar binnen veel lidkerken van de WARC 'een bijna onoverbrugbare spanning' tussen de begrippen 'missio dei' en 'missio ecclesiae'. Daarom is het voor Korea niet realistisch om te streven naar eenheid in zending. Zij zien dit als een westerse, moderne manier van denken die verbonden is met het westerse theologische begrip van christocentrisch universalisme. In het Koreaanse denken is er nooit volledige verdeeldheid of volkomen eenheid.

Koreanen gaan uit van het 'web van leven'. Daarom streven ze niet naar eenheid maar meer naar heilheid en harmonie in relaties. Die harmonie zal vooral ontstaan door het samenwerken in concrete projecten. Het is een denken in processen, dat uitgaat van het principe 'dat er geen echte zending is zonder eenheid en geen echte eenheid zonder zending.'

Inmiddels is de Koreaanse zending door de economische crisis in Korea gedwongen tot een veel acutere zelfbezinning en reorganisatie. Door gebrek aan geld moeten zendelingen terugkeren, duurdere projecten moeten worden opgegeven en er wordt ook meer samenwerking gezocht met anderen. Daarbij komt grote twijfel over het nut en recht van hun enorme inzet in de voormalige Sovjet-Unie. Waren de orthodoxen wel zo ketters, en hebben de Koreanen wel iets begrepen van de cultuur daar?

### Andere aandachtspunten

In het programma krijgt ook de eenheid van de gereformeerde kerken in Zuid-Afrika en de positie van migrantenkerken veel aandacht. Aan vragen rond etniciteit en de positie van migrantenkerken was in 1995 een volledige consultatie gewijd. Streven blijft dat migrantenkerken tot meer eenheid met bestaande kerken komen. Maar door de toegenomen erkenning van culturele en contextuele diversiteit is er nu veel meer openheid voor de wens van deze groepen om een eigen bestaan te leiden. Afwijzing daarvan kan als racisme ervaren worden. Maar dat kan ook met gemakkelijke erkenning van een eigen bestaan.

Tijdens de consultatie werd ook gewezen op de enorme uitdaging van de groei van evangelikale en pinksterkerken. Er was een besef dat de verlangens, gevoelens en emoties die daarachter liggen serieus genomen moeten worden, maar dan vooral door daar binnen de eigen kerken ruimte voor te maken.

Op een aantal punten heeft het programma tot nu toe positieve uitwerking gehad. Het heeft voor de Koreaanse kerken een stimulans betekend om meer kritisch naar zichzelf te kijken. Rond de positie van migrantenkerken is een zinvolle uitwisseling van ervaringen en modellen van samenwerking tot stand gekomen. De WARC heeft nu het programma naar voren geschoven als prioriteit met het oog op meer eenheid van gereformeerde kerken. Daarbij ontstaat naar mijn gevoel het risico dat eenheid meer accent gaat krijgen dan zending. Zending en eenheid worden dan thema's die te veel los van elkaar komen te staan. Eenheid en samenwerking tussen kerken is een uiterst belangrijke randvoorwaarde voor zending, maar mag geen doel op zich worden.

---

1 Verschenen onder de titel 'Mission in Unity' als delen 6, 8 en 9 van de *John Knox Series*, Genève, resp. 1989, 1993 en 1995.

Hans Schraevesande is theoloog en adjunct-directeur bij het Centrum voor Zending en Werelddiaconaat van de Gereformeerde Kerken.

## Missionaire praktijk en missionaire presentie

Dit artikel is een vergelijking tussen: *Laat zien wat je beweegt, verhalen uit de missionaire praktijk en hun betekenis voor kerk en theologie*, onder redactie van Piet Schelling en *Geloven bij het leven*, missionaire presentie in een volkswijk, van de hand van Frans Wijsen.<sup>1</sup>

Beide boeken gaan over de missionaire opdracht van de kerk in onze dagen in West-Europa en wel in Nederland.

Beide boeken zijn zeer verschillend en juist daarom is het interessant ze naast elkaar te bekijken.

Frans Wijsen is missioloog, doceert in Nijmegen en is een Limburger. Zijn boek is een onderzoek naar een analyse van de missionaire presentie van de katholieke kerk in een volkswijk van Maastricht.

*Laat zien wat je beweegt* is een hervormd en gereformeerd boek. Piet Schelling, zelf missionair werker, heeft, omdat het Hervormd-Gereformeerd Evangelisatorisch Beraad vijf en twintig jaar bestond en het hedendaagse gereformeerde evangelisatiewerk vijftig jaar, ervaringen verzameld van missionaire werkers uit de beide protestantse kerken die 'Samen op Weg' zijn. Aan die korte verhalen heeft hij een aantal overwegingen toegevoegd van wat hij noemt de 'eigen professoren' en wel dr. L.A. Hoedemaker, de oecumenicus en missioloog uit Groningen, dr. A.G. Hoekema van het doopsgezind seminarium in Amsterdam, dr. D. Tieleman, die praktische theologie doceert in Kampen en dr. A. Wessels, de missioloog en godsdienstwetenschapper gespecialiseerd in de islam van de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Wijsens onderzoeksterrein is katholiek en soms gewoon rooms; hij heeft namelijk via interviews geprobeerd te peilen wat de kerk maar ook de volksvroomheid betekend heeft en nog betekent in een parochie, die uit missionaire overwegingen in de jaren twintig is opgericht en nu 'ingekrompen, afgeslankt en gedeeltelijk afge-

storven' is. Hij concludeert dat de kerk zich in dat proces gericht heeft op de 'overblijvers' en niet op de 'wegblijvers' en ontdekt dat er bij die 'wegblijvers' nog heel wat volksgeloof en zelfs volksdevotie te vinden is, waarop het moderne 'pastoraat van de redelijke argumenten, dat uitgaat van de ideeën van de verlichte burger', niet aansluit.

Zijn conclusie over dit alles geeft hij al in de inleiding: 'De centrale gedachte van dit boek is, dat de kerk te veel met zichzelf bezig is. Wie de balans opmaakt van dertig jaar kerkopbouw moet tot de conclusie komen dat de vele inspanningen op dit gebied niet hebben geleid tot de vitale aantrekkelijke kerk, die ervan werd verwacht.

De christelijke gemeenschap staat in functie van het evangelie. Ik ben van mening dat pastores minder in termen van kerkopbouw en meer in termen van evangelisatie moeten leren denken. Hedendaagse mensen lopen niet warm voor de kerk als instituut, maar zijn wel geboeid door evangelische waarden als liefde en gerechtigheid.'<sup>2</sup>

Tielemans analyse in het boek van Schelling sluit hierbij aan: 'Mensen van vandaag zijn niet meer religieus dan gisteren, wel minder godsdienstig. Terwijl de participatie aan kerk en godsdienst daalt tot 50%, vertoont het aantal mensen, dat zich afficheert als religieus (75 %) een lichte stijging. Godsdienstige mensen doen aan religie, want godsdienst is een vorm van (geïnstitutionaliseerde) religie. Niet-godsdienstige mensen doen vaak niet minder aan religie, want mensen kunnen nauwelijks zonder vormen van religieuze zingeving.'<sup>3</sup>

Tieleman voegt daaraantoe dat in de moderne cultuur men het begrippenpaar gelovig en ongelovig kende en kerkelijk dan wel onkerkelijk, maar dat dit in de postmoderne cultuur niet meer klopt. Secularisatie als afscheid van de kerkelijke godsdienstigheid leidt niet slechts tot 'niets', maar ook tot 'iets anders'.

'Op het breukvlak van een moderne naar een postmoderne cultuur dient zich als alternatief voor een traditionele geloofspraxis een postmoderne spiritualiteit aan, die traditionele kerkelijke, confessionele, religieuze grenzen overschrijdt. Missionair werk lijkt aangewezen op deze spiritualiteit, die nader te typeren is door haar postchristelijke, op het subject georiënteerde en onverminderd religieuze karakter.'<sup>4</sup>

De korte ervaringsverhalen in Schellings boek sluiten hierop aan. Ze zijn bescheiden van toon – Schelling excuseert zich voor de titel van het boek: *Laat zien wat je beweegt* –; ze getuigen van een bereidheid tot luisteren; ze getuigen van wat de Fransen 'présence chrétienne' noemen, het enkel aanwezig zijn als christen en ze komen geen van allen met een grote boodschap noch van Christus, noch van de kerk. In een recensie<sup>5</sup> prees de Friese dorpsdominee Schilt deze houding, maar hij vroeg zich tegelijk af, als voorganger die elke zondag preekt, wat nu in de lijn van Jezus hierbij de zendingsoodschap is.

In Schellings boek probeert Hoedemaker die boodschap te verwoorden. 'Beschei-

denheid en verlegenheid brengen ons ertoe om missionair werk te definiëren als werk waarin juist wordt afgezien van werving.<sup>6</sup> Hoedemaker zoekt naar een vorm van zending waarin de waarheid van het evangelie gaandeweg aan het licht kan komen. Mensen en situaties komen in het licht te staan van de belofte en het oordeel van Gods koninkrijk. Daaraan kan missionair werk bijdragen. De kracht van het evangelie wordt uitgeprobeerd. Als de waarheid ervan blijkt, is dat een geschenk van Gods geest.

Hoedemaker spreekt daarbij over de kerk, die mensen verzamelt rond de boodschap van opstanding en leven, van gerechtigheid als tegenkracht tegen het recht van de sterkste. En van de kerk als beweging, die vermenigvuldigt 'tot de uiteinden der aarde', in een beweging die veelkleurig is.<sup>7</sup>

Frans Wijsen komt tot de conclusie dat missionaire presentie van de kerk in een volksbuurt in Maastricht 'communicatie met de niet meer of anders gelovende weggenoot' moet zijn.<sup>8</sup> En het serieus nemen van mensen in de situatie, waarin hij of zij leeft is niet alleen een kwestie van strategie, het heeft ook een inhoudelijk theologische betekenis. 'Als God ons in de ander tegemoet treedt, als volksreligie ook openbaringsreligie is, is het ingaan op de ander nodig voor de volheid van het heil. De bevrijdingstheologische voorkeursoptie voor de arme is ook een optie voor hun religiositeit. In die zin kun je niet alleen zeggen, dat de kerk de volksreligiositeit moet zuiveren, maar ook, dat de volksreligiositeit de kerk moet bekeren. Evangelisatie van de volksreligiositeit is een wederkerig proces, waarin gelovigen elkaar verhalen wat zij in de omgang met 'Die van hierboven' aan heelwording ervaren hebben.'<sup>9</sup>

Een zin van Hoedemaker past daar mooi bij: 'Zending wil zeggen dat het evangelie zich op de markt van verhalen waagt en dat de zeggingskracht van het geloof van Israël en het verhaal van Jezus daar wordt uitgeprobeerd.'<sup>10</sup>

## De opbouw

Veertig geschreven foto's uit het hele land is als uitgangspunt heel iets anders dan goed honderd interviews in Maastricht.

Schelling kadert die foto's in met een kort overzicht van de evangelisatie van de hervormden en gereformeerden sinds de Tweede Wereldoorlog en hij sluit af met vier beschouwingen van deskundigen. In het korte overzicht aan het begin vermeldt hij hoe in de nieuwe hervormde kerkorde van 1951 'apostolaat' staat voor belijden. Kraemer, Van Ruler, Hoekendijk zijn de bekende namen uit die tijd en kerkelijke boodschappen de bakens en impulsen als het gaat om de plaats en opdracht van de kerk in de wereld.

Bij de gereformeerden wordt gemeld dat evangelisatie principieel in het takenpakket van elke plaatselijke kerk zat. Daar zijn de grote namen Brillenburg Wurth, Verkuyl en Jager. Ook het rapport 'Zending in Nederland' wordt genoemd. Wat dat is wordt niet uitgelegd.

Deze lokalisering van de missionaire presentie in één pagina is te kort<sup>11</sup> om de hoek zeker in een tijd waarin de geschiedenis verwaarloosd is en wordt. En ook hier geldt dat bomen zonder wortels omwaaien. Welnu de wortels van de missionaire praktijk komen bij Schelling onvoldoende aan bod.

Wijsen doet dat heel anders. Hij schetst in grote heldere lijnen de ontwikkeling van de Romana als missionerende kerk waardoor wat er gebeurd is in die volkswijk van Maastricht in het decor van de wereldwijde kerk wordt geplaatst.<sup>12</sup>

Voor hem is er daarbij ten principale geen verschil tussen hier en ginds. Het om velerlei redenen achterhaalde onderscheid bij de protestanten tussen zending ginds en evangelisatie hier kent hij niet. Voor hem is 'mission' in Maastricht een stuk van 'Mission on six continents'. En zo hoort het.

Interessant is ook dat Wijsen bij zijn schets van de grote lijn niet alleen katholieke ontwikkelingen beschrijft, maar ook de protestantse. Hij hanteert zelfs een door de protestant Dick Mulder gemaakte definitie van religie als: 'de poging van mensen om onheil te weren of te overwinnen, respectievelijk heil te behouden of te zoeken in betrokkenheid op een andere werkelijkheid.'<sup>13</sup>

Schelling doet dat niet. Hij beperkt zich niet alleen tot hervormden en gereformeerden, waarbij zelfs het andere hervormde evangelisatiewerk van de Gereformeerde Bond, de Hervormde Bond voor Inwendige Zending niet genoemd wordt, laat staan de activiteiten van de (protestantse) evangelikale groepen en de katholieken. Dat zal te maken hebben met het feit dat zijn boek verschijnt met als aanleiding jubilea van het Hervormd Evangelisatorisch Beraad en de gereformeerde evangelisatie. Er kan overigens ook nog iets heel anders achter zitten. De 'evangelisten' van het HBI zijn meer gericht op directe verkondiging dan de bescheiden missionaire werkers in Schellings boek. En dat zijn de evangelikale groepen ook. Ze passen dus niet zo goed in de bescheiden benadering van de werkers bij Schelling. Overigens heeft Wijsen met dit probleem in de Romana ook te maken. Zijn 'evangelisatie' als het elkaar verhalen vertellend onderweg zijn met de andersgelovende weggenoot, is ook een veel bescheidener model van communicatie dan de oproep van de paus tot evangelisatie als herkerstening van Europa met het oog op 2000 jaar christendom.

Kritiek heb ik op de wijze waarop Wijsen zijn hele betoog opbouwt. Hij legt namelijk in de bekende stijl van vele doctoraalscripties te vaak uit wat hij in het volgende hoofdstuk wil gaan doen. Aan het begin van een boek kan zo iets heel verhelderend zijn voor de lezer en een stuk gezonde discipline opleggen aan de schrijver, maar meerdere malen uitleggen wat je nu van plan bent, komt over als een onderschatting van het vermogen van de lezer om de lijn van het betoog te herkennen.

Dat Schelling ook Anton Wessels ruimte geeft om de islam aan de orde te stellen lijkt mij juist. Als het gaat om de missionaire praktijk in Nederland is de aanwezigheid van honderdduizenden moslims in ons midden, die vaak meer aan hun

geloof doen dan de gesecculariseerde eigenlanders, een gegeven dat vragen oproept. Alleen Wessels' bijdrage heeft nogal het karakter van een soort apologie voor moslims op de bekende terreinen van islam als bedreiging; beeldvorming over islam; positie van de vrouw; homosexualiteit.<sup>14</sup> Is het de taak van moslimdeskundigen van de kerk om de islam te verdedigen? Zijn de moslims van Nederland niet mans genoeg om waar nodig dat zelf te doen? Moet het er niet gewoon om gaan christenen te leren wat de islam wezenlijk inhoudt, opdat men ontdekt waar de raakvlakken met het christendom liggen en waar niet wanneer geloofsovertuiging en levensstijl aan de orde komen?

Wijsen zegt weinig over moslims en ook niet over evangelikalen. Uit Latijns-Amerika noemt hij alleen de bevrijdingstheologie. Zouden in Maastricht in Nederland net als in Sao Paolo in Brazilië in de toekomst ook pinkstergelovigen de katholieke traditie van kerk en van volksdevotie komen verstoren?

Het zal duidelijk zijn dat materiaal en uitwerking in de beide boeken zeer verschillend zijn. Toch zijn beide boeken voor een ieder die geïnteresseerd is in de missionaire presentie van de kerk, protestant dan wel katholiek, in Nederland en in België aan te bevelen literatuur.

Schelling levert bij enkele hoofdstukjes noten dan wel een literatuuropgave, terwijl Wijsen een uitgebreide literatuurlijst geeft.

1 Piet Schelling, red., *Laat zien wat je beweegt. Verhalen uit de missionaire praktijk en hun betekenis voor kerk en theologie*, Zoetermeer 1997, prijs f 32,50.

Frans Wijsen, *Geloven bij het leven. Missionaire presentie in een volkswijk*, UTP Katern 19, Baarn 1997, prijs f 49,50.

2 Wijsen, blz. 10.

3 Schelling, blz. 176.

4 Schelling, blz. 178.

5 In het Friesch Dagblad.

6 Schelling, blz. 157.

7 Schelling, blz. 162-163.

8 Wijsen, blz. 200.

9 Wijsen, blz. 201.

10 Schelling, blz. 167.

11 Schelling, blz. 13-14.

12 Wijsen, blz. 11-18.

13 Wijsen, blz. 29.

14 Schelling, blz. 187-190.

## Bibliografie van in 1997 in Nederland en Nederlandstalig België verschenen missiologische literatuur

Deze bibliografie richt zich evenals in voorgaande jaren vooral op Afrika, Azië, Latijns-Amerika en Oceanië. Daarnaast is een aantal titels over missionaire situaties in Europa, met name Nederland en België verwerkt. Helaas is geen overzicht meer beschikbaar van doctoraalscripties en proefschriften, noch in Nederland, noch in België.

Over het algemeen gelden de volgende regels: van publicaties die niet in de handel zijn komen, op een enkele uitzondering na, alleen doctoraalscripties in aanmerking. In het Nederlands vertaalde boeken en artikelen zijn eveneens opgenomen, omdat deze van belang worden geacht als indicatie van de aandachtsvelden van de huidige missiologie. Bijdragen van Nederlandse en Vlaamse auteurs gepubliceerd in het buitenland zijn buiten beschouwing gelaten.

Eventuele informatie bij het IIMO, Heidelberglaan 2 (Willem C. van Unnikgebouw, k. 827), 3584 CS Utrecht, tel. 030-253 9413 (of via het secretariaat 030-253 2079).

### Inhoud bibliografie

#### ALGEMEEN

- BIBLIOGRAFIE EN STUDIE MISSIOLOGIE	1-6
- GESCHIEDENIS EN THEOLOGIE VAN ZENDING	7-47
- RELIGIES/DIALOOG	48-67
- POLITIEKE, CULT., EN SOCIO-ECON. CONTEXT	68-82
- VORMEN VAN GETUIGENIS EN DIENST	83-103
AFRIKA	104-118
AZIË	119-154
LATIJSN-AMERIKA	155-169
OCEANIË	-
EUROPA	170-188

## Tijdschriften voorkomend in de bibliografie

Naam	Eventuele afkorting	Plaats van verschijnen	Uitgever/ administratie-adres
Allerwegen	Allerw.	Kampen	Kok
Begrip Mosl./Chr.	Begrip	Den Bosch	Luybenstraat 17
Bazuin, De	Bazuin	Den Bosch	Postbus 636
Concilium	Conc.	Hilversum	Postbus 17
Doc.blad Geschied.Ned.			
/Zend.& Overz.Kerken	DGNZOK	Kampen	TU, Postbus 5021
Exchange	Exch.	Utrecht	Heidelberglaan 2
Ger.Miss.Opleid.	GMO bull.	Zwolle	
Hervormd Nederland	HN	Zoetermeer	Boekencentrum
ID-informatiedienst	ID	Den Bosch	Postbus 750
In-Formatie EZA	In-Fo.	Terschuur	Eendrachtstr. 29a
Kerk en Missie	K&M	B - Brussel	PMW, Vorstlaan 199
Kerk en Theologie	K&T	Den Haag	Boekencentrum
Mara		Kampen	Kok
Missie in Aktie	MiA	Den Haag	Ln. v. N.O. Indië
Ned. Theol. Tijdschr.	NTT	Zoetermeer	Boekencentrum
Onze Wereld		Amsterdam	Postbus 1050
OSO, Surin.Taalk. etc	Oso	Nijmegen	
Reflection	Refl.	Groningen	Postbus 2232
Soteria	Sot.	Sliedrecht	De Eenhoorn, PB 217
Stud.in Interrel.Dial.	SID	Kampen	Postbus 130
Theologia Reformata	T.Ref.	Goes	Postbus 25
Tijdschr.voor Theol.	TvT	Nijmegen	Postbus 909
Trajecta	Traj.	B - Leuven	Gr.Begijnhof 53
Utrechtse Stemmen (Utr.RvKerken)		Nijmegen	KDC/Postbus 9100
Vandaar		Utrecht	Costa Ricadreef 110
Verbiestkoerier, met katern		Leusden	Postbus 200
Christenen en China	Verb.	B - Leuven	Naamsestr 63, bus 4.
Wereld en Zending	W&Z	Kampen	Postbus 130
Wereldwijd/Bijeen	WW	B - Antwerpen	A. Goemaerlelei 69

## ALGEMEEN

### BIBLIOGRAFIE EN STUDIE MISSIOLOGIE

1. Berg, A.J. van den, overzicht bibliografische gegevens. In: DGNZOK 4(1997)1, 60-63.
2. Hitchens, Christopher, De missionaris positie: de mythe van Moeder Teresa. (Vert. uit het Engels door Ann de Laet). Berchem: EPO, 1997, 111 p.
3. Jagessar, Michael N., Full Life for All: The work and theology of Philip A. Potter: A Historical Survey and Systematic Analysis of Major Themes. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997.
4. Jongeling, M.C. In memoriam: Mr. Steven C. graaf van Randwijck (1901-1997). In: DGNZOK 4(1997)2, 91-92.
5. Lagerwerf, Leny, Bibliografie van in 1996 in Nederland en Nederlandstalig België verschenen missiologische literatuur. In: W&Z 26(1997)4, 83-89.
6. Overzicht van archieven berustend bij het Katholiek Documentatie Centrum. Nijmegen: KDC, 1997, 117 p.

### GESCHIEDENIS EN THEOLOGIE VAN ZENDING

#### Missionaire geschiedschrijving/niet-westerse kerkgeschiedenis

7. Ackermans, Gian, Propagandisten in de Missio Hollandica. In: Traj. 6(1997)3, 233-262.
8. Berg, A.J. van den, Kerkelijke strijd en zendingsorganisatie: De scheuring in het Nederlands Zendelinggenootschap. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997.
9. Boone, A.Th., Beking en beschaving. De agogische activiteiten van het Nederlandsch Zendelinggenootschap in Oost-Java (1840-1865). [Diss VU Amsterdam]. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, XIV, 218 p. (MISSION 18).
10. Boone, A.Th., Moderne zendingen 1850-1885. In: DGNZOK 4(1997)2, 22-40.
11. Heideman, Eugene, De Reformed Church in Amerika: van Nederlandse immigrantenkerk naar multi-etnische kerk. K&T 48(1997)2, 125-135.
12. Heyndriks, Jeroom, Bedenkingen over de Kerk in China vandaag en over de taak van de missionarissen in de toekomst. In: Verb. 3(1997)sept., 21-23.
13. Heilige Teresia van Lisieux (dossier). In: K&M nr. 286 (1997), 22-33.
14. Honderd jaar missiecongregatie van het onbevlekt hart van Maria (ICM), 1897-1997 (dossier). In: K&M nr. 286 (1997), 2-21.
15. Fahner, Chr., Zending en bijbelvertaalwerk in het spoor van de Reformatie (1500-1700). Apeldoorn: Willem de Zwijgerstichting, 1997.
16. Lieburg, M.J. van, Het diaconessenhuis Leiden: de jaren 1940-1997. Rotterdam: Erasmus Publishing, 1997. 144 pp, [zendingshuis].
17. Louw, Joseph de, Mijn akker was de wereld: herinneringen van Broeder Joseph de Louw, {S.l.: s.n}, 1997, 73 p.
18. MacNamara, Jo Ann Kay, Zusters ten strijde: tweeduizend jaar klooster-

- zusters, (vert. uit het Engels Hans van den Broek ... et al.). Baarn: Callenbach, 1997, 647 p.
19. Met een zuiver hart en een gelouterd verstand: gedenkboek bij het tweehonderdjarig bestaan van de Zusters Franciscanessen van Oirschot, Oirschot: Klooster Nazareth, 1997, 101 p. [Pag. 71-78: Zusters in Brazilië].
  20. Met het oog op morgen (naar aanleiding van tweehonderd jaar zending). In: *W&Z* 26(1997)3, 1-102.  
Ype Schaaf, Ten Geleide, 1-2; Guus Boone, Moderniteit en moderne zending, 3-11; Th. van den End, Staat, christendom en islam in Nederlands-Indië/Indonesië, 12-20; Zakaria J. Ngelow, Overwegingen over de rol van de zending in Indonesië, 21-30; Karel Steenbrink, De Franciscanessen van Heythuizen als missionaire kloosterlingen in Indonesië, 31-40; David N.A. Kpobi, De les van Johannes Capitein, 41-48; Kathelijne van Spreybroeck en Angele Mutonkole, Getuigen in Kongo/Zaire. Het verhaal van de Belgische en Zairese Zusters van Liefde, 49-54; Albert de Jong, Kerk en politiek in Tanzania, 55-61; Jeroom Heyndrickx, Op voet van gelijkheid, 62-67; Ype Schaaf, Zending en taal, 68-73; Hans Schraivesande, Genootschappelijke en/of kerkelijke zending. Een actueel probleem, 74-82; Jan Willemsen, Dossier I: Het interviewproject KomMissieMemoires, 83-85; Th. van den End en P. Holtrop, Dossier II: WZOK, 86-88; Jaap van Slageren, Dossier III: De eigen kerkgeschiedenis in Afrika, 89-91; Erik Veenhuizen, Evangelisatie in de evangelische beweging, 92-97; Geert van Dartel, De Willibrordvereniging en evangelisatie, 98-102.
  21. Moeder Teresa: haar leven en werk in woord en beeld, Raghu Rai [foto's]; & Navin Chawla [tekst; vert. uit het Engels: Gerard Grasman], Utrecht: Servire, 1997, 192 p.
  22. Murre-Van den Berg, H.L., Geldelijk of geestelijk gewin? Assyrische bisschoppen op de loonlijst van een Amerikaanse zendingspost. In: *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis* 77(1997)2, 241-257.
  23. Poels, Vefie, Vrouwen van het grote missieuur. Geschiedenis van de Missiezusters van Asten vanaf 1913. Nijmegen: KDC, 1997, 120p.
  24. Spink, Kathryn, Geloof, hoop, liefde: leven en werk van Moeder Teresa, [vert. uit het Engels door Parma van Loon]. Baarn: De Kern, 1997, 336 p.
  25. Twee eeuwen Nederlandse zending (1797-1997): Twaalf opstellen, onder red. van Th. van den End, Chr.G.F. de Jong, A.Th. Boone en P.N. Holtrop. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 248p.  
Th. van den End, Tweehonderd jaar Nederlandse zending: een overzicht, 1-24; Joris van Eijnatten, Beschaafd Koninkrijk. Het NZG en de motivering van de zending omstreeks 1800, 25-41; Uwe Hummel, De status van de zendeling binnen het Nederlandsch Zendelinggenootschap gedurende de eerste decennia van zijn bestaan, 47-70; Chr.G.F. de Jong, 'Vrede door het bloed des Kruises'. Zendeling J.E. Jellesma's interpretatie van het devies van het Nederlandsch Zendeling Genootschap, 71-90; A.Th. Boone, 'In het belang van zedelijkheid en recht'. J.N. Wiersma (1833-1907) als modernistisch zendeling en hulp-prediker te Rarahan (Minahassa), 91-114; Jan S. Aritonang, Streven en effect van het zendingsonderwijs in Indonesië, 115-128; Th. Kobong, Transformatie van de cultuur. De effecten van de zending op de cultuur van de Toraja's, 129-142; Zakaria J. Ngelow, De

opkomst van het nationalisme in de Indonesische christenheid, 143-160; P.N. Holtrop, Een oecumenisch afscheidsgeschenk. De ontstaansgeschiedenis van het Indonesische liedboek *Njanjian Rohani* 1947-1955, 161-186; Alle Hoekema, Tussen wijsheid en weten. Verschuivingen in het theologisch denken van Indonesische christenen, 187-200; Ype Schaaf, Uit nood en als uitdaging. De start van Nederlands protestants zendingswerk in Afrika 1954-1965, 201-224; J.A.B. Jongeneel, Nederlandse kerkelijke en para-kerkelijke zending na 1945, 225-240.

26. Zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef: 175-jarig bestaan van de congregatie. In: *Erasmusplein* 8(1997)3, 5-7.  
1, 70, 98, 120, 121, 124, 125, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 147, 152, 159, 161, 162

### Bijbels perspectief

27. Boersema, Pieter, Het gebruik van de Bijbel in de zending. In: *Dicht bij de Bijbel. Feestbundel ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum van het Bijbelinstituut België 1922-1997*. Red. Patrick Nullens. Heverlee: Centrum voor Pastorale Counseling v.z.w., 1997, 135-151.  
15, 52, 59

### Theologie van zending

28. Butselaar, G.J. van, Wereldzendingconferentie 1996 in Salvador. Hoop heeft een gezicht. In: *Centraal Weekblad* 45(1997)1, 6.
29. Honig, A.G., De reikwijdte van het heil in Christus. Kampen: Kok, 1997.
30. Kruis, Jacobus Maarten van 't, De Geest als missionaire beweging: een onderzoek naar de functie en toereikendheid van gereformeerde theologie in de huidige missiologische discussie. [Proefschr. RU Groningen] Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 290 p. (MISSION 22)
31. Tigchelaar, J.J., Zending: gave, opdracht en voortgang. Kampen: Kok Voorhoeve, 1997, 96 p.
32. Visser, P.J., Bemoeienis en getuigenis. Het leven en de missionaire theologie van Johan A. Bavink (1995-1964). [Proefschr. Univ. Utrecht]. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 339 p. (MISSION 16).
33. Wereldzendingconferentie. In: *Rondom het Woord* 39(1997)1, 5-33.  
Jan van Butselaar, Zending en kerk horen bij elkaar, 5-10; drs. Wout van Laar, Over alle culturele en etnische grenzen heen, 11-16; Anneke Blaauw-Tijman, De economie van de liefde, 17-23; drs. Kathleen Ferrier, Ver weg veranderen in dichtbij, 24-28; prof.dr. Martien Brinkman, De regionalisering van het geloof, 29-33.

### Theologie in context

34. Hoedemaker, L.A. (red.), *Theologiseren in context*. Kampen: Kok, 1997, 2 dl, Werkboek/Reader + Tekstboek (Open Theologisch Onderwijs. Groep V, Theologie en dialoog).  
Dl. I: Gutiérrez, L. Schuurman, 1-82; dl. II: Stanley Samartha, E. van der Linden, 83-180; dl. III: Mercy Amba Oduyoye, S. Arends, E. Meijers, 181-260; dl. IV: Reflecties over contextualiteit, L.A. Hoedemaker, 261-318.
35. Ries, John C., *De wegen rond Leuven. Reflecties over de locus en natuur van*



- theologische waarheid (internationaal symposium, nov. 1996, georg. door Centrum voor Bevrijdingstheologie te Leuven). In: W&Z 26(1997)2, 85-92.
36. Schaaf, Ype, Bevrijdingstheologie ondervraagd (studieconferentie KU Leuven eind 1996). In: ID (1997)1, 1-3.  
58, 109

### **Afrikaanse/zwarte theologie**

37. Haar, Gerrie ter, Een dal vol beenderen. Een Afrikaanse visie op westers christendom. In: NTT 51(1997)3, 177-193.
38. Meijers, Erica, Moeders van Afrika: hoedsters van leven. De visie van theologe Mercy Amba Oduyoye. In: Mara 11(1997/1998)1, 13-15.
39. Ngaari, Ruth M., African widows: The Need for an Inclusive Community. Doct.scr. ThU Kampen 1997.
40. Toren, Benno v.d., Kwame Bediako's christology in its African Evangelical context. In: Exch.: 26(1997)3, 218-232.  
34, 76

### **Aziatische theologie**

41. Balasuriya, Tissa, Azië kan niets met de erfzonde. Vragen bij westerse dogma's. In: De Bazuin 80(1997)7, 16-18.
42. De dwalingen van Tissa Balasuriya. In: ID (1997)3, 8.
43. Evers, Georg, Contextuele theologie in Azië. Bij de excommunicatie van Tissa Balasuriya. In: TvT 37(1997)3, 291-300.
44. Oosterzee-Dudok de Wit, Marleen van, Een ontmoeting bij de bron. Interpretaties van Johannes 4 door feministische theologen uit de westerse en niet-westerse wereld. Doct.scr. UvA, Zeist 1997, 73 p.  
34, 68, 119, 120, 130, 131

### **Latijns-Amerikaanse theologie**

45. Dussel, E., De markt in het ethisch perspectief van de bevrijdingstheologie. In: Conc. 33(1997)2, 104-121.
46. Indiaanse wijsheid, indiaanse theologie. Samenstelling en vertaling Mario Coolen. Utrecht: Solidaridad en Bissch.Adviescomm. Latijns-Amerika, 1997, 46 p.
47. Meuleman, G., De goden reisden mee: verguisde religies in Mexico, Midden- en Zuid-Amerika. Amsterdam: Bres, 1997, 351 p.  
34, 44, 86

## **RELIGIES/DIALOOG**

### **Algemeen**

48. Blauw, Johannes, Paul as pioneer of interreligious thinking. In: SID 7(1997)1, 66-75.
49. Camps, Arnulf, The Theology of Religions as Pilgrim Theology. In: SID 7(1997)2, 129-139.
50. Evers, Georg, Trends and Conferences in the Field of Interreligious Dialogue. The General Climate of Dialogue. In: SID 7(1997)2, 240-252.

51. Ontmoeting en conflict. De missionaire uitdaging in de omgang met andersgelovigen, Wout van Laar (red.). In: Allerw. nr. 25, 28(1997), 7-84.  
Wout van Laar, Leren omgaan met pluralisme, 13-21; Sri Hadijanto, De Here is goed voor alle mensen. De kerken van Oost-Java als minderheid in een moslimwereld, 22-30; Johnson A. Mbillah, Het geluid van de trom is veranderd! De verhouding tussen christenen en moslims in Ghana, 31-41; Sirisio Oromo, Islamisering als politiek programma, Ontmoeting en conflict in een verscheurd Sudan, 42-47; Colleen Samuel, Van de preekstoel naar de mat in de hut. Christenen en Hindoes in India, 48-58; Froukien Smit, 'Ik vind christenen niet erg spirituele mensen'. Impressies uit de migrantenwijken van Londen, 59-73; Wat hebben wij ontdekt, 74-82.
52. De stereotypering voorbij. Evangelischen en oecumenischen over religieus pluralisme. André Droogers, Rob van Essen, Jerry Gort, Hans Visser (red.). Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 266 p. Met o.a.  
André Droogers, Evangelischen en oecumenischen over religieus pluralisme. Een cultureel-antropologische kijk op een discussie, 54-74; Jaap Kraan, Andersgelovigen in bijbels-oecumenisch perspectief, 115-125; Pieter van Kampen, De Bijbel en andere religies. Een evangelische zienswijze, 126-135; Rein Fernhout, Kan boeddhistische meditatie het geloofsleven van een christen verrijken? Een case-study over mogelijk syncretisme tussen Theravada boeddhisme en reformatoerisch christendom, 153-164; Jan Slomp, Dialoog en getuigenis, Pakistaanse ervaringen met visies van Wereldraad en Vaticaan, 167-180; Tineke Yürümez-Kroon, De relatie tussen dialoog en getuigenis. Een reflectie vanuit een evangelisch gezichtspunt, 181-191; James Mellis, De wil van de vader in een pluralistische samenleving tot uitvoering brengen. De verhouding tussen dialoog en getuigenis, 205-218; Jan A.B. Jongeneel, Slotbeschouwing, 247-258.  
34, 69, 74, 94, 127, 129, 182

### **Boeddhisme**

53. Anbeek, Christa, Buddhist spirituality: a possible source of inspiration for Christians? In: SID 7(1997)1, 56-65.
54. Enomiya-Lassalle, Hugo M., Zen en de christelijke spiritualiteit. Vert.: L.W. Carp. Den Haag: East-West Publications, 1997, 202 p.  
52, 183

### **Hindoeïsme** 51, 183

### **Islam**

55. Leuze, Reinhard, Dezelfde ene God: Christenen en Gods openbaring aan Mohammed. In: TvT 37(1997)1, 24-40.
56. Liever Turks dan Paaps? De visies van Johannes Coccejus, Gisbertus Voetius en Adrianus Relandus op de islam. Vert. [uit het Latijn], ingel. en toegel. door J. van Amersfoort en W.J. van Asselt. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 172 p. (MISSION 17)
57. Mey, Marc de, Controversial issues in Christian-Muslim relations in East Africa. In: Exch. 26(1997)3, 265-279.
58. Oosterse christenen in islamitische context. Heerlen: Open Theologisch Onderwijs, 1997, 2 dl.

59. Platti, Emilio, Een andere bijbelse godsdienst: Naar een christelijke omgang met de islam. In: TvT 37(1997)1, 6-23.
60. Steenbrink, Karel, Moslims en de kerken: Contacten en dialoog als onderdeel van kerkelijk handelen. In: TvT 37(1997)1, 56-72.
61. Steenbrink, K., Zeven staties van de gezamenlijke kruisweg van Christenen en Moslims. In: Kontekstueel 11(1997)4, 19-23.
62. Takken, H.J., Kruisiging - feit of fictie: visies op soera 4:157. In: Evangelie & Moslims: Jaarverslag 1996. Amersfoort, 1997.
63. Teule, Herman en Anton Wessels (red.), Oosterse christenen binnen de wereld van de islam. Kampen, 1997. 437 p.  
20, 51, 52, 74, 75, 115, 146, 153, 170, 171, 175, 181

### Jodendom

64. Frishman, Judith, Dat hun geloof opregt gelove, hun keus de keus des harten zij. [Leiden]: Rijks Universiteit Leiden, 1997, 28 p.
65. Meer, Lieuwe van der, De magie van de Naam: over noodzaak en methode van het joods-christelijk leergesprek. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, [Proefschr], 338 p.
66. Ottenheim, Eric, Een mislukte messias. Joodse visie op het Christendom. In: De Bazuin 80(1997)1, 24-27.
67. Tomson, Peter J., 'Als dit uit de hemel is...': Jezus en de schrijvers van het Nieuwe Testament in hun verhouding tot het Jodendom. Hilversum: B. Folkertsma Stichting voor Talmudica, 1997, 2e (verb.) dr, 414 p.

### Traditionele Religies/volksreligie 47

## POLITIEKE, CULTURELE, SOCIO-ECON. CONTEXT

### Algemeen

68. Eggen, Wiel, Belangenstrijd rond Balasuriya. In: ID (1997)5, 1-3.
69. Murre-van den Berg, H.L., J.J. Visser, Contextualiteit en fundamentalisme. In: Kontekstueel 11(1997)4, 24-28.
70. Nieuwe expansie: 500 jaar na Vasco da Gama. In: W&Z 26(1997)4, 1-82.  
Frans Wijsen, Ten geleide, 1-2; Tissa Balasuriya, Het jubileum van 1998 en het Millennium, 3-12; Laurenti Magesa, Afrika's zelfbepaling in dagen van globalisering, 13-21; Lien Willems, Dossier: Tijd van Spreken, 22-24; Gerrit Huizer, 500 jaar globalisering van bovenaf en van onderop, 25-33; Chris de Jong, Een kerkhistoricus en de revolutie, 34-43; Karel Steenbrink, Mangunwijaya als romanschrijver van de koloniale tijd, 44-50; Ad Borsboom, Australische Aborigines: inheemse en koloniale geschiedenis, 51-56; Toon van Meijl, Kolonisering en bekering in de Pacific, 57-63; Nicolas Standaert, Chinezen als creatieve gesprekspartners van het westerse christendom, 64-69; Jason Gordon, Globalisatie: neokolonialisme of verdere bewustwording?, 70-75; Wiel Eggen, Wie betalen voor onze computers? Over onze schuld aan het Zuiden, 76-82.
71. Schaaf, Ype, De wereld is van God, so what? Indrukken en evaluatie van een congres (over religie en duurzame samenleving, op 13 december 1996). In: W&Z 26(1997)2, 77-84.

72. Schoormans, Jo, Theoloog Balasuriya verketterd. In: De Bazuin 80(1997)1, 6-9.
73. Tijd van spreken. [situatie voor vluchtelingen in Nederland, analyse op verzoek v. Tissa Balasuriya]. Heerlen: Missionair Centrum, 1997.
74. Verzoening. In: W&Z 26(1997)1, 1-95. Met o.a.  
Hans Schraevesande, Zending en verzoening. Stimulans vanuit de Europese Raad van kerken, 56-61; Beyers Naudé, Verzoening in de regenboog samenleving van Zuid-Afrika, 62-70; Rinske van der Bij, Verzoening zonder waarheid kan niet in Guatemala, 71-76; Henriëtte R. Kraemer en Joop Verdonk, Religie en het vredesproces in het Midden-Oosten, 77-82; Joop Verdonk, Dossier: Strategieën van verzoening, 83-86; Ineke Bakker, Markt van vele mogelijkheden. Evangelie en cultuur in Salvador, 87-95.
75. Verzoening (dossier). In: K&M nr. 285, 1997, 2-31. Met o.a.  
Bernard Dumoulin, 'Indiaans verzoenen' in Guatemala, 14-19; Paul Decock, Het verzoeningsproces in Zuid-Afrika, 20-23; Eric Manhaeghe, Missie als verzoening in Algerije, 24-28; Emilio Platti (boek), Islam...vreemd? (Eric Manhaeghe), 29-30; Hermann Hohegger, Proeve van verzoeningsriten in Zaïre, 30-31.
76. Verzoening wereldwijd. Herman G. Boswijk (red.). In: Allerw. nr.26, 28(1997), 7-80. Met o.a.  
Johnson Asamoah-Gyadu, Verzoening: een Afrikaans perspectief, (vert. J.J. van Capelleveen) 26-42; Greetje Witte-Rand, Niet geheelde wonden in de relatie Noord en Zuid, 43-58; Evert J. Mathies, Verzoening en straffeloosheid ('impunity'), 59-66; Madeleen Helmer, Verzoening en de ecologische problematiek in de Pacific, 67-80.  
9, 73, 94, 104, 110, 132, 133, 164

### Mensenrechten/racisme/kasten 112, 114, 156

### Positie van de vrouw/huwelijk/joung

77. Bosch, Jolanda en Saxton, Sara Anne, Een vrouwenhoofd kan meer dan alleen water dragen, het kan ook denken! Een onderzoek naar de vrouwenbeweging Vrouwenzendingsthuisfront/toerusting, 1960-heden en de emancipatorische invloed daarvan op de medewerkers Zwolle. Zwolle: i.e.b., 1997, 92 p.
78. I do it my way (over de missionaire bevoegdheid van jongeren). In: W&Z 26(1997)2, 1-76.
79. Nijland, Sabine, Missie & Jongeren. In: MiA 52(1997)1, 4-5.  
38, 39, 94, 104, 178, 179

### Ontwikkelingsproblematiek/bewustwording

80. Kamsteeg, F.H., Prophetic Pentecostalism in Chile: a case study on religion and development policy. [Diss. VU Amsterdam, 1995]. IX, 247 p.
81. Wat hebben wij met missie? Verslag van de studiedag van de NMR 24 januari 1997. Maria M. Simons (red.). Met inl. van rabbijn Awraham Soetendorp en Eric Manhaeghe (Missie in de globale markt). 's-Hertogenbosch: Nederlandse Missieraad, 1997, 28 p.
82. Missie en zending: ontwikkelingswerk in historisch perspectief / [samenst., research en productie: Ruth Emmerink ... et al.], [Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, Theater Het Soeterijn], 1997.

## VORMEN VAN GETUIGENIS EN DIENST

### Vernieuwing kerkelijke structuren

83. Looijen, D.Ph.C., De missionaire structuur van de gemeente. Een analyse van de rapporten van de Wereldraad van Kerken en van twee Nederlandse lidkerken (1961-1975). Doct.scr. Univ. Utrecht 1997, 83 p.
84. Boersema, P., Zending, evangelisatie en gemeenteopbouw. In: In-Fo 28(1997)3, 17-21.
85. Zending op het kruispunt van twee eeuwen. Agenda 2000. Vandaar-lezers over zending. Annelies Barth (red.). Vandaar-brochure, 1997, 23p. Met o.a. Juan Sepúlveda, Een kerk met open deuren, 3-6; Ronald Nathan: een pinksterpredikant op zoek naar gerechtigheid, 7-10; Rose Wu: kerk moet risico's durven lopen, 11-13; Musimbi Kanyoro: kerk moet opkomen voor waarheid, 14-17; Bert de Leede, De kerk mag vrijmoediger worden, 18-22.

### Spiritualiteit/liturgie

86. D'Hoe, Omer, Mgr. Ruiz: De bevrijdende kracht van heidense symbolen. In: WW nr. 277 (1997), 46-47.
87. Hoop van alle volken: Zingen met de partnerkerken. Wout van Andel e.a. (red.). Leusden/Driebergen/Oegstgeest: CZWD/GDR/RvdZ, 1997.
88. Wijsen, F., Geloven bij het leven. Missionaire presentie in een volkswijk. Baarn: Gooi&Sticht, 1997. (UTP-Katern nr. 19). 53, 54, 94, 136, 169

### Pastoralia/diaconaat

#### Evangelisatie/apostolaat

89. Butselaar, G.J. van, De echte zendingsvraag ligt vlak voor onze deur. Zending: plannen of afwachten. In: Centraal Weekblad 45(1997)6, 8.
90. Geroepen tot één hoop. Het evangelie op de markt van mogelijkheden. Wereldzendingsconferentie van de Wereldraad van Kerken gehouden in Salvador, Bahia, Brazilië, van 24 november tot 3 december 1996. Ype Schaaf (red.). Allerw. Plus. Kampen: Kok, 1997, 112 p.  
Peter Boomgaard, Voorwoord, 7-10; S. Roorda van Eysinga, Een visitatiereis naar de Molukken, 11-28; L.J. van Rhijn, Een visitor in de Minahassa, 29-40; H. Dijkstra, Protestantse martelaren, 41-46; A. Meyer, Dja-Ogot, 47-58; De moord op de Rijnsche zendingen, 59-72; J. de Vries, Een pater Jezuïet op Borneo, 73-86; H.P. Dijkckman, Een pater Jezuïet op Flores, 87-94; Ph. Bieger, Een maand op Soemba, 95-114; J.P. Esser, Pa'k Byng, 115-122; A.C. Kruyt, Een lange bekeringsweg van Papa i Woente, 123-146; J.A.A. Mertens, Meraukè, 147-151.
91. Getuigen van het evangelie. Kathelijne de Brauwer, Florence Draguet (red.). Brussel: Missionaire beweging, 1997. 78, 99, 187

### Ambten/theologische opleiding

#### Onderwijs

#### Medisch werk/Agrarische zending

92. Groen, Ad., Vijftig maanden zwaar: notities van een Memisa-arts. Rotterdam:

Memisa, 1997, 158 p.

93. Schaaf, Ype, De mythe van de grote dokter (Albert Schweitzer). In: HN 53(1997)5, 29-31.

### Catechese/missionaire vorming

94. Agenda 2000. Zending op het kruispunt van twee eeuwen. Ype Schaaf (eindred.). In: Allerw. nr. 27, 28(1997), 7-93.  
Hans Schraivesande, Inleiding en handleiding, 7-12; Bas Wielenga, Goed nieuws van de rijgers. Een christelijke visie op de ontwikkelingen in Azië, 13-27; Wout van Laar, De Geest die waait. Latijns-Amerika tussen bevrijding en pinkster, 28-45; Henriëtte Kraemer, Vrouwen als de hoop voor Afrika, 46-60; Jean-François Zorn, De vraag naar spiritualiteit van onze dagen. Een protestantse Europese reflectie, 61-76; Ype Schaaf, Ronald A. Nathan, Jason Gordon, De lappendeken van morgen. Pluriform geloven in een multiculturele samenleving, 77-93.

### Communicatie

95. Becker, Ron, Jesus was de enige zoon. Een missiologische bestudering van vier contemporaine popartiesten. Doct.scr. Univ. Utrecht 1997, 192 p.
96. Regt, L. de, Impressies van een vertaalshop van de United Bible Societies in Mérida, Mexico. In: Met Andere Woorden 16(1997)3, 16-24.
97. Salemink, Theo, De Afrikaanse mythe. Kampen: Kok, 1997, 140 p. 20, 27, 163

### Kerkelijke relatiepatronen/missionaire werkers

98. John Stott Special. (incl. o.a. minibibliografie, maxi-interview, lezing). Apeldoorn: Novapres, 1997, 96 p.
99. Laat zien wat je beweegt: verhalen uit de missionaire praktijk en hun betekenis voor kerk en theologie, onder red. van Piet Schelling; door Jan Buikema, Karel Jungheim, Bert Hoedemaker, Alle Hoekema en Anton Wessels e.a. Zoetermeer: Meinema, 1997, 197p.
100. Poels, Vefie, Gerard van Schijndel (1850-1923). Missie-activiteiten aan de vooravond van het Grote Missiejaar. In: Erasmusplein 8(1997)3, 4-5.
101. 'Wat bezielt missie-mensen?' (dossier). In: K&M nr. 287, (1997), 1-25.
102. Brock, Jan, Wat hebben wij met missie? Nederlandse Missieraad in beraad. In: MiA 52(1997)2, 10-11.
103. Bruins, Jos, De roeping van Mariani Winigsih (Indonesië) en Kisio Dihongo Omange (Zaire). In: MiA 52(1997)2, 7-9. 20, 150

### AFRIKA

#### Algemeen

104. Africans reconstructing Africa. Red. Ryan van Eijk/Jan van Lin. Nijmegen/Heerlen: Theol. Fac. KU Nijmegen, 1997, 109 p. (Theol. Cahiers KUN. nr. 49).  
Mohamed Salih, Africa and diversity of images: Communities' quest for democracy and local governance, 9-26; Mercy Amba Oduyoye, Acting to construct Africa: The agency

by women, 27-44; Edmund Arkodor, African communities: Their origins and limits, 45-54; Bhasker Vashee, The economic crisis in Sub-Saharan Africa, 55-66; Ryan van Eijk, Theology of reconstruction: An answer to Africa's crisis, 67-106.

105. Breman, Chr., Dr. Tokunboh Adeyemo: een portret. In: Sot. 14(1997)3, 32-39.
106. Butselaar, G.J. van, Afrikaanse kerken maken de stand van zaken op. We kunnen weer bouwen aan Afrika. In: Centraal Weekblad 45(1997)43, 5. 20, 25, 34, 70, 76, 94, 97,

#### **Algerije** 74, 75

#### **Congo - Kinshasa**

107. Koelman, N., Mijmeringen over zijn tijd in Congo en Zaire, Oosterbeek: N. Koelman, 1997, 94 p. 20, 23, 75, 103

#### **Ghana** 51

#### **Kameroen**

108. Roldanus, J. Zending, kerk en overheid in Kameroen. In: DGNZOK 4(1997)2, 1-21.

#### **Malawi**

109. Schoffeleers, Matthieu, Volksverhalen, schatkamer van volkstheologie (een reis naar Malawi). In: ID (1997)5, 4-5.

#### **Mozambique**

110. Butselaar, G.J. van, Sociale kritiek in Mozambique. Doopfeest maakt rol kerk helder. In: Centraal Weekblad 45(1997)15, 8.
111. Butselaar, G.J. van, Een zendingsverhaal uit Mozambique. Ze zijn hier verder dan velen van ons. In: Centraal Weekblad 45(1997)16, 1,3.

#### **Rwanda**

112. Nzacahayo, P., Rwanda: het uitbreken van het geweld en de rol van de godsdienst + Rwanda: de rol van de godsdienst bij het overwinnen van geweld. In: Conc. 33(1997)4, 18-31.
113. Overdulve, Kees, Reflections on the Detmold Confession of Rwanda Hutu's and Tutsi's. In: Exch. 26(1997)3, 256-264.
114. Spijker, G. van 't, The churches and the genocide in Rwanda. In: Exch. 26(1997)3, 233-255.

#### **Sudan** 51

#### **Tanzania**

115. Wijsen, Frans, Strive in Competition for Good Deeds. Christians and Muslims in Tanzania. In: SID 7(1997)2, 158-176. 20, 23, 74, 75

#### **Zuid-Afrika**

116. Beyers Naudé, C.F., Verzet en verzoening. Autobiografie. Baarn: Ten Have, 1997, 200 p.
117. Butselaar, G.J. van, Het werk van de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika. Haast te erg om aan te horen. In: Centraal Weekblad

45(1997)29/30, 1,3.

118. Hooydonk, Jan van, Carl Niehaus vecht voor hoop. In: De Bazuin 80(1997)6, 6-9. 70, 74, 75, 76

## **AZIË**

### **Algemeen**

119. Hoekema, A., A rainbow of perspectives. Chronicle of Asian theological journals 1995-1996. In: Exch. 26(1997)1, 77-101.
120. Kerk onderweg in Azië. Fragmenten missionaire geschiedenis. Jan Jaap van Oosterzee & Klaas van Oosterzee. In: Allerw. nr. 28 28(1997), 9-89. Voorwoord, 9-10. Historisch overzicht van het christendom in Azië, 11-25. India - 'de ongebonden Christus', 26-32; *Portret: Sadhu Sundar Singh - India*, 33-38; Dalits en dalittheologie, 39-42; *Onderdrukking van dalits in een rooms-katholiek dorp*, 43-50; De Kerk in China - een Chinese kerk?, 51-59; *Portret: Bisschop K.H. Ting (Ding Guangxun) - China (volksrepubliek)*, 60-66; *Credo: God in de ogen van een Chinese christen*, 67-69; *Portret: Kwok Pui Lan - Hong Kong*, 70-71; Korea - van Confucius naar Minjung, 72-79; *Portret: Ahn Byung-mu (1922-1996) - (Zuid-)Korea*, 80-84; Geworteld in de grond van Azië, 85-89. 34, 94, 179

### **China**

121. Berg, Leo van den, Op zoek naar sporen van scheutisten in China. In: Verb. 9(1997)sept., 12-14.
122. Camps, A., Bijeenkomst China Commissie (Franciscanen) van 22-24 januari 1997 in Hong Kong. In: Mediant 4(1997), 68-70.
123. Camps, A., Nieuwe gegevens over de kerk in China. In: Mediant 4(1997), 227.
124. Golvers, N., Antwerpen en de China-missie van de Jezuïeten in de zeventiende eeuw. In: Verb. 9(1997)mrt., 5-7.
125. Golvers, N., Twee Vlaamse Jezuïeten als missionaris in Jiangnan (1661-1680). In: Verb. 9(1997)sept., 5-7.
126. Heyndrickx, Jeroom, Van 'missie in China' naar 'uitwisseling tussen lokale kerken'. In: Collationes, Vlaams Tijdschrift voor Theologie en Pastoraal, 27(1997)4, 379-392.
127. Heyndricks, Jeroom, Bedenkingen over de kerk in China vandaag en over de taak van missionarissen in de toekomst. In: Verb. 9(1997)sept., 21-23. 12, 20, 70, 120

### **Filippijnen**

128. Slob, Jaspert, El nino de nieuwe aarde: verslag van de Ronde Tafel Conferentie van de Filippijnse Raad van Kerken gehouden in Manila van 17-20 nov. 1997. Oegstgeest: CWD/RvdZ, 1997.

### **Hong Kong** 120

### **India**

129. Barth, Annelies, Indiase christenen voelen zich gediscrimineerd. Kerk van

Zuid-India werkt aan relatie met gereformeerden. In: *Vandaar* 23(1997)4, 8-9.

130. Evers, G., Katholieke theologen van India over nieuwe identiteit van de kerk/Indiase theologen op zoek naar een 'theologie van het leven'. In: *TvT* 37(1997)1, 73-74.
131. Lin, Jan van, Dalittheologie in India. Het geloof van de vertrapten. In: *De Bazuin* 80(1997)8, 26-27. 14, 51, 120

## Indonesië

132. Apituley, Sylvana Maria, De geliefde vijand: het model van de dialectische scheiding van de verhouding kerk-staat volgens Abraham Kuyper en de sporen daarvan in Indonesië. Doct.scr. RU Groningen 1997, 73 p.
133. Boersema, J.A., Huwelijksbetalingen: Een antropologisch-ethisch onderzoek naar de bruidsprijs op Oost-Sumba. [Diss. TU Kampen, vrijgem.] Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 270 p. (MISSION 21)
134. Bronnen betreffende de Midden-Molukken 1900-1942, deel 1-4, bewerkt door P. Jobse en Ch.F. van Fraassen. Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1997. (RGP Kleine Serie 81-84).
135. Butselaar, G.J. van, Van Javanen, Lampungers en Nederlanders. Evangelie en cultuur op Sumatra. In: *Centraal Weekblad* 45(1997)50, 8.
136. Dop, H. v., Een liedboek voor Indonesië (Kidung Jemaat). In: *Woord en Dienst* 46(1997)21, 8-9.
137. Fasseur, Cees, Indischgasten. Amsterdam: Bert Bakker, 1997, 314 p. [m.n. opstel over Waalse predikant De Serière (1788-1868) en Izaak Esser (1818-1885)].
138. God in Indië. Bekeringsverhalen uit de negentiende eeuw. Samengest. door Peter Boomgaard, Harry A. Poeze en Gerard Termorshuizen. Leiden: KITLV Uitg., 1997, 156 p.
139. Hoogerwerf, E., Transmigratie en kerkvorming. Het ontstaan en de ontwikkeling van de Christelijke Kerk van Zuid-Sumatra (Gereja Kristen Sumatera Bagian Selatan GKSBS) 1932-1987. [Proefschr. RU Leiden]. Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 477 p. (MISSION 20)
140. Indonesian church orders under scrutiny: the relation between the church members and the church office-bearers: how it is and how it should be, by Lazarus Hendro Purwanto. [Diss. Theologische Universiteit Kampen]. Kampen: Drukkerij Van den Berg, 1997, 447p.
141. Jansen-Weber, A., Zaaïen in zoo barren grond: uit het dagboek van Willem Leendert Jens zendeling op Nieuw-Guinea 1876-1899 / bew. door drs. A. Jansen-Weber, Mr.dr. L.F. Jens en P.A. Jens. Wassenaar: Stichting 'Uit Barre Akker', 1997, 287 p.
142. Jansz, Pieter, 'Tot heil van Java's arme bevolking', een keuze uit het dagboek (1851-1860) van Pieter Jansz, doopsgezind zendeling in Jepara, Midden-Java, geann. en van een inl. voorz. door A.G. Hoekema. Hilversum:

Verloren, 1997, 184 p.

143. Jong, Chr.G.F. de, De Gereformeerde Zending in Midden-Java (1931-1975). Zoetermeer: Boekencentrum, 1997.
144. Klinken, Gerry van, Power, symbol and the Catholic mission in Java. The biography of Frans van Lith S.J. In: *DGNZOK* 4(1997)1, 43-59.
145. Nieuwe bronnen tot de geschiedenis van het christendom in Maluku (1605-1935). Vondsten, thema's en oriëntaties. Chr.G.F. de Jong, H.E. Niemeijer en M. van Selm. In: *DGNZOK* 4(1997)2, 52-90.
146. Slob, J., De huidige ontwikkelingen in Indonesië gerelateerd aan de ontmoeting van Moslims en Christenen. Oegstgeest: Zendingsbureau der NHK, 1997, 8 p.
147. Steenbrink, Karel, Wisseling van de wacht op Flores (1860-1870): van kerk onder Portugees patronaat naar pastoraat onder Nederlandse voogdij. In: *Trajecta* 6(1997)1, 34-52.
148. Nuban Timo, E.I., I Believe in the Holy Spirit, An Attempt to Understand the Meaning of the Third Article of Christian Creed. Especially Nicene-Constantinople Creed as it is Understood by Karl Barth and its Significance for Christians in Indonesia. Doct.scr. ThU Kampen 1997.
149. Tulaar, David H., You must be born again: a preliminary study of Evangelicalism in Indonesia. Oegstgeest, 1997, 84 p. Doct.scr. UvA 1997. 20, 23, 25, 51, 70, 103

## Irian Jaya

150. Boelaars, J., Met Papoea's samen op weg: de ontwikkeling van de mensen en de missionarissen, Dl. 3, De begeleiders, Kampen: Kok, 1997, XXVIII, p. 467.
151. Ruigrok, Cleophas, 27 jaar missionaris in Irian Jaya, (1953-1980), Bob Schijns (eindred.). Rotterdam: [s.n.], [1997], 272 p.
152. Velden, J.A. van der, Vreemd vliegt de paradijsvogel, Franeker: Van Wijnen, 1997, 183 p. [R.K., Missie]

## Korea 120, 179

## Midden-Oosten 74

## Pakistan

153. Briemen-Cammeraat, Hester van, Christenen in Pakistan. Tussen islamisering en tolerantie. Doct.scr. Univ. Utrecht 1997, 88 p. 52

## Sri Lanka

154. Tirimanna, V., Sri Lanka: het uitbreken van geweld en de rol van de godsdiensten. In: *Conc.* 33(1997)4, 32-39.

## LATIJS-AMERIKA

### Algemeen

155. Coolen, Mario, De Indianen ontwaken. In: *De Bazuin* 80(1997)21, 18-20.
156. Sawyer, Aria, 'Voices in the wilderness of injustice': christianity and human rights of the indians in Latin-America. Doct.scr. Univ. Utrecht 1997, 91 p.

157. Sobrino, J., Het geweld van het onrecht + Verlossing van het geweld. In: *Conc.* 33(1997)4, 48-67.  
46, 47, 94

### **Bolivia**

158. Van Laere, Marc, Als een wachter op de uitkijk: Gilbert Pauwels, missionaris-antropoloog in Bolivia. [Christendom is voor de Aymara-Indianen meer dan een facade]. In: *WW*, nr. 276 (1997), 46-47.

### **Brazilië**

159. Joesse, L.J., Soler als predikant in Delft (1645-1665). In: *DGNZOK* 4(1997)1, 24-42.  
160. Milder, Marieke, 'Wij zijn het zuurdesem'. Kerk aan de basis in Brazilië. In: *De Bazuin* 80(1997)18, 12-14.  
161. Teensma, B.N., De Braziliaanse brieven van ds. Vincent Joachim Soler. In: *DGNZOK* 4(1997)1, 1-23.  
19, 23, 74, 90

### **Chili** 80

#### **Caraïbisch gebied/Midden-Amerika**

162. Rosalia, René V., Tambú: de legale en kerkelijke repressie van Afro-Curaçao-  
se volksuitingen. [Proefschr. rechtssociologie UvA]. Zutphen: Walburg Pers,  
1997, 337 p.  
163. Ziel, C.N. van der, Hoe kwam het woord dichtbij. Evangelieverkondiging en  
Bijbelvertaling onder de Caraïben in Suriname, Frans-Guyana en Venezuela.  
Doct.scr. Univ. Utrecht 1997, 130 p.  
47

### **Guatemala** 74, 75

### **Nicaragua**

164. Roest, Maarten, Nicaragua's christelijke weg (verkiezingssucces evangelische  
Camino Cristiano Nicaraguense). In: *HN* 53(1997)13, 16-19.

### **Suriname**

165. Jabini, Fr., De Surinaamse talen en de Kerken. Paramaribo 1997.  
166. Vernooij, J., Ecumenical relations in Surinam. In: *Exch.* 26(1997)1, 61- 76.  
167. Vernooij, Joop. Kerk in de maak. Stukken geschiedenis van de r.k. gemeen-  
te in Suriname. Paramaribo: Z.n., 1997, 160 p.  
168. Vernooij, Joop. Redemptoristen in Suriname 1866-1997. Paramaribo: Z.n.,  
1997, 32 p.  
169. Wielzen, D. Inculturatie van de Liturgie. Kritische analyse van het gebruik  
van het Sranantongo in het proces van de Surinamisering van de liturgie.  
Doct.scr. KU Nijmegen 1997.  
163, 177, 185

### **OCEANIË** 70, 76

## **EUROPA**

### **Algemeen**

170. Folbert, Josien, Moslims in Europa: gemengde relaties. In: *Begrip* nr. 132,  
23(1997)1, 29-32.  
171. Leede, H. de, Mekka in het Westen? Over de kracht van de Islam, de angst  
voor de Islam en de vitaliteit van ons belijden. In: *Kontekstueel* 11(1997)4,  
15-17.  
172. Mesa, José M. de, Europees contextueel. Een persoonlijke evaluatie (van sym-  
posium over paradigmaverschuiving in bevrijdingstheologieën van de Derde  
Wereld). In: *W&Z* 26(1997)2, 93-96.  
35, 94

### **België**

173. De Gendt, Rik, Een Chinees college in Leuven. In: *Verb.* 9(1997)sept., 15-  
16.  
174. Multicultureel christendom (dossier). In: *K&M* nr. 288, 1997, 2-25.  
Toon van Bijnen, Multicultureel christendom, 2-6; Bisschoppen Japan, Of zij nu van  
Japanse of van andere afkomst zijn, 7; Lode Vermeir (in gesprek), Brussel multicultureel  
katholiek, 8-11; Bisdome Rotterdam, Beleidsplan 'Samen bewonen van het ene huis', 12-  
15; Omer Tanghe, Arabische christenen in België, 16-17; Kathleen Ferrier, Cultureel en  
spiritueel delen, 18-19; Simon Lambregts, Rooms-katholieken en orthodoxen, 20-21;  
Toon van Bijnen, De Afrikaanse ziel, 22-24; Avimo (productie), Video Her Christendom  
(M. Verwimp); 25.  
175. Een stap naar elkaar toe: christenen en moslims ontmoeten elkaar: twee uit-  
gewerkte ontmoetingen met gebedswakes rond bijbel en koran, Simon  
Lambregts (eindred.). Brussel: Kerkwerk Multicultureel Samenleven, 1997,  
26 p.  
176. Eynikel, Hilde, Damiaan: de definitieve biografie. Leuven: Davidsfonds, cop.  
1997. 398 p.  
124, 125

### **Engeland** 51

### **Nederland**

177. Abrahams, Haydy, 'Wonen er in uw hemelse rijk ook allochtonen?' In: *Mara*  
10(1996/1997)3, 22.  
178. Berkien, Peter, God in Den Haag. Missiologische studie naar de mogelijk-  
heden van een dialoog tussen de geloofsgemeenschap en jongeren in de grote  
stad. Doct.scr. KU Nijmegen/UTP Heerlen 1997, 92p.  
179. Brederveld, Emmie, 'Soms voel ik mij net een gekookte prei'. [Verslag lezing  
Zuid-Koreaanse feministisch theologe Sung-Hee Lee-Linke op predikants-  
vrouwenconferentie Kerk en Wereld Driebergen]. In: *Mara* 10(1996/1997)3,  
30.  
180. Driessen, A.M.A.J., Een heidens karwei?: driekwart eeuw missieactiviteiten  
in Haalen. Haalen: M.O.V.-groep, 1997, 83 p.  
181. Imams opleiden (dossier). In: *Begrip* 23(1997)3, 117-146.

182. Oomen, Max en Jos Palm, En de goden verhuisden mee. Portretten van niet-westerse gelovigen. Amsterdam: KIT/Den Haag: Novib, 1997, 127 p.
183. Schouren, Martin (tekst) en Koning, Daniel, (foto's), De God van Nederland. Amsterdam: De Volkskrant, 1997, 63 p.
184. Shadid, W.A.R., P.S. van Koningsveld, Moslims in Nederland: minderheden en religie in een multiculturele samenleving. Houten [etc.]: Bohn Stafleu Van Loghum, 1997, 2e geh. herz. dr., 224 p.
185. Towikromo, Yvonne, De islam van de Javanen uit Suriname in Nederland: een exploratief onderzoek naar de religieuze organisatievorming van de Surinaamse-Javanen in Nederland. Den Haag: Amrit, 1997. 104 p.
186. Verrassende ontmoetingen: wegen naar elkaar, Gerard Beltman (red.), 's-Hertogenbosch: Nederlandse Missieraad, 1997. (Missionaire agenda; 15)
187. Willemsen, Jan, Bijdragen aan de Wereldkerk: De geschiedenis van MISSIO /Pauselijke Missiewerken Nederland 1822-1997. Den Haag: MISSIO, 1997, 105 p.  
38, 60, 97, 174

**Rusland**

188. Holtrop, P.N., Een voorgenomen onderzoek van de geschiedenis van de Hollands Hervormde Kerk te St. Petersburg, 1717-1922. In: DGNZOK 4(1997)2, 41-51.

**Marian Papavoine** heeft theologie gestudeerd aan de Theologische Faculteit Tilburg, en is afgestudeerd in Theologie en Maatschappelijk Handelen. Sinds 1 januari 1998 is zij werkzaam voor bibliotheek en documentatie van het Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica te Utrecht.

**Lieve Troch benoemd in Brazilië**

Ons redactielid dr. Lieve Troch heeft een 50 procent aanstelling gekregen aan de theologische opleiding van de Methodistische Universiteit van Sao Paolo in Brazilië. Aan die faculteit studeren 250 studenten en mevr. Troch zal 'theologie vanuit het perspectief van vrouwen' doceren. De katholieke Lieve Troch, die ook in Nijmegen colleges geeft, wordt uitgezonden in het kader van het project voor contextuele theologie van de Vrije Universiteit en Zending en Werelddiaconaat van de Gereformeerde Kerken samen.

**Nieuwe statuten Nederlandse Missieraad**

Na tien jaar van overleg en aanpassingen kwam eind 1997 het bericht uit Rome dat de Congregatie voor de Evangelisatie der Volkeren, ad experimentum voor vijf jaar, officiële goedkeuring heeft gegeven aan de statuten van de nieuw op te richten Kerkelijke Instelling Nederlandse Missieraad en aan de daarmee gepaard gaande wijziging van de sta-

tuten van de huidige stichting Nederlandse Missieraad. In de vergadering van 22 juni 1998 hebben de leden van het Algemeen Bestuur ingestemd met de statutenwijziging van de Stichting en met de statuten van de Kerkelijke Instelling. In september kwam het bericht dat ook de Nederlandse Bisschoppenconferentie akkoord gaat met de oprichting van de Instelling Nederlandse Missieraad.

Deze statutenwijziging heeft enkele belangrijke consequenties voor de lidorganisaties van de NMR. Allereerst is niet langer de kardinaal formeel de voorzitter van de NMR, maar de voorzitter van de Bisschoppelijke Commissie voor Missie en Ontwikkelingssamenwerking. Door het overlijden van Mgr. Bomers is deze zetel momenteel vacant. Daarnaast is slechts een beperkt deel van de lidorganisaties rechtens de nieuwe statuten lid van de nieuwe instelling en stichting. Voor de overige leden moet toestemming gevraagd worden aan de bisschoppen.



## **Kerk en samenleving in Oost-Europa**

Het Hendrik Kraemer Instituut in Oegstgeest in Nederland heeft in april en mei van dit jaar een eerste cursus gegeven aan veertien Tsjechische, Poolse en Slowaakse theologen – in meerderheid vrouwen – over leiderschap in kerk en samenleving. Aan de orde kwamen onder andere natievorming, democratisering, mensenrechten en secularisatie. De cursus werd door de deelnemers zeer positief gewaardeerd.

## **Doopsgezinde zomercursus over verzoening**

Van 3-26 juni 1998 organiseerde het Doopsgezind Seminarie een Summer Course voor jonge Mennonite theologen uit Azië, Afrika en Latijns-Amerika. Veertien deelnemers hebben zich enthousiast en betrokken gebogen over het thema Verzoening. Nederlandse theologiestudenten maakten een deel van het programma mee; op deze wijze ontstond ook nog een noord-zuid interactie.

Het programma begon met uiteenzettingen over de bijbels-theologische en systematische posities van doopsgezinden wat het thema betreft. Dat leverde serieuze discussies op over de verhouding *atonement* en *reconciliation*, en ook over de verhouding kerk-staat en de rol van een geweldloze kerkgemeenschap bij conflicten tussen staten.

De tweede week werd besteed aan studie van rabbijnse interpretaties van het begrip Verzoening. Voor vele deelnemers was dat een openbaring; voor een enkeling uiteraard ook een

confrontatie.

Voor veel deelnemers was dit de eerste maal dat ze, komend uit niet-westerse landen en culturen, hun eigen context konden spiegelen aan die van andere niet-westerse contexten. Dat werd als zeer verrijkend ervaren.

*Alle Hoekema*

## **Zending en verlichting**

The Challenges of Experience and History Internationaal symposium gehouden aan Boston University (Boston, MA), van 21 t/m 24 juni 1998.

De studie van de geschiedenis van zending en missie lijkt op het moment een wat ondergeschoven kindje. Binnen de missiologie vragen contemporaine zaken de aandacht, terwijl in de kerkgeschiedenis de nadruk blijft liggen op Europese of Noord-Amerikaanse kerkgeschiedenis. Het was daarom een bijzondere gebeurtenis dat afgelopen zomer bijna honderd historici en theologen in Boston bij elkaar waren voor een congres waarop de geschiedenis van zending en missie centraal stond. Dit congres werd georganiseerd door het *North Atlantic Mission Project* (NAMP), waarvan dr. Brian Stanley directeur is en dat gelieerd is aan de Universiteit van Cambridge (UK). Het congres in Boston vormde de afsluiting van het eerste deel van het onderzoeksproject, dat deel dat specifiek gericht was op de negentiende eeuw. Het centrale thema van het symposium was de invloed die de negentiende-eeuwse zending heeft gehad op de ontwikkelingen in Europa en de VS. In hoeverre is het

Westen 'verlicht' door de ontmoeting met andere culturen? Welke veranderingen hebben die ontmoetingen teweeggebracht bij de zendingsorganisaties zelf en bij het publiek dat thuis was gebleven?

De formules van dit congres was goed gekozen. Een behoorlijk heterogeen gezelschap, met kennis van alle mogelijke werelddelen, was bij elkaar rond een goed afgebakend thema. Het relatief grote aantal plenaire lezingen, waarin steeds een aantal duidelijke algemene lijnen verwoord werden, gaf iedereen de gelegenheid daar vanuit zijn of haar kennis op te reageren. De invloed die vanuit de ontmoeting met andere samenlevingen op het Westen is uitgeoefend kwam op die manier in al haar diversiteit voor het voetlicht. Dat die invloed er is geweest is duidelijk en dat die invloed in veel gevallen 'verlichtend' is geweest ook. Tegelijkertijd moest geconcludeerd worden dat heel veel van die 'verlichtende' aspecten pas in de tweede helft van onze eeuw hun volle uitwerking kregen.

*Heleen Murre-van den Berg*

Voor meer informatie over NAMP: Westminster College, Cambridge, CB3 0AA, UK; tel. +44 (0)1223 741090, fax: +44 (0)1223 359416, website: <http://www.divinity.cam.ac.uk/carts/namp/>

## **Europese missiologen bijeen in Stavanger**

Van 14 tot 17 augustus 1998 kwamen zo'n 60 Europese missiologen, waaronder vijf uit ons land, bijeen in Stavanger, Noorwegen. Deze IAMS

*Regional European Conference* werd ook bijgewoond door enkele missiologen en theologen uit Azië, Afrika en Noord-Amerika, die net als een aantal andere participanten tevoren hadden deelgenomen aan een workshop voor promovendi en docenten missiologie uit de Scandinavische landen, eveneens in Stavanger belegd door het *Nordic Institute of Missiological and Ecumenical Research* (NIME).

De Europese bijeenkomst had een tweeledig doel. Enerzijds werd aan de hand van tweemaal twee referaten gediscussieerd over enkele actuele thema's, te weten christendom en islam in Europa, en nieuwe religieuze bewegingen. Daarnaast werden verschillende organisatorische kwesties besproken.

Het tweede doel van deze conferentie was te komen tot een effectiever Europees netwerk van missiologen. Vooral vanuit Duitsland en Nederland werd zorg uitgesproken over de bescheiden plaats die missiologie in theologische curricula inneemt, en trouwens ook over de positie van de theologie als zodanig binnen universiteiten.

Vervolgafspraken zullen gemaakt worden als IAMS in het jaar 2000 in Zuid-Afrika bijeenkomt.

*Alle Hoekema*

## **Crédic – overzeese christenen in Europa**

Van 27-30 augustus jl. hield CRÉDIC, het Francofone centrum voor studie en uitwisseling op het gebied van de verspreiding en de inculturatie van het christendom, haar jaarlijkse bijeenkomst in het dorpje Glay. Men

boog zich hier kennelijk voor het eerst over het verschijnsel van het overzees christendom in Europa.

Een zeer divers gezelschap, met ditmaal veel (in Europa woonachtige) Afrikanen, stortte zich op verleden en heden van de overzeese christenheiden, meervoud, want er traden grote verschillen aan de dag. Ook achter de katholiceit van de kerk van Rome bleek een rijk palet aan inculturatievormen schuil te gaan: Caraïbische, Vietnamese en Filippijnse Rooms-katholieken, die zich in den vreemde aan hun van thuis meegenomen vormen van christendom vastklampen, eerder dan aansluiting te zoeken bij het Europese 'moedergeloof'. Maar ook Afrikanen die zich met evenveel evangelikaal elan als hun protestantse mede-Afrikanen richten tot de ingeslapen westerse christenheid.

Het Afrikaans christendom was het meest nadrukkelijk aanwezig, en werd al spoedig voorwerp van een fascinerend debat tussen de Europese specialistes Roswith Gerloff (Leeds, Berlijn) en Gerrie ter Haar (Amsterdam, Leiden). De eerste benadrukt het gemeenschappelijke van Afrikanen en Afro-Amerikanen, die samen een veelkoppig cultureel netwerk constitueren dat in zijn expressies van geloof functioneert als een laboratorium voor de rest van de wereld. De laatste is niet gelukkig met zoveel nadruk op de culturele eigenheid van Afrikanen, die zelf volgens haar juist de pretentie hebben een christelijke boodschap van universele geldigheid uit te dragen.

### **Tweede justitia et pax conferentie voor Centraal-Afrika**

In Yaoundé/Kameroen is van 6 tot 12 september 1998 de tweede Justitia et Pax-conferentie (J&P II) gehouden met afgevaardigden van diocesane J&P-commissies uit de Centraal-Afrikaanse Republiek, Equatoriaal Guinee, Gabon, Kameroen, Congo-Brazzaville en Tsjaad.

In de aan het eind van de conferentie opgestelde verklaring staat dat gerechtigheid en vrede in Centraal-Afrika door de talloze aanvallen op de fysieke, psychologische en morele integriteit van de mensen nog ver buiten het gezichtsveld liggen, terwijl normalisering van corruptie en de daarmee verbonden straffeloosheid gemeengoed zijn geworden, evenals toenemende verarming en openlijke of latent woedende oorlogen. Om deze situatie het hoofd te bieden verklaren de vertegenwoordigers van de diocesane J&P-commissies dat zij alles in het werk zullen stellen om in hun land van herkomst J&P-commissies/groepen op te richten daar waar deze nog niet bestaan, dat ze in de eigen context zullen werken aan bewustwording en toerusting ten aanzien van Justitia et Pax, concrete acties zullen voeren voor een geweldloze conflictoplossing, zich zullen trainen in mensenrechten, kerkelijke sociale analyse en bijbelse onderbouwing van de J&P-commissies en dat ze de participatieve methode voor feiten analyse zullen toepassen om tot grotere efficiëntie te komen ten aanzien van acties voor gerechtigheid en vrede.

*Ada Magré* is projectmedewerker van

CMC/afdeling AMA-Franstalig Afrika.

### **Missionair erfgoed in Afrika en Vlaanderen**

Op 18 september werd in WERELD MISSIEHULP (WMH) in Boechout bij Antwerpen in België een permanente Afrikatentoonstelling met een collectie artefacten en gebruiksvoorwerpen uit het zwarte continent geopend. Omdat het 'missionair erfgoed in Afrika en Vlaanderen' heel wat meer omvat dan exotische voorwerpen maar naar een patrimonium verwijst waarvan de tekenen en sporen dagelijks in Vlaanderen en in haar voormalige koloniën en mandaatgebieden voelbaar zijn, werd deze gelegenheid aangegrepen om de volgende dag een studiedag te wijden aan het uitspitten van dit 'missionair erfgoed'. Twee gekende afrikanisten waren de sprekers: prof. Renaat Devisch, hoogleraar antropologie aan de Katholieke Universiteit van Leuven (KUL) en witte pater Serge Desouter, voorzitter van het Comité van Missionerende Instituten van België (CMI). Beiden hadden ze hun schouders gezet onder het nieuwe initiatief CRIA – Centrum voor Religie en Interculturaliteit in Afrika – in een samenwerkingsverband met het CMI en de KUL om enerzijds het missionaire erfgoed voor de toekomst veilig te stellen en anderzijds nieuwe toekomstperspectieven voor Afrika en Vlaanderen aan te boren. Want zowel in het post-missionaire Vlaanderen als in Midden-Afrika ontstaat een nieuwe vraag naar maatschappelijk ethische ankerpunten. Talrijk zijn zij, die, hier

of ginds, individueel of in gemeenschap, opkomen voor een ethisch maatschappelijk project, naar een eigentijdse religieuze zingeving. Velen – en niet alleen in het Zuiden – voelen zich uit die mondialisering uitgesloten. Zij zoeken naar een nieuw thuiskomen in eigen waarden en in hun specifiek cultureel en religieus erfgoed. Een meerstemmige dialoog tussen missionair en post-missionair, tussen jongeren van hier en van ginds zou een wederzijdse spiegeling en een positieve energie kunnen opwekken. Dat deze benadering verder reikt dan Vlaanderen en Midden-Afrika bleek tijdens deze studiedag overduidelijk. Bij tal van jongeren, studenten, ontwikkelingswerkers, (oud) missionarissen en zendelingen, zowel bij katholieken als protestanten, leeft vandaag de hoop op een vakkundige en tevens begeesterde bemiddeling tussen de verschillende mens- en wereldbeelden, tussen de culturele logica's van Noord en Zuid.

### **Missiologie in Lusaka**

Ds. Rob Krol heeft zijn afscheid bij de gereformeerde zending en werelddiaconaat 'gevierd' met een gastdocentschap aan het Justo Mwale Theological College te Lusaka in Zambia.

Missiologie in Lusaka is een bijzondere ervaring. Onderwerpen als Afrikaanse theologie, bevrijdingstheologie en zwarte theologie bleken terdege aan de eigen ervaring te appelleren. Ten aanzien van de houding ten opzichte van hun eigen cultuur treden er veranderingen op. Het lijkt erop,

dat missiologie in Lusaka lange tijd vooral op de overdracht van het evangelie, zoals dat in het Westen en in Zuid-Afrika verstaan is, was gericht. Nu ontdek je, hoe de studenten het oor weer te luisteren leggen bij hun eigen Chewa traditie, met als gevolg, dat ze 'witness to' langzaam maar zeker inruilen voor 'witness within'. Kwame Bediako's 'Jesus in African culture' fungeerde als een spiegel. Zijn omgaan met de Akan traditie gaf hun te denken over hun omgang met hun eigen erfgoed. Zijn contextueel herlezen van Hebreeën bleek ook in Lusaka nieuwe vensters te openen. Zo waren we bezig met wat Bediako elders de 'christianisering van het Afrikaanse verleden' noemt.

L. Rob Krol

#### Wereldraad assemblee in Harare

De achtste assemblee van de Wereldraad van Kerken vindt plaats in Harare in Zimbabwe van 3-14 december 1998. Het thema is 'Turn to God, rejoice in hope'. Uit de missionaire wereld van Nederland zijn daar aanwezig: drs. Bert Boer, algemeen secretaris van de (hervormde) Generale Diaconale Raad en dr. Jan van Butselaar, de algemeen secretaris van de Nederlandse Zending. Er komt daar (hopelijk) een door het 'Mission Team' van de WCC geactualiseerde versie op tafel van het in 1982 verschenen document 'Mission and Evangelism – an Ecumenical Affirmation'.

Er is commotie ontstaan over de sterk negatieve houding van de president van Zimbabwe Mugabe ten opzichte

van homoseksualiteit, een onderwerp dat binnen de Wereldraad ook omstreken is. Mugabe heeft toegezegd dat de deelnemers aan de assemblee in Harare de vrijheid hebben om over alles, wat zij belangrijk achten in alle openheid te praten.

Nederlanders hadden gehoopt dat deze assemblee in het jaar dat de Wereldraad 50 jaar bestaat, in Amsterdam gehouden kon worden. Dat ging niet door omdat Afrika aanbeurt was. Intussen is het zwaartepunt van de Wereldraad bij in grote gerale lid geworden kerken van het Zuiden komen te liggen. Bovendien zijn de orthodoxen toegetreden, die na vele jaren atheïstisch communisme nu met een emancipatieproces bezig zijn, dat hen kritisch maakt ten opzichte van de WCC.

Dr. Bas Plaisier hoopt de assemblee van Harare in het maartnummer van 'Wereld en Zending' te evalueren. Overigens is 50 jaar Wereldraad in september in Amsterdam gevierd met een feestelijke studiedag over het thema 'Faith in the City'. 'De Wereldraad in een gesecculariseerde westerse context'.

Naar aanleiding van deze dag is er in het Engels een publicatie bij het IIMO (in samenwerking met de WCC) uitgekomen 'Faith in the City met bijdragen van Konrad Raiser, Margot Käsemann, Ineke Bakker, Anton Houtepen, Anton Wessels en Martin Brinkman (IIMO Research Publication 50, Meinema Zoetermeer).

boeken

**Michael N. Jagessar, Full Life For All. The work and theology of Philip A. Potter: A Historical Survey and Systematic Analysis of Mayor Themes,** Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 358 pages (nr.19 in de serie Mission), ISBN 90-239-0618-7

De tijden veranderen en wij met hen. Dat gevoel komt bij je boven bij het lezen van deze studie. Wij kennen Philip Potter vooral als de man die als secretaris-generaal leiding gaf aan de Wereldraad van Kerken (1973-1984). Een periode van grote polarisaties en spanningen op alle gebied, waarin het geloof in de maakbaarheid van de wereld in de oecumene hoogtij vierde. De Caribische theoloog Potter speelde zijn rol op fervente en geëngageerde wijze. Wie vandaag naar Genève kijkt, constateert dat de Raad onder de leiding van de academische Duitser Konrad Raiser in een volslagen ander klimaat is terechtgekomen.

Michael Jagessar, verbonden aan de Verenigde Protestantse Gemeente van Curaçao, doet een interessante poging om de ontwikkelingsgang en belangrijkste thema's in het werk en de theologie van Philip Potter te beschrijven. De auteur maakt duidelijk hoe Potter is gevormd door de Caribische geschiedenis van slavernij, culturele verscheidenheid en synthese, nationalisme en *black consciousness*. Naar voren komt dat bij Potter een onevenredige nadruk valt op de kerk als een profetische gemeenschap. De zendingsoverdracht van de kerk lijkt vooral politieke actie te omhelzen; de boodschap van de kerk lijkt te worden gereduceerd tot enkel politieke uitspraken tegen sociaal onrecht. Zending is 'het deelnemen aan het bevrijdende werk van God in Christus opdat mensen, structuren en waarden veranderd worden'.

Het is de verdienste van deze studie dat er ook andere aspecten van Potter naar voren worden gehaald, die hem doen kennen als een veelzijdig mens met een warme spiritualiteit. Zijn theologie is niet alleen gericht op de praxis; zij is ook gedragen door nauwgezette bijbelstudie en gebed. Zijn bijbels realisme doet aan Kraemer denken, wanneer hij ervoor pleit de bijbelverhalen te herlezen met 'nieu-

we ogen, oren en harten'.

Jagessar ziet bij Potter alles draaien om het centrale thema van 'overvloedig leven in Christus voor allen' (Joh.10:10). De oecumenische taak is om in verbondenheid met God in Christus de *oikoumene* tot een levende *oikos* te maken, een familie waarin verschillende gaven en cultuurvormen gedeeld worden in de naam van Christus, de bevrijdende Verlosser. Via deze 'universele dialoog van culturen', met name als dialoog tussen de diversiteit van ervaringen van God in Christus, verwacht Potter het zichtbaar worden van de veelkleurige genade en wijsheid Gods.

Philip Potter heeft zich er al vroeg rekenschap van proberen te geven wat het voor de kerken betekent te leven in een 'global village'. Zijn oproep aan de westerse wereld om te ontwaken en zich te laten verrijken door de 'verachte culturen' van de twee-derde wereld heeft nog maar weinig gehoor gevonden. In een tijd waarin vaak defaitistisch wordt gebogen voor de machten van de economische globalisering, verdient het aanbeveling de aanzetten van Potter – juist in zijn christocentrische nadruk – tot een dialoog van culturen verder uit te werken. Wat houdt het vandaag in om (in niet eerder vertoonde veelkleurigheid) te behoren tot het ene, wereldwijde lichaam van Christus? Wie op dit terrein inspiratie zoekt, kan in deze gedegen – zij het soms wat breedvoerige en in herhalingen vervallende – studie volop terecht.

*Wout van Laar*

**Jozef Lamberts (ed.), Liturgie en inculturatie. Verslagboek van het twaalfde liturgiecolloquium van het Liturgisch Instituut van de K.U. Leuven** - oktober 1995, (Nikè-reeks, 37), Leuven- Amersfoort, Acco, 1996, 196 p.

G. Lukken opent het gesprek onder liturgisten met een goede uiteenzetting over hoe de problematiek van de inculturatie zich stelt in theorie, en in de praktijk vooral na de publicatie van het Romeinse document over 'De Romeinse liturgie en de inculturatie' van 1994. G.S. Worgul introduceert vervolgens de thesis dat de spanning tussen universaliteit en particulariteit eigenlijk de grote uitdaging voor de inculturatie uitmaakt, en vraagt zich af waardoor dit proces eigenlijk verhinderd wordt in de christelijke kerken en welke uitdagingen deze nog te wachten staan.

V. Neckebrouck van zijn kant richt de aandacht op een centraal punt in de discussie: nl. dat de reflectie over inculturatie moet beginnen met de erkenning van de inculturatie die in feite overal plaatsgevonden heeft en nog plaatsvindt in het 'radicale culturele pluralisme' dat het christendom kenmerkt. Hier is een cultureel antropoloog aan het woord die tevergeefs zijn theologische schaduw probeert te ontspringen, en die ons vergast op een vuurwerk van – wel eens voortvarende en polemische – 'ongeordende randbemerkingen'. Bemerkingen die ongetwijfeld hun plaats verdienen in het debat en die mogelijk aan gewicht gewonnen hadden indien zij niet als schoten afgevuurd waren op de schepen van een merkwaardig soort zgn. 'progressieve theologen'. De 'conservatieve boeg' blijft in elk geval niet

buiten schot, tenminste als ook zij zich wil afvragen wat je theologisch aanvangt met een inculturatieproces in de liturgie dat antropologen als feit vaststellen. E. Wijsen preciseert alvast, met de Oost-Afrikaan L. Magesa, dat het hier eigenlijk gaat om een spanningsveld tussen inculturatie-van-onder-op en inculturatie-van-boven-af. Dat is een problematiek die vraagt om een theologische interpretatie. In Afrika lijkt het meest geëigende model dat van een pluralistische theologie te zijn, en die zou best een impuls kunnen geven aan de praktijk van de inculturatie.

Voor haar studie over de liturgie in de China-missie, verkiest C. Dujardin het begrip 'cultuurcontact' boven missiologische termen zoals inculturatie, adaptatie en contextualisering. Toch valt de balans van de bestudeerde periode (1870-1940) niet bepaald positief uit: zij gewaagt van een 'vrij algemene gang naar verwestering die vanuit Rome was gedirigeerd' (156). J.M. Kakkallil bespreekt de pogingen tot inculturatie die sinds Vaticanum II ondernomen worden in India, het land waar het oude geïncultureerde Thomas-christendom vanaf de 16de eeuw gelatiniseerd werd. Van zijn kant bespreekt A. Perez de voorwaarden voor een inculturatie van de begrafeniserituelen in het algemeen, terwijl A. Brazal, vanuit de Filippijnen, de inculturatie als interpretatiemodel voor de feministische hervorming van de liturgische praktijk presenteert. Daartoe wordt het begrip inculturatie nog eens verder verruimd. Je vraagt je af of zodoende het gesprek over inculturatie niet oeverloos wordt. Maar anderzijds lijkt het er toch op dat het subject van de inculturatie steeds meer in beeld komt: en dat is het subject van de cultuur die een gesprek met het geloof wil aangaan.

*Frans Damen*

**E. Hoogerwerf, Transmigratie en kerkvorming. Het ontstaan en de ontwikkeling van de Christelijke Kerk van Zuid-Sumatra (Geredja Kristen Sumatera Bagian Selatan – GKSBS, 1932-1967)**, Zoetermeer: Boekencentrum, 1997, 477 blz., prijs f 45,-; serie MISSION nr. 20.

De koloniale overheid in Nederlandsch-Indië stimuleerde op verschillende manieren de transmigratie van het dichtbevolkte Java naar min of meer geschikte gebieden in de zgn. Buitengewesten, onder meer naar Zuid-Sumatra. Dit beleid is gecontinueerd door de Indonesische Republiek. Eind jaren dertig nam de nog jonge christelijke kerk van Midden-Java (ontstaan uit de Gereformeerde Zending), het initiatief om pastorale hulp te geven aan deze landverhuizers. Hieruit is een aparte kerk gegroeid, welke tussen 1952 en 1987 in ledenaantal toenam van 547 tot 41.500 christenen. Hoogerwerf heeft een brede en informatieve studie gewijd aan dit proces.

Het is een gedetailleerd boek geworden, met heel veel plannen, die uiteindelijk weer niet doorgingen, veel discussies in de kerkleiding en ook kleine kijkjes in het dagelijks leven van de gemeenten: de christen-Javanen wilden soms wel eens meer aan hun oude gewoonten vasthouden dan de voorgangers lief was. De helft liet hun kinderen toch nog besnijden, velen waren aanwezig bij *slametens*, sociaal-reli-

gieuze bijeenkomsten, met een islamitisch karakter (275-276).

Hoogerwerf heeft een schat aan archivalia bijeengebracht en heeft in het kader van dit onderzoek ook een groot aantal personen een interview afgenomen. Toch blijft het zo uitvoerige werk soms wat vlak. Er zijn heel veel namen, maar bijna geen precieze gezichten, geen persoonlijkheden die eruit springen. Dat komt wellicht ook doordat de onderzoeker zelf, sinds 1968 als participant bij het werk van deze kerk, erg nauw betrokken was. Het is daardoor vooral een waardevolle inventarisatie geworden. Alleen in de slotparagrafen komen een aantal ecclesiologische en missiologische vragen over deze diaspora-kerk naar voren. Men kwam zeker niet in een vacuüm: het transmigratiegebied was niet leeg en er waren niet alleen moslims, maar ook katholieken en (andere) protestanten. Ging het hier om hulp vanuit Midden-java of (zoals bijvoorbeeld in het geval met de Turkse diaspora in Nederland) om bevoogding vanuit het oude gebied, waar men bevreesd was voor die Javanen in het vreemde land? Deze 'Sumatraanse kerk' bestaat nog voor 99% uit 'Javanen', waardoor de opdracht van contextualiteit een eigenaardige wordt. Men verwoordt die zelf als 'dienstbaarheid aan de omgeving', maar minder aan het zich laten beïnvloeden door die omgeving en de taal, waarin dit alles gebeurt is niet altijd even realistisch, omdat deze kerk nu eenmaal een zeer kleine minderheid is in een zeer heterogeen gebied. Dit is een missiografisch boek met een betrouwbare beschrijving van een eigenaardige kerk die het waard blijft om ook voor en door volgende generaties gevolgd te worden. - *Karel Steenbrink*

**Laurenti Magesa, African Religion. The Moral Traditions of Abundant Life.** Maryknoll, Orbis Books, 1997, XI+296 p. \$18.-

Heeft Afrika iets van waarde in te brengen als een parlement van religies zich buigt over de ethiek voor een menselijke toekomst? Magesa is daarvan overtuigd en het is goed dat het Maryknoll Instituut hem gevraagd heeft zijn cursusstof hierover te publiceren. Dat Afrika in feite het failliet belichaamt van onze strijd tegen allerlei machtsmisbruik, versterkt haar stem alleen maar. Magesa stelt dat de talloze tradities in Afrika verbonden worden door één visie, die haar waarde heeft tegenover de andere religies. Waar deze de godsdienst zien als een streven om het aardse te overwinnen, is de Afrikaanse religie geheel toegewijd aan de eeuwige gang van het aardse leven. Wat dat inhoudt, probeert dit boek in kaart te brengen. De gegevens heeft Magesa niet van eigen veldwerk of van origineel antropologisch inzicht, maar van analyses die in meerderheid al voor 1980 beschikbaar waren. Hij brengt deze samen in een helder ethisch kader, waarin hij zelfs de mystieke dimensies van de gebruiken rond geboorte, verwantschap, bloedbroederschap, seksualiteit, huwelijk, enz. verbindt met die ethische toewijding aan de eeuwige levensstroom. De uitleg van hoe Afrikaanse rituelen deze mystieke inspiratie overdragen, maar ook de beschrijving van wat hekserygeloof, geesten en onzichtbare machten aan schade kunnen aanrichten, zijn helder en overtuigend. De functionalistische benadering moge achterhaald lij-

ken, maar ethische studies zijn daar nauw mee vervlochten. Dat blijkt met name in de bespreking van heksery en politiek. Hekserygeloof heeft duidelijk een functie, waar het sociale voorkomendheid bevordert, en waarzeggerij helpt de mens aandacht te hebben voor andere dan zichtbare en utilitaire zaken, maar noch deze twee, noch de beschreven politieke structuren kunnen machtsmisbruik voorkomen, vooral waar de interne sociale orde van buitenaf ondermijnt wordt. Magesa ziet dit en klaagt hier terecht westerse invloeden voor aan. Maar dat stelt enkele gevoelige vragen, niet alleen over de feitelijke schuld, maar ook over de ethische weerstand van de tradities. Recente feiten en analyses nopen tot een diepgaand onderzoek, waarvoor Magesa een aantal vragen aankaart, juist door ons gevoelig te maken voor de boeiende waarde van de Afrikaanse religie als een samenhangend systeem. Onze waardering voor dit boek wordt dan ook maar licht getemperd door het ontbreken van een bibliografie, wat niet helemaal goedge maakt wordt door de index.

*Wiel Eggen*

### **Korte signaleringen**

Ter voorbereiding van de Harare-assemblee heeft de Wereldraad van Kerken enkele mooie boekjes uitgegeven. *Mauya: Welcome to Zimbabwe* (56 blz. groot formaat, met veel kleurige foto's Sfr 5,-) biedt een beeld van het land, met speciale aandacht voor kerken en religies. Islam, hindoeïsme en jodendom worden besproken, de onafhankelijke kerken, maar met enkel een bijdrage over 'Traditional Medicine and Religion', komt de traditionele religie er wat mager af. Of is die niet echt te beschouwen 'naast' de wereldreligies? Over de Wereldraad zelf verscheen *From Canberra to Harare. An illustrated account of the Life of the World Council of Churches, 1991-1998* (52 blz. A4 formaat, Sfr 5,-). Het biedt lijsten van leden van het Central Committee, de activiteiten van de verschillende afdelingen, veel conferenties met veel diensten en zingende gelovigen. In januari 1991 zat men in Genève aan de top met 343 werknemers, wat is teruggelopen naar 237 in 1997.

Eveneens ter voorbereiding van de Harare-assemblee verscheen Sebastian Bakare, *Jubilee in an African Continent* (Geneva: WCC, 1997, 62 pp., US\$ 4.50). Bakare, Anglicaans studentenpastor in Harare, roept op tot een jubeljaar van gemeenschap en verzoening, maar beschrijft vooral de verscheidenheid, tussen 'Western-oriented and African independent churches'.

AIC kan ook betekenen *African Initiatives in Christianity*. Dat is de titel van een boekje van John S. Pobee en Gabriel Oditelu II (Geneva: WCC, 1998, 88 pp., US\$ 6.25). Het is vooral een oproep om de vaak kleine 'onafhankelijke kerken' niet buiten de oecumene te laten, maar wegen te vinden tot ontmoeting en bevruchting. Margot Käseman, *Overcoming Violence. The Challenge to the Churches in all Places* (Geneva: WCC, 1998, 98pp., US\$ 6.95) is geschreven door een pastor uit de protestantse kerk van Duitsland. Het toont hoe ver we in het denken over vrede en geweldloosheid alweer van de koude oorlog afstaan: het protest tegen kernwapens is al bijna verleden tijd (al wordt wel gezegd dat het nog door moet gaan, de wapens

zijn er nog), maar nieuwe punten zijn vooral het kleinschalige geweld, tegen vrouwen en kinderen. Het boekje is geschreven bij het begin van het *Programme to Overcome Violence* van de Wereldraad en bevat ook een aantal bijbelstudies.

Ter afsluiting van het grote Wereldraad-debat 'Evangelie en cultuur', tevens officieel verslag van de Wereldzendingconferentie in Salvador de Bahia publiceerde Christopher Duraisingh, *Called to One Hope: The Gospel in Diverse Cultures* (Geneva: WCC, 1998, 248 blz., US\$ 18.90). Alle kern-documenten, zoals de *Conference Message, Acts of Commitments, Reports from the Sections* staan erin, maar ook een twaalfstal lezingen, een inleiding door Guillermo Cook en slotbeschouwingen van Duraisingh.

*Vijf Essays over Oecumene, bij gelegenheid van 50 jaar Sint Willibrord Vereniging* is een apart deeltje in de Oecumenereeks (98/1). De katholieke oecumenische Sint Willibrord Vereniging had bij haar 50e jubileum een essay-wedstrijd uitgeschreven en beloonde vijf prijswinnaars, die schreven onder het motto 'Oecumene, ideaal en werkelijkheid, geschiedenis en toekomst.' Er zit heel veel (derde) wereld in de essays. De hoogste waardering ging uit naar Jan Rietveld, die schrijft over een traditionele katholieke kerk in een dorp in het binnenland van Brazilië, wakker geschud door de komst der evangelikalen, die al heel wat meer armen trekken dan de wat vastgelopen basisgemeenten. Ype Schaaf biedt een wereldwijd essay over de schommelingen tussen trek naar eenheid én naar verscheidenheid in de oecumenische beweging. Hij is er niet helemaal zeker van dat dit binnen die grote oecumenische beweging van de Romana zelf ook kan, maar ziet wel veel perspectieven opbloeien. Joop Vernooij biedt een perspectief van de ruzies, verkokeringen en contacten (vooral buiten de kerk) in Suriname. Meer 'binnen-kerkelijk' oecumenisch is de bijdrage van Berend Veldhorst en Joska van der Meer over gemengd huwen. Cor Sinnema pleit voor een verzoendag als een jaarlijks bekeringsfeest, waarbij hij vooral kijkt naar het jodendom. *Karel Steenbrink*

## Uit de internationale missiologische tijdschriften

In *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 1998/1 brengt H.-J. Sander een intrigerend artikel over de identiteit van het geloof in een context van religieus pluralisme, een situatie eigen aan de moderniteit. Op basis van een studie van twee gevallen van religieuze confrontatie, die plaatsvonden in Japan en in West-Europa, concludeert Sander dat het onderscheid de basis van het gesprek tussen godsdiensten behoort te zijn; stelling die ook Vaticanum II aangenomen zou hebben. Verder brengt E. Grasso een relaas van het missionair bewustzijn in de kerk in Italië sinds Vaticanum II. G. Collet analyseert de verandering in het godsbeeld in Latijns-Amerika: van de God van de veroveraar tot de God der armen.

In *International Bulletin of Missionary Research* 1998/2 beschrijven Peter en Anita Deyneka hoe de enthousiaste ontvangst die de evangelikale missionarissen in Rusland na 1989 te beurt viel, omsloeg in een kritische en afwijzende houding. Zij verbinden daaraan alvast de nodige missiologische conclusies. Ook is er N.H.

Cliff's verhaal van de opbouw van de protestantse kerk in Shandong, het hartstuk van het missieland China. Maar vooral trekt de aandacht het In Memoriam van de prominente presbyteriaanse bisschop, 'missionary statesman' en invloedrijke missioloog Lessley Newbiggin, met o.m. ook een relaas van J.C.B. Webster van het gouden jubileumfeest van de oecumenische Church of South India, waarvan L. Newbiggin een van de vaders is.

In *International Review of Mission*, Jan. 1998/344 evoceert Ana Langerak de uitzonderlijke betekenis van Newbiggin's bijdrage tot de oecumenische beweging en de missiologie. Verder is er een reeks artikelen verzameld rond het thema evangelie en culturen. Er zijn specifieke bijdragen uit China (M. Manhong Lin), Afrika (E.M. Ezeogu), Papoea Guinea (M. Felde) en de consumer society van Duitsland (D. Werner). *International Review of Mission*, April 1998/345 brengt de referaten die gehouden werden tijdens het symposium 'Missions at the crossroads of two Centuries: Agenda 2000', dat in Rotterdam gehouden werd omtrent het getuigenis dat de lokale kerken behoren te geven in de concrete situatie waarin zij zich bevinden. Een opvallende belangstelling ging daarbij naar de pinksterbeweging in Latijns-Amerika, met analyses van S. Escobar, A. Langerak, en J. Sepúlveda.

Bij *Mission* 1998/1 ligt de klemtoon op de speciale Bisschoppensynode voor Amerika die eind-1997 gehouden werd te Rome. Na een informatief interview met de aartsbisschop van Groud, McLennan, analyseert P. Gaudette hoe het stekelige thema van de inheemse volkeren zich geleidelijk aan heeft doorgezet tijdens de voorbereiding en de ontwikkeling van de Synode. J.-G.A. Goulet borduurt verder op de vraag die Chief Harry Lafond richtte tot de Synode, om – als 'risk-takers' – de dialoog met de inheemse volkeren over pertinente thema's op gang te brengen. C.F. Starkloff maakt tenslotte een kritische balans op van wat in het hele proces verwezenlijkt werd met betrekking tot de Noord-Amerikaanse inheemse volkeren. Deze documentatie is omringd door systematische reflecties over de missie en de interreligieuze dialoog (M. Zago) en de contextuele theologie (S.C. Bare).

*Perspectives missionnaires* 1998/35 brengt twee uit het Duits vertaalde artikelen rond het thema van de pinksterkerken. J. Wietzke situeert deze tegenover de fundamentalistische bewegingen, terwijl K. Schäfer de relevantie ervan verleeft voor de kerken in de Derde Wereld. Verder wordt onderzocht welke veranderingen zich de laatste decennia hebben voorgedaan in de missionaire modellen. P. Coulon doet dat vanuit katholiek standpunt; K. Blaser en H. Blocher vertolken respectievelijk een oecumenisch-protestantse en een evangelikale appreciatie terzake.

*Verbum-SVD* 1998/1 brengt een lang verhaal over de aanwezigheid van Maryknoll missionaries (of de Catholic Foreign Mission Society of America) in Azië, vanaf 1917. Verder releveren we de bijdrage van E. Mantovani die, vanuit zijn ervaring in Nieuw Guinea, het grote belang van de culturele antropologie onderstreept voor de inculturatie. In *Verbum-SVD* 1998/2 vinden we het relaas van 100 jaar aanwezigheid van de Missionarissen van Steyl (SVD) in Argentinië. Interessant is verder de bijdrage van R. Malek die de inhoud van het traditionele Chinese begrip 'yi' ('verplichtende rechtvaardigheid') probeert te stofferen vanuit de historische context.

*Spiritus 1998/150* brengt een dossier over evangelische broederlijkheid. De exegetische studies van B. Ndiaye en M. Trimaille helpen de betekenis van deze metafoor te verduidelijken, terwijl de talrijke getuigenissen uit Libanon, Haïti, Chad, Brazilië, Rwanda en Equador de verrijkende en kritische betekenis ervan onderlijnen met betrekking tot familie, en een reeks 'ismen' zoals nationalisme, tribalisme, etnocentrisme, etc. Hierbij thematisch aan de kronieken over enkele belangrijke bijeenkomsten: de 9<sup>de</sup> interkerkelijke ontmoeting van de basisgemeenschappen in Brazilië en de 20<sup>ste</sup> theologische week in Kinshasa. *Spiritus 1998/151* bevat een dossier met materiaal voor de speciale bisschoppensynode voor Azië die inmiddels – juli 1998 – in Rome plaatsvond. Na een algemeen inleidend artikel van M. Amaladoss, wordt vanuit de ettelijke plaatselijke kerken in Azië verteld voor welke concrete missionaire uitdagingen zij staan; waarbij de dialoog met de grote religieuze tradities een belangrijke plaats inneemt. Verder zijn er de korte getuigenissen van vooral mensen uit het zuiden die in een ander continent gaan missioneren.

*Missiology 1998/1* brengt een reeks bijdragen over missie en marginisatie, die in 1997 op de jaarvergadering van de American Society of Missiology gepresenteerd werd. Er wordt geput uit de Franciscaanse spirituele traditie (A. Dries) en het Matteüs-evangelie. Het thema van de vrouw wordt behandeld zowel vanuit het Chinese 'yunist' paradigma en als de relatie centrum-periferie. Verder wordt de marginaliteit in missiesituatie besproken, in Noord-Canada, Basel (Zwitserland) en Latijns-Amerika. *Missiology 1998/2* houdt zich bezig met de vraag wat de kerk nog te zeggen heeft aan de steeds groeiende massa van armen die door de welvarende maatschappijen uitgestoten worden. J.W. Gustafson presenteert vanuit Thailand een evangelikaal project dat tracht ontwikkeling in de evangelisatie te integreren. Vervolgens wordt vanuit World Vision International een poging ondernomen om de praktijk van de ontwikkelingshulp meer bijbels-holistisch te begronden. Die krijgt steun in een exegetische studie van P. Hertig. J. Lingenfelder laat zien hoezeer ons denken over het probleem van armoede cultureel bepaald is. World Vision heeft alvast een eigen methodiek om de spirituele armoede te meten (D.P. Brandt). Tenslotte presenteert de katholieke Filippijnse theoloog J.M. de Mesa de drie belangrijke taken die de inculturatie in zijn land te wachten staan.

In *Zeitschrift für Missionswissenschaft und Religionswissenschaft 1998/1* stelt U.C. Manus niet minder dan Jezus-beelden voor, die vertolken hoe Jezus actief aanwezig is in het lijden en de strijd van de Afrikaanse volkeren. Een interessant voorbeeld van de interactie van de concrete geloofservaring en de theologie. Nog in Afrika, krijgt de houtsnijwerkkunst van de Makonde in Tanzania een uitvoerige bespreking van M. Ott. In *ZMR 1998/2* bespreekt C.H. Grundmann de taak van de missie in een multireligieuze maatschappij: de kritische dialoog tussen de godsdiensten bevorderen. Verder laat W. Kahl zien hoe de werkelijkheidservaring aanwezig in de Afrikaanse culturen ons kan helpen de betekenis van de wonderen in het Nieuwe Testament beter aan te voelen. Tenslotte belicht B. Heller op een interessante manier enkele aspecten van de hindoeïstische gods- en mensbeelden, speciaal met betrekking tot de gender-problematiek.

Frans Damen

## INHOUDSOPGAVE JAARGANG 27, 1998.

### Thema's

1998/1 CHRISTENDOM VAN DE CATASTROFE

1998/2 WONDEREN

1998/3 OECUMENE GEWOGEN

1998/4 MISSIOLOGIE OP DE DREMPEL

### Artikelen:

Beck Herman	Onze Lieve Vrouwe van Sendangsono	(2/35-37)
Belle Gilbert van	Machtig in woord en daad	
	De wonderverhalen in de evangeliën	(2/3-11)
Belo Kibasukamene	De Kimbanguïstenkerk en de overheid	(1/87-92)
Bouman Pieter	De Verenigde Protestantse Kerk in België tussen katholieken en evangelikalen	(3/86-91)
Brom Luco van den	Verwondering om wonderen	
	Gesprek tussen Aquinas, Calvijn en Hume	(2/56-64)
Butselaar Jan van	Uitdaging of ondergeschoven kind?	
	Zending in de Wereldraad	(3/27-36)
	Camps ofm. Arnulf J.H. Bavinck: Doctor Catholicus?	(3/73-82)
Capelleveen Jan J. van	Eén heilige algemene christelijke kerk?	(3/36-45)
Coronado Jesus Castillo	De zwarte maagd van Tepeyac	(2/37-41)
Dartel Geert van	Dossier: Verzoening over en uit na Graz en Kampen?	(3/82-86)
Dekker Wim	Mission and Modern Culture	
	Een beschouwing over een serie boekjes	(4/75-80)
Desouter Serge	De veranderde plaats van de kerken in Rwanda	(1/61-65)
Dorlodot Philippe de	De actie van het maatschappelijk middenveld in Kongo-Zaïre	(1/78-87)
Drewermann Eugen	Petrus loopt over het water	(2/71-74)
Drimmelen Rob van	De EDCS: een hommel kan vliegen	(3/91-95)
Etambale Zana Aziza	Relaties tussen de katholieke kerk en de overheid in Rwanda	(1/69-78)
Gaay Fortman Bas de	De noodzaak van een nieuwe impuls	
	Over 'Life and Work'	(3/20-27)
Gatwa Tharcisse	Kerk en samenleving in Rwanda	(1/25-36)
Haar Gerrie ter	Over het wonder in Afrika	(2/24-33)
Heuvel Albert van den	Een krasse vijftiger met klachten	(3/3-11)
Hoedemaker Bert	Westerse cultuur als missiologisch probleem	
	Verslag van een studieproces	(4/66-75)
Houtepen Anton	Het vergeten ideaal van zichtbare kerkgemeenschap. Over 'Faith and Order'	(3/11-20)



Houweling Wies	Een oecumenische kijkdoos van het jaar 2010	(3/95-100)
Jansen Henry	Kunnen wonderen het geloof bevestigen?	(2/74-71)
Jongeneel Jan	De terminologie van de protestantse zending en zendingswetenschap	(4/15-25)
Kä Mana	Vorbij het christendom van de catastrofe	(1/103-108)
Kabongo-Mbaya	Protestantisme en het politiek gezag in Congo-Zaïre	(1/92-103)
Philippe B.	Het wonder in handen van vrouwen	(2/48-56)
Korte Anne-Marie	Vorbij de verlegenheid	
Korte Anne-Marie	Nieuwe toeëigeningen van het wonder	(2/79-87)
Lemmelijn Bénédicte	De plagen van Egypte	
	Het bijbels wonder doorgelicht	(2/11-18)
Manhaeghe Eric	Dossier II: De feiten over Congo-Zaïre	(1/65-69)
Manhaeghe Eric	Missionarissen en missiologen	
	Een moeizaam maar vruchtbaar gesprek	(4/40-49)
Marysse Stefaan	Geweld en schaarste. Economische achtergrond bij het geweld in Rwanda	(1/36-45)
Muller Meindert	Europese grenzen in Afrika	(1/13-21)
Nie Giselle de	De gebroken kelk	
	een vroegmiddeleeuwse wondergenezing	(2/18-24)
Overdulve Kees	De functie van taal en communicatie in Rwanda	(1/45-55)
Post Paul	Bedevaarten in Nederland	
	Heiligheid van plaats en persoon	(2/41-48)
Rosny Eric de	Mallah en Marie Lumière	(2/33-35)
Rossum Rogier van	Missie en missiologietermen in de katholieke missionaire beweging	(4/3-16)
Schaaf Ype	Dossier I: De feiten over Rwanda	(1/21-25)
Schaaf Ype	Niet-theologische factoren in de oecumene	(3/66-73)
Schaaf Ype	Dossier. Missionaire boekenreeksen in Nederland en België	(4/35-40)
Schaaf Ype	Missionaire praktijk en missionaire presentie	(4/86-91)
Schravesande Hans	Zending en eenheid, zending in eenheid	
	Een programma tegen de stroom in	(4/80-86)
Schravesande Hans	Missiologie en missionair beleid	
	De plaats van missionair werk in de VPKN	(4/49-58)
Spijker-Niemi Auli van 't	Verzoening in Rwanda?	(1/55-61)
Sugden Chris	Verkondig het jubeljaar. Lessen uit de relaties tussen evangelikalen en de Wereldraad	(3/54-66)
Trouwborst Albert	Achtergronden van de conflicten in Midden Afrika	(1/4-13)

Vercruyse Jos E.	Nauw partnerschap?	
	De Romana en de Wereldraad	(3/45-54)
Verhoef Wim	Wonderen in de charismatische beweging	(2/74-79)
Wijsen Frans en	Missiologiebeoefening in Nederland en België	
Jaap van Slageren	Een inventarisatie	(4/25-35)
Zwan Rob van der	Zorg om de missie, een missie in zorg	(4/58-66)

### Bibliografie

Marian Papavoine  
Bibliografie van in 1997 in Nederland en Nederlandstalig België verschenen missiologische literatuur. (4/91-109)

### Boekbesprekingen

Bakker, F.L.; Hindoes en christenen, hoe zit dat? Gedachten rond de relatie tussen hindoeïsme en christelijk geloof. *Jan van Lin* 2/100.  
Baum, Gregory en Harold Wells red.; The reconciliation of peoples. Challenge to the churches. *Gerard van 't Spijker* 3/115-116.  
Becker, Dieter; Ohne Streit kein Frieden. Konflikte in Partnerkirchen in Indien, Indonesien und Ozeanien. *Karel Steenbrink* 3/122.  
Boersema, J.A.; Huwelijksbetalingen. Een antropologisch-ethisch onderzoek naar de bruidsprijs op Oost-Soemba. *Karel Steenbrink* 2/96-97.  
Boone, A.Th.; Bekering en beschaving. De agogische activiteiten van het Nederlands Zendinggenootschap in Oost-Java (1840-1865). *Karel Steenbrink* 1/120-121.  
Cracknell, Kenneth; Justice, courtesy and love. Theologians and missionaries encountering world religions. *Jan Slomp* 2/107-108.  
Demenet, Philippe; Ook al verlies ik alles. *C.M. Overdulve* 2/102-1-3.  
End, Th. van den red.; Twee eeuwen Nederlandse zending 1797-1997. 12 bijdragen. *Karel Steenbrink* 3/120-121.  
Eynikel, Hilde; Damiaan, de definitieve biografie. *Toon van Bijnen* 2/100-102.  
Heis, L. en L. van der Veen red.; Globalisering en ontwikkeling. *Frans Wijsen* 3/113  
Hoekema, A.G.; Tot heil van Java's arme bevolking. Een keuze uit het dagboek van (1851-1860) Pieter Jansz, doopsgezind zendeling in Jepara, Midden Java. *Karel Steenbrink* 2/95-96.  
Hofstee, Willem; Goden en mensen. De godsdienstwetenschap van Gerardus van der Leeuw 1890-1950. *J.J. Waardenburg* 3/116-118.  
Hogema, J. e.a.; Missieverhalen. Interviews met missionarissen deel II. *Karel Steenbrink*. 3/121.  
Honig A.G.; Hoe ver reikt heil in Christus? Een theologische bezinning op missie vanuit persoonlijke ervaring. *Karel Steenbrink* 2/106.  
Hoogerwerf, E.; Transmigratie en kerkvorming. Het ontstaan en de ontwikkeling van de christelijke kerk van Zuid-Sumatra. *Karel Steenbrink*. 4/118-119  
Jacobs, Jan; Nieuwe visies op een oud visioen. Een portret van de St. Willibrordvereniging 1948-1998. *Dirk Gudde* 3/119-120.  
Irving, John; A prayer for Owen Meany. *Henry Jansen*. 2/94-95.

## Missiology on the threshold

- Jagessar, Michael N.; Full life for all. The work and theology of Philip A. Potter. *Wout van Laar* 4/116-117.
- Jongeneel, J.A.B.; Philosophy, science and theology of mission in the 19th and 20th centuries. A missiological encyclopedia. *Karel Steenbrink* 3/114-115.
- Kohler, Werner; Unterwegs zum Verstehen der Religionen. *Karel Steenbrink*. 3/122.
- Lagerwerf, Leny; Reconstruction. The WCC assemblee in Harare in 1998 and the churches of Southern Africa. *Ype Schaaf* 3/110-111.
- Lamberts, Jozef (ed): Liturgie en inculturatie, het twaalfde colloquium van het Liturgisch Instituut van de K.U. Leuven, '95. *Frans Damen* 4/117-118.
- Lenders, Maria; Strijders voor het lam. Leven en werk van de Hernhutter broeders en zusters in Suriname 1735-1900. *Joop Vermooy* 2/97-98.
- Magesa, Laurenti; African religion. The moral traditions of abundant life. *Wiel Eggen* 4/119-120.
- Messi Metogo, Eloi; Dieu peut-il mourir en Afrique. Essai sur l'indifférence en Afrique noire. *Wiel Eggen* 1/119-120.
- Müller-Fahrenholz, Geiko; The art of forgiveness. Theological reflections on healing and reconciliation. *Gerard van 't Spijker* 1/118-119.
- Overdulve c.m.; Rwanda. Un peuple avec une histoire. *Gerard van 't Spijker* 1/116-118.
- Schaaf, Ype (red): Geroepen tot één hoop. Het evangelie op de markt van mogelijkheden. *Karel Steenbrink* 2/106.
- Schouten, Jan-Peter; Goddelijke vergezichten. Mystiek uit India voor westerse lezers. *Rob van der Zwan* 2/97.
- Schreiter, Robert J.; The new catholicity. Theology between the global and the local. *Karel Steenbrink* 3/121.
- Slageren, Jaap van; Missiologie in joods perspectief. *Klaas van Oosterzee* 2/104-105.
- Tosolini, Tiziano; To speak of God in the twilight. *Wiel Eggen* 3/112-113.
- Valkenberg, Pim; Begaanbare wegen. Christologie en dialoog. *Marc de Mey* 3/111-112.
- Wolters, Hielke T.; Theology of prophetic participation. M.M. Thomas concept of salvation and the collective struggle for fuller humanity in India; *Eewout van der Linden* 3/118-119.
- Zwan, Robert van der; Mysterium saeculi. Secularisatie en theologisch wereldbeeld in het Indiase christendom in het bijzonder in het werk van Michael Amaladoss. *Jan van Lin* 2/98-99.

The title has to do with the end of the millennium but also with a new challenge of the Roman Catholic appeal related to the year 2000 for the evangelisation of Europe, and with the coming reunification of two calvinistic and one lutheran church in the Netherlands, and the discussion in Belgium on the missionary challenge after the profound changes in the situation in Rwanda and Zaire, the traditional mission partners of Flanders. Last but not least there is the fact that the churches of the south themselves have become in their countries the first mandatories of the missionary calling. And is not mission a calling aimed at all six continents?

Where are we standing?

First of all the Roman Catholic Rogier van Rossum and the protestant Jan Jongeneel describe the changes in missionary thinking of the last few centuries by analyzing the terminology used in missiology.

Secondly Jaap van Slageren en Frans Wijsen give a survey of the ecumenical, Roman Catholic and evangelical curricula in the field of mission and missiology of the different universities, schools and seminars in the Netherlands and Flanders. They are astonished by the number of courses and about the reason why two English speaking seminars flourish in Holland, namely the easygoing visa policy of the dutch authorities.

Finally your editor shows that quite a few series of books on missiological subjects are published in Dutch and English in the Netherlands, most of them with some subsidized funding.

After this interesting information the Belgian Scheut father Eric Manhaeghe criticizes Flemish missiologists and missionaries. They do not listen enough to each other and therefore do not learn enough from each other.

Then Hans Schravessande elaborates on the philosophy of the department of mission, service and ecumenicalism of the coming united dutch church. In this depart-

ment mission, service and ecumenicalism will be holistically related. This could be an interesting model for other churches, as well.

Rob van der Zwan then comes with a remarkable thesis that provides a new challenge to the church for missionary work in the large social system of the Netherlands.

Bert Hoedemaker reports on the interesting project 'Missiology and western culture', which he participates in, and in which European and North American missiologists had several meetings and fundamental discussions in the period between 1992 and 1999. Wim Dekker, a missionary field worker in the Netherlands, gives a critical review of the series of small books 'Christian Mission and Modern Culture', which has been published in connection with this project.

The next article is a sort of case study on modern mission. Hans Schraivesande tells about a WARC conference on the widespread growth of modern missionary work in which reformed missions from South Korea play an important role.

Your editor closes the series of articles with a comparison of a book by Frans Wijsen about the missionary situation in a catholic parish in the city of Maastricht with a book edited by Piet Schelling with experiences of reformed missionary workers in the Netherlands. Key words are: modesty and popular belief.

Marian Papavoine provides the for scholars important survey of missiological publications and articles in Dutch in the Netherlands and Belgium in 1997.

The book reviews offer a wide variety and the chronicle gives all kinds of news on the missionary movement and scholarship in the Netherlands and Belgium.

'Missiology on the threshold' offers material for a complete course in missiology which will show that mission and missiology can only exist as an activity which takes developments in society seriously.

*This issue has been prepared by Heleen Murre, Frans Wijsen, Rob van der Zwan, Wout van Laar, Karel Steenbrink and Eric Manbaegbe.*

Ype Schaaf, editor

**Wereld en Zending** is een oecumenisch tijdschrift voor missiologie en missionaire praktijk voor Nederland en België en wordt geredigeerd door een Nederlands-Belgische redactie.

**Wereld en Zending** beschrijft levenservaringen, ontwikkelingen en visies in kerken in de Derde Wereld. Deze ervaringen en visies worden vanuit het evangelie kritisch bekeken en geanalyseerd, steeds zoveel mogelijk in samenhang met soortgelijke ervaringen en visies in onze westerse landen.

**Wereld en Zending** gaat uit van de overtuiging, dat missionair engagement niet kan bestaan zonder inspanning voor een betere samenleving, bestrijding van onrecht, armoede en onvrede. Christenen moeten deze strijd voeren in dialoog met mensen van andere godsdiensten en levensovertuigingen.

**Wereld en Zending** wil zijn een ontmoetingsplaats voor mensen die zich beroepsmatig bezighouden met missionaire wetenschappen (in de Derde Wereld en in onze westerse landen) en voor mensen uit de missionaire praktijk. Praktijk en wetenschap hebben elkander nodig. In 'Wereld en Zending' proberen zij elkaar te begrijpen in verstaanbare taal.

**Wereld en Zending** wil ook een ontmoetingsplaats zijn van mensen die in landelijke en in plaatselijke gemeenten/parochies op het terrein van missie/zending, werelddiakonaat en ontwikkelingssamenwerking een inspirerende taak hebben in begeleiding, bewustwording, bezinning en actie.

## Wereld en Zending

### GEPLAND VOOR 1999

- Nieuwe missionaire uitdagingen: Van Pentecostalen in Latijns Amerika, van Allochtone Kerken hier en van 'Harare' en de Katholieke bisschoppensynodes
- Christendom en primal religions: evaluatie van een andere benadering van het voorchristelijke verleden ginds en hier

Onderstaande losse nummers te bestellen bij het administratie-adres: uitgeverij Kok, Postbus 130, 8260 AC Kampen, tel. (038) 339 25 85.

- Missiologie op de drempel 1998/3
- Wonderen 1998/2
- Christendom van de catastrofe 1998/1
- Nieuwe expansies 1997/4
- Met het oog op morgen 1997/3
- I do it my way 1997/2
- Verzoening 1997/1
- Als vrouwen het evangelie horen 1996/4
- Christologie in context 1996/3
- Omgekeerde missie 1996/2
- Evangelie en cultuur 1996/1
- Godsdienstvrijheid 1995/1
- Afrikaanse antwoorden 1995/2
- Vijftig jaar Indonesië 1995/3
- Vrouwen bijeen in China 1995/4
- Nieuwe relaties 1994/1
- Wereldwijde woede 1994/2
- De missionaire functie van de taal 1994/3
- Missiologie gewogen 1994/4
- Evangelisatie in Oost-Europa 1993/4
- Zwarte christenen in Nederland en België 1993/2
- Varia Wereldwijd 1993/1

(Prijs incl. verzendkosten)